

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΣΤΗΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η σύγχρονη εκδοχή του μυθιστορήματος
ενηλικίωσης. Το παράδειγμα του έργου του
Γιώργου Χατζόπουλου *Μάζεψε το θάρρος
σου, Ανδρώ*»**

ΕΛΕΝΗ Ι. ΜΠΑΪΡΑΜΙΣΛΗ

**ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:
ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΣ Η. ΚΩΤΟΠΟΥΛΟΣ**

Θεσσαλονίκη

2022

**ΔΙΔΡΥΜΑΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗ ΓΡΑΦΗ**

Κατεύθυνση : ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Η σύγχρονη εκδοχή του μυθιστορήματος
ενηλικίωσης. Το παράδειγμα του έργου του
Γιώργου Χατζόπουλου *Μάζεψε το θάρρος
σου Ανδρώ*»**

Ελένη Ι. Μπαϊραμισλή

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ

ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ:

Τριαντάφυλλος Ι. Κωτόπουλος

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Τ. Κωτόπουλος

Α. Βακάλη

Ν. Ταμουτσέλης

Θεσσαλονίκη

2022

Ευχαριστίες

Με την παρούσα διπλωματική εργασία ολοκληρώνεται ο κύκλος των μεταπτυχιακών μου σπουδών. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον καθηγητή μου Τ. Κωτόπουλο, όχι μόνο για την καθοδήγηση και την ενθάρρυνση για την ολοκλήρωση της εργασίας μου, αλλά και γιατί το συγκεκριμένο πρόγραμμα μεταπτυχιακών σπουδών φωτίζει τους δρόμους της δημιουργικότητας του καθενός φοιτητή.

Επιπλέον, να ευχαριστήσω τη Σοφία, η οποία στάθηκε αφορμή για να ξεκινήσω το παρόν μεταπτυχιακό και η στάση της ήταν καθοριστική στην απόφασή μου να το επιχειρήσω, τον σύζυγό μου τόσο για την παρότρυνση όσο και για την υπομονή και τα μέλη της πατρικής μου οικογένειας, που πάντα με στηρίζουν. Τέλος, δε θα μπορούσα να παραλείψω να αναφερθώ στα παιδάκια μου με την ευχή να πιστεύουν στην επίτευξη των στόχων τους.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1.1. Εισαγωγή.....	8
1.2. Η έννοια της Bildung.....	9
1.3. Η δημιουργία του Bildungsroman.....	11
1.4. Wilhelm Meister Lehrjahre.....	14

2. ΣΚΟΠΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΣ

2.1. Η μελέτη των στοιχείων του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» στο έργο «Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ» του συγγραφέα Γιώργου Χατζόπου- λου.....	17
--	----

A. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Τα χαρακτηριστικά του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» - από το Bildungsroman στο Crossover.

3.1. Η εξέλιξη του Bildungsroman.....	21
3.2. Η εξέλιξη του είδους στην ελληνική λογοτεχνία.....	23
3.3. Η πορεία προς το Crossover.....	27
3.4. Βασικά χαρακτηριστικά του Bildungsroman και συγγενή είδη.....	29
3.5. Το γυναικείο Bildungsroman.....	34

4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Τα χαρακτηριστικά του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» στο έργο «Μάζεψε το θάρρος σου Ανδρώ» του συγγραφέα Γιώργου Χατζόπουλου.

4.1 Βιογραφικές πληροφορίες του συγγραφέα.....	38
4.2 <i>Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ</i>	39
4.3 Διαμόρφωση της ηρωίδας.....	47
4.4 Διερεύνηση των χαρακτηριστικών του Bildungsroman και του Crossover στο έργο <i>Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ</i>	49

5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ.....

B. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΕΝΑΡΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ.....

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....

90

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία παρουσιάζει την έννοια της Bildung και την πορεία της εξέλιξης του Bildungsroman στην ευρωπαϊκή και ελληνική λογοτεχνία μέχρι την πορεία προς το Crossover μυθιστόρημα. Αναφέρονται τα χαρακτηριστικά αυτών και διερευνώνται στο έργο *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ* του Γιώργου Χατζόπουλου. Η εργασία ολοκληρώνεται με μια διδακτική πρόταση στο συγκεκριμένο βιβλίο με ασκήσεις δημιουργικής γραφής.

Λέξεις κλειδιά: Bildung, Bildungsroman, Crossover, μυθιστόρημα, Γ. Χατζόπουλος, *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ*

Abstract

The postgraduate thesis herewith presents the essence of Bildung and the evolution of Bildungsroman in European and Greek literature to finally reach the Crossover style novel. Their characteristics are mentioned, which are further investigated in the literary work *Pluck up your courage, Ando* by George Hatzopoulos. The thesis is concluded by a didactic proposition on the book under discussion with creative writing practice exercises.

Key words: Bildung, Bildungsroman, Crossover, novel, G. Hatzopoulos, *Pluck up your courage, Ando*

1. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

1. 1 Εισαγωγή

Οι ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες που επικρατούσαν την περίοδο του Διαφωτισμού στη Γερμανία συνετέλεσαν στη δημιουργία ενός νέου μυθιστορηματικού είδους, του Bildungsroman. Ο όρος «Bildungsroman» παρουσιάζει αντικρουόμενες εννοιολογικές θέσεις τόσο στη διεθνή όσο και στην ελληνική βιβλιογραφία, γεγονός που καθιστά δύσκολη την απόδοση ενός σαφούς ορισμού του και δυσχεραίνει την κατάταξη των έργων που ανήκουν σ' αυτό. Πρόκειται για μυθιστορήματα που αποσκοπούν στην ανάδειξη της αναζήτησης της ταυτότητας του νεαρού κεντρικού ήρωα κι επιτυγχάνεται μέσω μιας γεμάτης εμπόδια πορείας μαθητείας του, μέχρι να φτάσει στην ενηλικίωσή του και να συνυπάρξει αρμονικά με το κοινωνικό του περιβάλλον.

Στην παρούσα εργασία γίνεται μια απόπειρα διασαφήνισης του ορισμού παραθέτοντας συνοπτικά τις απόψεις των μελετητών που ασχολήθηκαν με αυτό το μυθιστορηματικό είδος και γίνεται μια αρκετά εκτενής αναφορά στο αρχετυπικό έργο του είδους, το *Wilhelm Meister Lehrjahre*, του Goethe. Στη συνέχεια, παρουσιάζεται η ιστορική αναδρομή του είδους και η εξέλιξή του μέχρι την εμφάνιση του Crossover. Τα Crossover μυθιστορήματα, αναπτύχθηκαν και καθιερώθηκαν ραγδαία τον 21ο αιώνα κι έχουν κερδίσει την ευρεία αποδοχή του αναγνωστικού κοινού, καθώς διαβάζονται το ίδιο ευχάριστα τόσο από ανήλικους όσο κι ενήλικες αναγνώστες.

Στο ερευνητικό μέρος της εργασίας επιχειρείται η διερεύνηση α. των βασικών χαρακτηριστικών που καθιστούν Bildungsroman το έργο που επιλέχθηκε, *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ* του Γιώργου Χατζόπουλου και β. του αν διαθέτει εκείνα τα στοιχεία που το κατατάσσουν στα Crossover μυθιστορήματα. Η μελέτη της πορείας προς την αυτογνωσία της ηρωίδας και οι παράγοντες που επιδρούν στη διαδικασία αυτή αποτελούν το κύριο ερευνητικό εργαλείο.

Το τελευταίο μέρος της εργασίας, το δημιουργικό, αποτελείται από ένα εκπαιδευτικό σενάριο δημιουργικής γραφής στηριζόμενο στο ίδιο βιβλίο.

1.2 Η έννοια της Bildung

Ο γερμανικός όρος «Bildung», προέρχεται από τη λέξη Bild που σημαίνει εικόνα, μορφή αλλά περιγράφει και την έννοια της μορφοποίησης¹ (Κιοσσές, 2008:10) . Κατ' επέκταση ορίζεται και ως διαμόρφωση, διάπλαση, καθώς επίσης ερμηνεύεται και ως «εκπαίδευση, αγωγή, καλλιέργεια και «χτίσιμο» προσωπικότητας» (Μανέ, 1996: 223).

Κατά τον Μεσαίωνα ο όρος χρησιμοποιήθηκε με τη θεολογική του διάσταση, αλλά ανάγεται και στους κύκλους των ευσεβιστών², αφού η λέξη συνδέθηκε με τη διάπλαση του ανθρώπου «κατ'εικόνα και καθ'ομοίωσιν» του Θεού. Ο άνθρωπος όφειλε να ακολουθεί αυστηρούς ηθικούς κανόνες, να «ομοιάσει» σε κάποια ανώτερη μορφή, ώστε να φτάσει στο τέλειο πνευματικό και ψυχικό αποτέλεσμα. Πέρα από τη Θεολογία, ο όρος χρησιμοποιήθηκε και στην παιδαγωγική επιστήμη. Ο μαθητής διαμορφώνεται κατ'εικόνα του δασκάλου του με σκοπό να ομοιάσει σ' αυτόν μέσω της προσευχής, της μετάνοιας, της πνευματικής και σωματικής άσκησης (Κιοσσές, 2008:11-12) πετυχαίνοντας έτσι πνευματική και ηθική ολοκλήρωση.

Τον 18ο αιώνα ο όρος αποκτά ανθρωπολογική διάσταση, καθώς ο άνθρωπος αποτελεί πλέον μοναδικό, ξεχωριστό ον, το οποίο διαπλάθει το ήθος και τον χαρακτήρα του επηρεασμένο από κοινωνικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς και παιδαγωγικούς παράγοντες. Αναπτύσσει δηλαδή τις ατομικές του δυνατότητες μέσω της αλληλεπίδρασης με το περιβάλλον. Στόχος είναι να αναπτυχθεί σε ατομικό επίπεδο ελεύθερα και να προάγει πολιτισμό. Στην Παιδαγωγική απορρίφθηκαν οι σκοποί της εκπαίδευσης που ίσχυαν ως τότε, γεγονός στο οποίο συνέβαλε η δημοσίευση του έργου του Rousseau, *Emile* (1762) και οι μεταφράσεις του βιβλίου του Shaftesbury, *Soliloquy, or Advice to an Author* (1710), έργα τα οποία διέδωσαν την άποψη, ότι ο άνθρωπος διαμορφώνεται και εξελίσσεται χάρη στα ατομικά πνευματικά χαρακτηριστικά του, την αυτενέργεια αλλά και την επιρροή από το κοινωνικό και πολιτισμικό πλαίσιο απ' το οποίο επηρεάζεται και αναπτύσσεται. Η νέα τοποθέτηση της Bildung εκφράζεται επηρεασμένη από την έννοια της αρχαίας ελληνικής παιδείας και τις απόψεις αυτές στηρίζουν με τα έργα τους ο Goethe, ο Herder, ο

¹ Στα λατινικά εικόνα είναι η forma, imago

² Ευσεβισμός (pietismus): προτεσταντική, ανανεωτική θρησκευτική κίνηση, η οποία αναπτύχθηκε τον 17ο αι. στους κόλπους του λουθηρανισμού και αποσκοπούσε στην τόνωση του θρησκευτικού συναισθήματος, μέσω της καθιέρωσης αυστηρών ηθικών κανόνων (Τσιαμπάση, 2012, σ.11, υπ.21).

Humboldt, ο Schiller.

Ο Goethe στο έργο του *Metamorphose der Pflanzen zu erklären* (1798)³ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι αυτά τα χαρακτηριστικά που χρειάζονται τα φυτά για να αναπτυχθούν, τον «σπόρο» και την επίδραση του περιβάλλοντος, είναι απαραίτητα και στην ανάπτυξη του ανθρώπου. Ο άνθρωπος όμως, συμπληρωματικά, οφείλει να δράσει αυτόβουλα κι ελεύθερα, ώστε να εξελιχθεί και να διαμορφώσει την προσωπικότητά του. Η ολοκλήρωση της προσωπικότητας του ατόμου, επομένως, αποτελεί ύψιστο ηθικό χρέος του ίδιου του ατόμου (Gutjahr O. 2007:32).

Η έννοια της Bildung κατά τον Herder στο έργο του *Journal meiner Reise im Jahr* (1769) συνδέεται με την επίδραση του περιβάλλοντος και την ατομική προσπάθεια. Ο άνθρωπος δέχεται τη γνώση και τα ερεθίσματα από το περιβάλλον στο οποίο ζει και αναπτύσσεται, όμως μέσω της προσωπικής του προσπάθειας αποκτά νέες εμπειρίες και πληροφορίες, τις επεξεργάζεται και η νέα γνώση συντελεί επίσης, στην εξέλιξή του. Κατά τον Herder η Bildung σχετίζεται με το περιβάλλον στο οποίο ζει και διαπλάθεται το άτομο και συνδέεται με τις διαδικασίες κοινωνικοποίησης.

Στην ίδια κατεύθυνση με τον Herder, ο Humboldt στο έργο του *Theorie der Bildung des Menschen*⁴ εκφράζει πως η Bildung αποσκοπεί στην ολοκληρωμένη ανάπτυξη του ατόμου, όπως ορίζεται η παιδεία στην αρχαία Ελλάδα. Συνδέει το Εγώ με τον έξω κόσμο, ώστε το άτομο να ενταχθεί αρμονικά στο κοινωνικό σύνολο και μέσα από την αυτο-διαμόρφωση να ισορροπήσει με το Όλον. Ο άνθρωπος έχει χρέος να αναχθεί σε ολοκληρωμένη προσωπικότητα υπερβαίνοντας την ατομικότητά του και να δημιουργήσει πολιτισμό.

Η ισορροπία με το Όλον κατά τον Schiller στο έργο του *Ueber die aesthetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen* (1795)⁵ πραγματοποιείται μέσω της ελεύθερης έκφρασης του ωραίου στην τέχνη. Ο άνθρωπος με την τέχνη μπορεί να συνδυάσει τη φαντασία και τη λογική, χαρακτηριστικά τα οποία συγκρούονται αλλά και αλληλοσυμπληρώνονται. Στόχος είναι η εξισορρόπηση αυτών των χαρακτηριστικών και μέσω αυτής της εξισορρόπησης να ενταχθεί αρμονικά στην κοινωνία.

Οι βασικές παράμετροι, επομένως, που συνθέτουν την κλασική έννοια της Bildung κατά τον 18ο αιώνα «είναι η αναγνώριση της ατομικότητας και μοναδικότητας του ανθρώπου, η ε-

³ Goethe Wolfgang. *Metamorphose der Pflanzen*, Akademie Verlag, Berlin, 1995

⁴ Humboldt Wilhelm von, *Theorie der Bildung des Menschen* Bruchstück, στο *Schriften zur Anthropologie und Geschichte*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 2002, σ. 235 (Τσιαμπάση, 2012, σ.14, υπ.28).

⁵ Schiller Friedrich, *Ueber die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, Reclam. Stuttgart, 1965

κτίμιση πως η εναρμόνιση του ατόμου με το φυσικό κόσμο αλλά και με την κοινωνία μπορεί να επιτευχθεί και η πεποίθηση πως ο άνθρωπος είναι ελεύθερος, αλλά, ταυτόχρονα, επιφορτισμένος με το καθήκον τόσο της πολύπλευρης ατομικής του εξέλιξης και τελειοποίησης όσο και της συμβολής του στην πρόοδο ολόκληρης της ανθρωπότητας» (Τσιαμπάση, 2012:18).

Η Bildung λοιπόν, «αναδύεται περισσότερο ως μια έννοια *ιδανική* και όχι ως κάτι άμεσα και εύκολα επιτεύξιμο. Δεν αποτελεί έναν στατικό στόχο, αλλά μια ιδεώδη *διαδικασία* πραγμάτωσης του ανθρώπου, μέσα από την ανάπτυξη όλων των εγγενών δυνατοτήτων (σωματικών, πνευματικών, ηθικών) σε ένα αρμονικό σύνολο» (Κιοσσές, 2008:20). Η αρμονία ατόμου και κοινωνίας μπορεί να επιτευχθεί σύμφωνα με τους παράγοντες που συνθέτουν την κλασική έννοια της Bildung, που ορίζουν, πως ο άνθρωπος έχει την ελευθερία αλλά και την υπευθυνότητα να εξελιχθεί ατομικά και να συμβάλει στην πρόοδο της ανθρωπότητας (Πάγκαλος, 2005:100).

1.3 Η δημιουργία του Bildungsroman

Το Bildungsroman (ετυμολογικά προέρχεται από τη λέξη Bildung που σημαίνει διαμόρφωση, διάπλαση και τη λέξη roman που σημαίνει μυθιστόρημα) είναι ένα μυθιστορηματικό είδος, το οποίο διαδόθηκε στα τέλη του 18ου αιώνα και στις αρχές του 19ου στη Γερμανία, λόγω της ανόδου της αστικής τάξης. Την περίοδο εκείνη η αστική τάξη είχε κοινωνική ανέλιξη και τα μέλη της έδιναν ιδιαίτερη αξία στη μόρφωση, ώστε να αποκτήσουν κύρος και να διακριθούν από τις υπόλοιπες κοινωνικές τάξεις. Η προσπάθεια αυτή ενισχύθηκε από την άποψη των πνευματικών ανθρώπων της εποχής εκείνης του Διαφωτισμού, οι οποίοι υποστήριζαν ότι κυρίαρχη είναι η δύναμη του ανθρώπινου Νου και η μάθηση μέσω της εμπειρίας (Τσιαμπάση, 2012:20-21).

Επομένως, εμφανίστηκε σε μια περίοδο που υπήρχε η ανάγκη πνευματικής αλλαγής και η οποία χαρακτηρίστηκε ως «περίοδος αναζήτησης» (Reinhart, 1979:9). Το άτομο διαμόρφωνε και διαμορφωνόταν ηθικά, ενώ καλούνταν να αυτο-μορφωθεί και να βρει μόνο του τη θέση του στην κοινωνία. Το Bildungsroman αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα είδη μυθιστορημάτων τον 19ο αιώνα (Travers, 2005:157-159).

Ο όρος Bildungsroman «παρά το ότι αποκλήθηκε επίσης, για λόγους ειδολογικών συμβάσεων 'μυθιστόρημα μαθητείας', ή 'αγωγής' ή 'διαμόρφωσης' ή, απλούστερα 'διδασκτικό' ή, συνηθέστερα, 'παιδαγωγικό μυθιστόρημα', η ονομασία του οφείλει πολλά στον αντίστοιχο

γερμανικό λογοτεχνικό χώρο όπου πρωτοεγγράφεται ως σύλληψη και σπουδή λογοτεχνικού τύπου, καθώς οι γερμανικοί όροι 'Bildungsroman' και 'Erziehungsroman' σημαίνουν και πρέπει να αποδίδονται γραμματολογικώς ως 'μυθιστόρημα διάπλασης' ή 'μυθιστόρημα μαθητείας'» (Μαλαφάντης, 2018:266-267). Μπορεί κατά την Τσιαμπάση (2017) το *μυθιστόρημα ενηλικίωσης* να είναι καθιερωμένο, αν όμως θέλουμε να ακριβολογήσουμε, επιβάλλεται να το χαρακτηρίσουμε *μυθιστόρημα μαθητείας*. Στο *Λεξικό Λογοτεχνικών Όρων* του Μ. Η. Abrams (2005) το μυθιστόρημα μαθητείας (Bildungsroman) έχει ως θεματικό του επίκεντρο «τη διαμόρφωση του πνεύματος και του χαρακτήρα του πρωταγωνιστή, καθώς μέσα από διάφορες εμπειρίες, εμπειρίες που συχνά συνιστούν ένα είδος πνευματικής κρίσης, μεταβαίνει ο πρωταγωνιστής από την παιδική ή την εφηβική ηλικία, σε μια ωριμότερη ηλικιακή περίοδο, η οποία προσδιορίζεται κυρίως μέσα από την συνειδητοποίηση της ταυτότητας και του ρόλου του ατόμου στον κόσμο⁶». Επιπλέον, ο Mahoney υπογραμμίζει πως πέρα από το γεγονός ότι βασικό γνώρισμα στο συγκεκριμένο είδος μυθιστορήματος είναι η ανάδειξη της πορείας του ήρωα προς την ολοκλήρωση, «θεωρεί εξίσου σημαντικό το γεγονός ότι μέσα από αυτή τη διαδικασία μαθητείας προωθείται η ηθικοπνευματική καλλιέργεια του αναγνώστη σε μεγαλύτερο βαθμό από οποιοδήποτε άλλο είδος μυθιστορήματος» (Κιοσσές, 2008:29, Πάτσιου, 2018).

Ο Friedrich von Blankenburg σε έρευνά του για τα καινοτόμα μυθιστορήματα της εποχής, καταλήγει πως το έργο του Wieland, *Geschichte des Agathon*, διαφέρει από τα μυθιστορήματα των προηγούμενων ετών που παρουσίαζαν απλά τα περιστατικά της ζωής των ηρώων και εστιάζει στον εσωτερικό κόσμο του ήρωα και στον ψυχισμό του. Ο ίδιος αναφέρει τον σκοπό του μυθιστορήματος, ο οποίος είναι η μόρφωση και η διαμόρφωση του χαρακτήρα των ηρώων επηρεασμένοι από τις συνθήκες που βιώνουν (οικογένεια, φίλοι, φύλο, ηλικία, καταγωγή, χώρα, κτλ.) και πως τα γεγονότα του μυθιστορήματος πρέπει να εξυπηρετούν αυτόν τον σκοπό. Έτσι, μέσα από την ανάλυση του έργου του Wieland, επισημαίνει τα πρώτα χαρακτηριστικά του νέου μυθιστορηματικού είδους: ένας μυθοπλαστικός ήρωας, ο οποίος εξελίσσεται και η εξέλιξη αυτή, θα πρέπει να οδηγεί στην τελειοποίηση του ατόμου (Τσιαμπάση, 2012: 24-25).

Πατέρας του όρου θεωρείται ο Karl von Morgenstern, καθηγητής Αισθητικής και Λογοτεχνίας, ο οποίος επινόησε τον όρο και τον ανακοίνωσε σε μια διάλεξη το 1810. Η ετυμολογία της λέξης προέρχεται από τα συνθετικά Bildung που σημαίνει διάπλαση-διαμόρφωση και roman που σημαίνει μυθιστόρημα και δεν επιλέχθηκε τυχαία, καθώς αναδεικνύει την αξία της μόρφω-

⁶ Καλασαρίδου Σωτηρία, *Το μυθιστόρημα μαθητείας στο διεθνές περιβάλλον*, άρθρο στο περιοδικό Φρέαρ, ανακτήθηκε στις 20/1/2020 <https://frear.gr/?p=26801>

σης, αλλά και την αύξηση τόσο της συγγραφής μυθιστορημάτων όσο και την ανταπόκριση των αναγνωστών. Κατά τον Morgenstern⁷, η πορεία διαμόρφωσης του ήρωα, πραγματοποιείται μέσα από τη μελέτη, τη γνωριμία με τόπους και ανθρώπους, αλλά και τις εμπειρίες της ζωής του συγγραφέα, στοιχεία τα οποία προσδίδουν αυτοβιογραφικό χαρακτήρα στο έργο⁸ (Κιοσσές, 2008:29, Πάτσιου, 2018).

Σε επόμενη διάλεξή του το 1819 δίνει πιο ακριβή ορισμό: «Ονομάζεται Bildungsroman πρωταρχικά και κυρίως εξαιτίας του θέματός του [Stoff], διότι παρουσιάζει τη διαμόρφωση [Bildung] του ήρωα από την αρχή σε όλη την πορεία της μέχρι μια ορισμένη κλίμακα της τελείωσης. Και δεύτερον επίσης διότι με αυτήν την αναπαράσταση προωθεί την παιδεία [Bildung] του αναγνώστη σε μεγαλύτερη έκταση από οποιοδήποτε άλλο είδος μυθιστορήματος» (Πάγκαλος, 2005: 115). Από τον ορισμό αυτό αντιλαμβάνεται κανείς ότι ο αναγνώστης διαμορφώνεται παράλληλα με τον κεντρικό ήρωα του μυθιστορήματος. Ο Morgenstern θεωρεί ένα από τα κορυφαία έργα του είδους το *Wilhelm Meister* του Goethe, στο οποίο ο ήρωας οφείλει την αρμονική διαμόρφωσή του στη σύμπραξη «εσωτερικών καταβολών και εξωτερικών συνθηκών» (Πάγκαλος, 2005:115).

Παρόλο που ο Blanckenburg εισήγαγε τις έννοιες του νέου είδους μυθιστορήματος και ο Morgenstern τον ορισμό, ο Dilthey καθιέρωσε και διέδωσε τον όρο Bildungsroman, επισημαίνοντας τον ρόλο της φιλίας, του έρωτα και των συγκρούσεων στην πορεία προς την ωριμότητα του πρωταγωνιστή. Συγκεκριμένα ο Dilthey γράφει: «από τον Wilhelm Meister και τον *Έσπερο* και μετά [τα Bildungsromane] παρουσιάζουν τον νεανία εκείνων των ημερών, πώς εισέρχεται στην ευτυχισμένη αυγή της ζωής του, πώς αναζητά συγγενείς ψυχές, πώς συναντά τη φιλία και τον έρωτα, πώς όμως συγκρούεται με τις σκληρές πραγματικότητες του κόσμου κι έτσι ωριμάζει μέσα από ποικίλες εμπειρίες της ζωής, βρίσκει τον εαυτό του και τη συνείδηση της αποστολής του στον κόσμο» (Πάγκαλος, 2005:95).

Η Πάτσιου (2018) αναφέρει πως ο ήρωας για να φτάσει στο στάδιο της ωριμότητας περνάει από τρία στάδια. Στο πρώτο ο ήρωας βρίσκεται στο ασφαλές οικογενειακό περιβάλλον.

⁷ Morgenstern Karl von, "Ueber den Geist und Zusammenhang einer Reiche philosophischer Romane" στο Selbmann Rolf, *Zur Geschichte des deutschen Bildungsromans*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1988, σσ. 45-54, όπου παρατίθεται μέρος της διάλεξης (Τσιαμπάση, 2012, σ.30, υπ.87).

⁸ Πάτσιου Βασιλική, *Από το Bildungsroman στο μυθιστόρημα Crossover. Το παράδειγμα της "Αμαρτωλής πόλης" του Μάνου Κοντολέων*, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Β.Δ. Αναγνωστόπουλο, επιμ. Τ. Τσιλιμένη, Ελ. Κονταξή, Ευγ. Σηφάκη, Θεσσαλονίκη, εκδ. Τζιόλα, 2018, σ. 430-442.

Στο δεύτερο βρίσκεται στο στάδιο της περιπλάνησης κι έρχεται σε σύγκρουση τόσο με την κοινωνία όσο και με τον ίδιο του τον εαυτό. Στο τρίτο στάδιο συνειδητοποιεί την πορεία του κι έπειτα την αξιολογεί, προκειμένου να ενσωματωθεί στην κοινωνία (Πάτσιου, 2018:431). Ο Dilthey θεωρεί προϋπόθεση, για να περάσει ο νεαρός ήρωας στο επόμενο στάδιο, την επιτυχημένη έκβαση του προηγούμενου σταδίου και συνδέει το μυθιστόρημα μαθητείας με τις κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της Γερμανίας μεταξύ του 18ου και 19ου αιώνα. Το Bildungsroman προϋποθέτει τη συνειδητή προσπάθεια του ήρωα να αλλάξει, να εξελιχθεί και να ανεξαρτητοποιηθεί μέσα από τις εμπειρίες του (Trites, 2000:11).

1.4 Wilhelm Meister Lehrjahre

Το έργο του μεγάλου Γερμανού ποιητή, Wolfgang von Goethe (1749-1832) *Τα χρόνια μαθητείας του Βίλχελμ Μάιστερ*, θεωρείται το αρχετυπικό του είδους. Σύμφωνα με την Denise Escarpit, «επικυρώνει την ύπαρξη του Bildungsroman, του μυθιστορήματος μαθητείας, ως ιδιαίτερου λογοτεχνικού είδους» (Μαλαφάντης, 2012:271). Πρόκειται για μια έξοχη ιστορία διάπλασης (Bildung), παρόλο που ο Goethe δε γνώριζε ακόμα τον όρο «Bildungsroman». Ο Schlegel χαρακτήρισε το έργο ως έργο «γνήσιας, ανώτερης ποιήσεως» και είπε πως «εάν κάποιο έργο διέθετε ευφυΐα, τότε θα ήταν αυτό» (Τσιαμπάση, 2012:25), ενώ ο Hermann Hesse αποκάλεσε το έργο «ευαγγέλιο μιας νέας γενιάς» και ο Borchardt πίστευε πως το έργο είναι «η πλήρης έκφραση της έννοιας της κλασικής Bildung» (Τσιαμπάση, 2012:28).

Το εν λόγω έργο κυκλοφόρησε το 1796 και εξιστορεί την πορεία προς τη διαμόρφωση ενός φιλόδοξου έφηβου, του Βίλχελμ Μάιστερ, αστικής καταγωγής, ο οποίος καλείται να συνεχίσει την πατρική εμπορική επιχείρηση, παρόλο που δεν το επιθυμεί. Το μεγάλο πάθος του είναι το θέατρο και θέλει να ασχοληθεί με την τέχνη με σκοπό να συμβάλει στη δημιουργία εθνικού θεάτρου στη Γερμανία. Η νεαρή ηθοποιός, η Marianne, με την οποία είναι ερωτευμένος κι έχει ερωτικές σχέσεις, τον στηρίζει να κυνηγήσει το όνειρό του. Όταν αποφασίζει να την παντρευτεί, τη χωρίζει, γιατί έχει ενδείξεις ότι εκείνη απιστεί. Απογοητεύεται, απομονώνεται και βιώνει τη ματαιώση και τον έντονο πόνο. Ο παιδικός του φίλος, ο Werner, τον βοηθά να ανακάμψει. Επειδή όμως ο Werner έχει διαφορετική στάση ζωής από τον Wilhelm, ο τελευταίος επηρεάζεται και απομακρύνεται από το όνειρό του, καθώς επιστρέφει και αφοσιώνεται στην οικογενειακή επιχείρηση (Πάγκαλος, 2005:176).

Με αφορμή ένα επαγγελματικό ταξίδι, έρχεται σε επαφή με έναν θεατρικό θίασο, αναζωπυρώνεται το πάθος του για το θέατρο κι αποφασίζει να τον ακολουθήσει. Ο θίασος αποτελείται από ηθοποιούς, μεταξύ των οποίων η όμορφη και ελκυστική Philine, η οποία εκδηλώνει το ερωτικό ενδιαφέρον της προς τον Wilhelm, εκείνος όμως δεν ενδίδει, γιατί τον απωθούν κάποια στοιχεία του χαρακτήρα της. Στη συνέχεια, «σώζει» από την κακομεταχείριση του αφεντικού της και παίρνει υπό την προστασία του τη Mignon, μια γυναίκα με ανδρόγυνη εξωτερική εμφάνιση, η οποία είναι μέλος μιας ομάδας σαλτιμπάγκων. Στην παρέα προστίθεται κι ένας αρπιστής, του οποίου η μουσική μαγεύει τον Wilhelm (Πάγκαλος, 2005:176).

Ο Wilhelm αποφασίζει να δεχτεί την πρόταση ενός παλιού του γνώριμου, του Melina και να χρηματοδοτήσει τον θεατρικό του θίασο, αφού αναδύθηκε η αγάπη του για το θέατρο. Ο θίασος προσκαλείται από έναν κόμη στο ανάκτορό του, προκειμένου να ευχαριστήσει έναν φιλοξενούμενο πρίγκιπα. Διαμένουν σε έναν παλιό, απεριποίητο χώρο και παρά την αρχική απογοήτευση, ο Wilhelm γράφει ένα θεατρικό έργο, που προορίζεται για τον πρίγκιπα. Στο ανάκτορο ο Wilhelm γοητεύεται από την κόμισσα, γίνεται φίλος με τον Jarno, έναν παράξενο αξιωματούχο και γνωρίζει πολλούς αξιόλογους ανθρώπους, μεταξύ των οποίων ο William Shakespeare. Ο τελευταίος του δίνει να μελετήσει τον *Άμλετ* και ο Wilhelm ενθουσιάζεται. Ο Jarno τον συμβουλεύει να στοχεύσει σε μια δημιουργική και με χρήσιμη δραστηριότητα ζωή και να πάψει να ασχολείται με άτομα που δεν του αρμόζουν. Ο Wilhelm θυμώνει και απομακρύνεται από τον αξιωματούχο (Πάγκαλος, 2005:177).

Ο θίασος δέχεται επίθεση από ληστές κατά τη διάρκεια του ταξιδιού του και ο Wilhelm τραυματίζεται σοβαρά. Τον περιποιούνται η Mignon, η Philine και μια αριστοκράτισσα που έτυχε να βρίσκεται εκεί, η «ωραία Αμαζόνα», για την οποία ο ήρωας νιώθει έλξη και δεν παύει να τη σκέφτεται ακόμα κι όταν αυτή εξαφανίζεται. Ο Wilhelm νιώθει απογοήτευση, όταν τα μέλη του θιάσου τον κατηγορούν για τη ληστεία και για την απώλεια των υπαρχόντων τους (Πάγκαλος, 2005:178).

Για να τους βοηθήσει, στέλνει συστατικές επιστολές σ' έναν παλιό του φίλο, ηθοποιό που διευθύνει ένα θέατρο της περιοχής, τον Serlo. Ο Serlo τους δέχεται και αποφασίζει να τους συμπεριλάβει στην παράσταση, παρά την αρνητική εντύπωση που σχηματίζει γι' αυτούς. Ο Wilhelm, αφού έχει αναρρώσει, τους συναντά και προτείνει στον Serlo να ανεβάσουν τον *Άμλετ*. Αναλαμβάνει τη διασκευή, τη σκηνοθεσία και τον πρωταγωνιστικό ρόλο. Στην παράσταση παρτίθενται απόψεις του ήρωα για το θέατρο και γενικότερα για την τέχνη (Πάγκαλος, 2005:178).

Παράλληλα ο Wilhelm γνωρίζει την αδερφή του Serlo, την Aurelie, η οποία βιώνει με έντονο πόνο την ερωτική απογοήτευση από τον άπιστο αγαπημένο της, τον αριστοκράτη Lothario, Μαζί της βρίσκεται και ο μικρός Felix, ο οποίος θεωρεί πως είναι ο γιος της. Τελικά η Aurelie πεθαίνει και ο επιστήθιος φίλος της, ο Wilhelm αναλαμβάνει να πραγματοποιήσει την τελευταία της επιθυμία: να παραδώσει μια επιστολή στον Lothario. Όταν συναντά τον αριστοκράτη στον πύργο του, νιώθει μια ανεξήγητη συμπάθεια και δέχεται τη φιλοξενία του. Εκεί συναντά τον Jarro, τον αξιωματούχο που τον είχε συμβουλευσει να δημιουργήσει μια δημιουργική και δραστήρια ζωή κι έναν αββά (Πάγκαλος, 2005:179-180). Αποφασίζει να εγκαταλείψει τον θίασο, γιατί συνειδητοποιεί ότι «το θέατρο δεν ικανοποιεί τις αναζητήσεις του, δηλ. να γνωρίσει τη ζωή, τον κόσμο και τον εαυτό του» (Κιοσσές, 2008:26).

Η παρέα των αριστοκρατών τον καθιστούν κοινωνό στο μυστικό τους με τελετουργικό τρόπο. Εποπτεύουν και καθοδηγούν στο ταξίδι της αναζήτησης της ταυτότητάς τους, νεαρά άτομα που διαθέτουν τις κατάλληλες καταβολές, όπως ο Wilhelm. Του επιτρέπουν να μελετήσει τον πάπυρο του καθενός από τους εκπαιδευμένους και βρίσκει και τον δικό του (Πάγκαλος, 2005:180-181). Στη μυστηριώδη Tower society διδάσκεται αρχές ηθικής συμπεριφοράς και η μαθητεία εκεί «στοχεύει στην ανάπτυξη των ατομικών ικανοτήτων, στη βελτίωση του ανθρώπου, στην αυτογνωσία και στην κοινωνική δραστηριοποίηση, ανάλογα με τις εγγενείς δυνατότητες και τους περιορισμούς του καθενός» (Κιοσσές, 2008: 26).

Στο τέλος του έργου ο ήρωας μαθαίνει ότι ο Felix είναι ο γιος του από τη Marianne, τον έρωτα της νεανικής του ηλικίας, ενώ μνηστεύεται τη Natalie, την «ωραία Αμαζόνα», η οποία είναι αδερφή του Lothario. Το έργο τελειώνει με τα εξής λόγια του Βίλχελμ: «ξέρω όμως πως βρήκα μια ευτυχία, που δεν αξίζω και δε θα ήθελα ν' αλλάξω με τίποτα στον κόσμο» (Κιοσσές, 2008:26).

Τα τελευταία λόγια του έργου δίχασαν τους κριτικούς και «η ειρωνεία που εντοπίζεται στο αρχετυπικό Bildungsroman και υπονομεύει λ.χ. την επιφανειακή «ευτυχή κατάληξη» της αφήγησης θεωρείται ότι χαρακτηρίζει γενικότερα το είδος αυτό και είναι εμφανής σε πολλά μεταγενέστερα δείγματά του (Κιοσσές, 2008:26). Ο ήρωας αποκτά τη μόρφωσή του μέσα από διαδοχικές εμπειρίες και λάθη που καλείται να αντιμετωπίσει. Ο Wilhelm περιπλανιέται στον κόσμο και ολόκληρη η ζωή είναι ένα οδοιπορικό μέχρι την ολοκλήρωσή του. Η πορεία της μαθητείας του Wilhelm, με την τελεολογική αντίληψη, κρύβεται στο όνομά του (μάλιστα=δάσκαλος).

2. ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΛΟΣ

2.1. Η μελέτη των στοιχείων του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» στο έργο «Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ» του συγγραφέα Γιώργου Χατζόπουλου.

Σκοπός της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση των χαρακτηριστικών γνωρισμάτων του μυθιστορηματικού είδους Bildungsroman και των στοιχείων που εντάσσουν ένα έργο στην κατηγορία crossover στο *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ* του Γιώργου Χατζόπουλου. Ο συγγραφέας, έχει βραβευτεί για το συγκεκριμένο έργο του, πραγματεύεται το ταξίδι της νεαρής Ανδούς, η οποία αναζητά την αλήθεια για την τύχη του πατέρα της και το άλλο μισό ιερό σπαθί που Σχοδρόη. Ενώνοντάς το θα ενώσει και την κατακερματισμένη ταυτότητά της, γιατί αυτό το ταξίδι είναι ταυτόχρονα και ένα ταξίδι αυτογνωσίας. Το έργο αυτό θα αποτελέσει το υλικό της έρευνάς μας. Στόχος είναι να φανερωθεί πως όλες οι κινήσεις της ηρωίδας, οι άνθρωποι που συναντά σε κάθε τόπο και οι πληροφορίες που συγκεντρώνει, τα εμπόδια που προσπερνά, οι συναισθηματικές μεταβολές να μεν την φέρνουν κοντά στην επίτευξη του φαινομενικού στόχου της αλλά την οδηγούν προς την αυτοπραγμάτωση. Η ηρωίδα ωριμάζει και αποφασίζει για το μέλλον της. Η καταλληλότερη μέθοδος για την αποτύπωση των προς διερεύνηση χαρακτηριστικών που αποτυπώνονται στο υλικό της έρευνας είναι η χρήση των θεωριών που αφορούν τους χαρακτήρες.

Σύμφωνα με τις μιμητικές θεωρίες για τους χαρακτήρες οι συγγραφείς δημιουργούν μυθοπλαστικούς χαρακτήρες της διπλανής πόρτας, δηλαδή αντανακλούν στη ρεαλιστική απεικόνιση της πραγματικότητας. Δίνονται πληροφορίες για την εξωτερική εμφάνιση, τον τρόπο ομιλίας κτλ. αλλά και στοιχεία του παρελθόντος τους, ώστε να αιτιολογούνται οι πράξεις τους (Κωτόπουλος, 2016α:7-9). Οι φορμαλιστικές, σημειωτικές, στρουκτουραλιστικές και αποδομιστικές θεωρίες θεωρούν πως οι χαρακτήρες είναι απλώς λέξεις που έχουν λειτουργικό ρόλο στην αφήγηση, αφού αποτελούν μέρος των βασικών δομικών στοιχείων της. Εξαίρεση αποτελεί ο Barthes, ο οποίος διαφοροποιείται και θεωρεί τον χαρακτήρα ανώτερο από τη δράση και την πλοκή (Κωτόπουλος, 2016α :10-21). Μια ενδιάμεση- συνδυαστική των δύο προηγούμενων θεωριών προσέγγιση θεωρεί πως «οι συγγραφείς χρησιμοποιούν ορισμένα καλλιτεχνικά τεχνάσματα, όπως περιγραφές, διαλόγους, την προϊστορία (background), ψυχολογικά αληθοφανή χαρακτηριστικά της προσωπικότητας, επαγγέλματα, χόμπυ, σχέσεις, εμπλέκουν τον χαρακτήρα με την

πλοκή, χρησιμοποιούν το σκηνικό για τη χαρακτηρολόγηση και κάθε άλλο τέχνασμα που μπορεί να επινοήσουν» (Κωτόπουλος, 2016a:22-26).

Ανάλογα με τον ρόλο και τη λειτουργία τους οι χαρακτήρες ενός μυθιστορήματος μπορεί να είναι: πρωταγωνιστές, δευτερεύοντες ή αδρανείς. Πρωταγωνιστής συνήθως είναι ένας και αντλούμε πολλές πληροφορίες γι' αυτόν από το κείμενο. «Αποτελούν την πραγματική κινητήρια δύναμη σε κάθε ιστορία» (Κωτόπουλος, 2016c:2). Οι δευτερεύοντες βοηθούν στην προώθηση της δράσης της ιστορίας και φωτίζουν τον πρωταγωνιστή, ενώ οι αδρανείς δεν επηρεάζουν καθόλου την εξέλιξή της. Ο συγγραφέας μπορεί να δώσει στοιχεία των χαρακτήρων: α) με τη συνειδητή επιλογή κατάλληλου ονόματος, η οποία, στην παιδική κυρίως λογοτεχνία, αποκαλύπτει στοιχεία της ταυτότητας του ήρωα, β) με την αναφορά στην ηλικία του ήρωα, στοιχείο που παίζει σημαντικό ρόλο στην παιδική-εφηβική λογοτεχνία και ανάλογα με την πρόθεση του συγγραφέα εξυπηρετεί κάποιον λειτουργικό ρόλο, γ) με την ενδυμασία, η οποία φανερώνει στοιχεία για τον κοινωνικό ρόλο του ήρωα και ανάλογα με τον χρόνο και χώρο της αφήγησης μπορούμε να αντλήσουμε και ιστορικές πληροφορίες. Στις γυναίκες που ντύνονται αντρικά συνεπάγεται κάποια απελευθέρωση, ενώ στους άντρες που ντύνονται γυναικεία γελοιοποίηση. δ) Με τις διατροφικές συνήθειες και ε) με τον τρόπο ομιλίας, κάποιο ιδεόλεκτο ή γλωσσικό ιδίωμα που «συμβάλλει ενίοτε μοναδικά στην αληθοφάνεια του μυθοπλαστικού κειμένου» (Κωτόπουλος, 2016c:7). Ο αφηγητής παρουσιάζει τον ήρωα είτε άμεσα, περιγράφοντάς τον εξωτερικά, αναφέροντας μια συνήθειά του ή ένα ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του γνώρισμα, την κοινωνική του θέση, στοιχεία του χαρακτήρα και της ψυχολογικής του κατάστασης είτε έμμεσα, δηλαδή παρουσιάζονται οι σκέψεις και οι ενέργειες του ήρωα μέσα από τις αφηγηματικές τεχνικές που επιλέγει ο συγγραφέας (Κωτόπουλος, 2016c:9-12).

Ανάλογα με την πολυπλοκότητά τους οι χαρακτήρες διακρίνονται σε:

- επίπεδους, δηλαδή δεν εξελίσσονται οι ίδιοι, αλλά εξυπηρετούν στη δράση
- στερεοτυπικούς, οι οποίοι συγκεντρώνουν «συγκεκριμένα χαρακτηριστικά μιας κοινωνικής ομάδας ή μιας ομάδας με προσδιορισμένο πολιτισμικό πλαίσιο και ηθική πλαισίωση» (Κωτόπουλος, 2016c:13)
- αντιθετικούς, οι οποίοι αναδεικνύουν τον πρωταγωνιστή λόγω του αντιθετικού με αυτόν χαρακτήρα τους

- σφαιρικοί, για τους οποίους ο αναγνώστης ανακαλύπτει μέσα από την αφήγηση τα περισσότερα χαρακτηριστικά του.

Με βάση την ανάπτυξη - εξέλιξη του χαρακτήρα τους χωρίζουμε σε:

- ♦ δυναμικούς, δηλαδή ο αναγνώστης παρακολουθεί την εξέλιξη του ήρωα και τη ριζική αλλαγή που υφίσταται ως προς τις αρχικές του πεποιθήσεις και συνειδητοποιεί εκ νέου τη ζωή. Η αλλαγή αυτή μπορεί να είναι είτε σταδιακή είτε αιφνίδια
- ♦ στατικούς, δηλαδή ο ήρωας δε μεταβάλλεται, αναπτύσσει κάποια δράση, αλλά για να προβάλει τους βασικούς χαρακτήρες (Κωτόπουλος, 2016c:16-17).

Βασικό ερευνητικό αντικείμενο αποτελεί η μελέτη της διαδικασίας ενηλικίωσης της ηρωίδας, της μετάβασής της από την παιδική ηλικία στην ωριμότητα. Τα ερωτήματα που θα μας απασχολήσουν περιλαμβάνουν τα εξής:

- Πώς παρουσιάζεται η ηρωίδα στην αρχή; Τι στοιχεία έχουμε για την καταγωγή της, την ηλικία της, την ενδυμασία της, τα ενδιαφέροντά της, το οικογενειακό και κοινωνικό της πλαίσιο;
- Ποιοι παράγοντες δίνουν το έναυσμα να ξεκινήσει η πορεία της εξέλιξής της;
- Στο τέλος της εξελικτικής της πορείας αλλάζει; Φτάνει σε κάποιο βαθμό στην «ωρίμανση» ή «ολοκλήρωση»;
- Υπάρχουν συγκρούσεις με την κοινωνία και αντιθέσεις;
- Ποιες απόψεις έχει για τον γάμο;
- Επηρεάζει ο έρωτας την πορεία της;
- Υπάρχουν στοιχεία αυτοαναφορικότητας στο έργο;

Η ανάλυση ακολουθεί τη γραμμικότητα που συμπίπτει με την εξέλιξη της ηρωίδας χρονικά. Συγκεκριμένα παρουσιάζεται η ηρωίδα στην αρχική της κατάσταση, παρουσιάζονται τα ενδιαφέροντά της, οι φίλοι της, η εκπαίδευσή της, η οικογενειακή της κατάσταση και στοιχεία του χαρακτήρα της. Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι σκέψεις και οι συναισθηματικές μεταβολές της, οι οποίες είναι επηρεασμένες από τους ανθρώπους που συναντά σε κάθε τόπο, μέχρι να φτάσει στον τελικό της προορισμό. Τέλος, εξετάζεται πώς φτάνει στην τελική κατάληξη, έπειτα από τους παράγοντες που την έχουν επηρεάσει. Επιπλέον, ελέγχεται αν απευθύνεται σε διαφορετικές ηλικίες αναγνωστών, αν έχει σύνθετη μορφή ή και θέμα και τέλος, αν υπάρχει η

διαπιστωμένη ευρεία αποδοχή του, χαρακτηριστικά τα οποία εντάσσουν ένα μυθιστόρημα στην κατηγορία crossover.

Α. ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

3. Τα χαρακτηριστικά του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» - από το *Bildungsroman* στο *Crossover*.

3.1 Η εξέλιξη του *Bildungsroman*

Όπως προαναφέρθηκε ήδη στην Εισαγωγή, ο όρος διαδόθηκε από τον Dilthey, ο οποίος στα έργα του παρουσιάζει ως κύρια γνωρίσματα του είδους «την περιγραφή της ζωής ενός νέου, την ευτυχή είσοδό του στην κοινωνία, την αναζήτησή του για συγγενείς ψυχές, τη γνωριμία του με τη φίλια και τον έρωτα, τη σύγκρουσή του με τη σκληρή πραγματικότητα του κόσμου, την ωρίμανσή του μέσα από τις πολύπτυχες αυτές εμπειρίες ζωής και τελικά την ανακάλυψη του εαυτού του και του καθήκοντος που έχει στον κόσμο» (Κιοσσές, 2008:31-32). Ο ορισμός αυτός τέθηκε υπό αμφισβήτηση από σύγχρονους μελετητές. Ο Swales θέτει τους προβληματισμούς του ακόμα και για το αν ο *Wilhelm Meister* ανταποκρίνεται στον απώτερο σκοπό του *Bildungsroman*, όπως ορίζεται από τον Dilthey, δηλ. την ολοκλήρωση της προσωπικότητας και την αρμονική ένταξη στην κοινωνία. Κατά τον Steinecke, ο Dilthey αγνοεί την ειρωνεία που υπάρχει στο έργο του Goethe, κατά τη γνώμη του, ενώ δίνει έμφαση στον παιδαγωγικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος, στην εσωτερίκευση της δράσης, στην αισιόδοξη πλευρά και στο προσωπικό στοιχείο (Κιοσσές, 2008:32). Ο Kontje διακρίνει μια αμφισημία στα σχόλια του Dilthey. Αν και θαυμάζει τον ιδεαλισμό των ηρώων, θεωρεί χαμένο τον αγώνα τους εναντίον της πανίσχυρης εξουσίας. (Κιοσσές, 2008:33).

Ανάλογα με τη σχέση της «ψυχής του ήρωα» προς τον «έξω κόσμο»⁹, ο Lukács στο έργο του *Θεωρία του Μυθιστορήματος*¹⁰ διακρίνει τρία είδη μυθιστορήματος. Πρώτο, το μυθιστόρημα του «αφηρημένου ιδεαλισμού» (ιπποτικό έπος, *Δον Κιχώτης*) δίνει έμφαση στην περιπέτεια και

⁹ György Lukács, *Η θεωρία του μυθιστορήματος*, Πολύτροπον, Αθήνα 2004

¹⁰ Το έργο γράφτηκε το 1914-15, δημοσιεύτηκε σε περιοδικό το 1916 και εκδόθηκε σε βιβλίο το 1920 (Πάγκαλος, 2005, σ.124)

όχι στην ψυχολογία. Στη δεύτερη κατηγορία, αυτή του «ρομαντισμού της απογοήτευσης», ο ήρωας χαρακτηρίζεται από πλούσια εσωτερικότητα και πιο πολύ υπεκφεύγει παρά εμπλέκεται σε συγκρούσεις με τον έξω κόσμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της κατηγορίας είναι η *Αισθηματική Αγωγή* του Φλομπέρ. Το Bildungsroman, το τρίτο είδος, αποτελεί μία ενδιάμεση κατηγορία, καθώς το θέμα είναι η συμφιλίωση του προβληματικού ατόμου με τη δεδομένη κοινωνική πραγματικότητα (Πάγκαλος, 2005:124), (Κιοσσές, 2008:34). «Εδώ, κατά συνέπεια, αυτό που καθορίζει τον τύπο του ανθρώπου και τη δομή της πλοκής, είναι η τυπική αναγκαιότητα της εφικτής, αν και προβληματικής συμφιλίωσης εσωτερικότητας και κόσμου, η επιβεβλημένη αναζήτησή της, αν και με τίμημα επίπονους αγώνες και οδυνηρές περιπλανήσεις, εν τέλει, η επίτευξή της»¹¹.

Με τη μελέτη του Bildungsroman ασχολήθηκε και ο Bakhtin. Στη μελέτη του «Το μυθιστόρημα μαθητείας και η σημασία του στην ιστορία του ρεαλισμού»¹² διαχωρίζει το Bildungsroman από τα υπόλοιπα μυθιστορήματα που εξετάζει¹³, στα οποία ο ήρωας είναι στατικός και ήδη διαμορφωμένος στα βασικά χαρακτηριστικά του, ενώ στο Bildungsroman παρουσιάζεται όλη η διαδικασία διαμόρφωσης του ήρωα και οι αλλαγές του χαρακτήρα του (Κιοσσές, 2008:35-36).

Οι θεωρητικές προσεγγίσεις του Bakhtin, όπως και του Lukács έθεσαν νέες βάσεις για το είδος κι έστρεψαν τις επόμενες μελέτες σε εντελώς διαφορετικό προσανατολισμό. Οι μεταγενέστερες μελέτες τονίζουν την ανάγκη κριτικής αναθεώρησης της ιδέας της Bildung, της εξελικτικής διαδικασίας του ατόμου, των σχέσεων ατόμου- κοινωνίας, της θεσμικής πλαισίωσης του ατόμου και της λειτουργίας του (Κιοσσές, 2008:40).

Στην ανανέωση και τον εκσυγχρονισμό του είδους, με την έννοια της υπέρβασης του ρομαντικού ατομικισμού και της αντίληψης του θανάτου και την προσχώρηση νέων ανθρωπιστικών αξιών συνέβαλε ο Thomas Mann με το έργο του *Το Μαγικό Βουνό* (Der Zauberberg, 1924), καθώς «καταδεικνύει τη μακροβιότητα του Bildungsroman ως είδους, αν και αναντίρρητα πρόκειται για ένα μυθιστόρημα με αυτοσυνείδηση, εκλέπτυνση, ειρωνεία, παρωδία, είναι δη-

¹¹ 8 Lukács (2004: 175-176). Η παραπομπή από τον Κιοσσέ (2008, σ. 35, Υπ. 45).

¹² Η μελέτη «Το μυθιστόρημα μαθητείας και η σημασία του στην ιστορία του ρεαλισμού» συμπεριλαμβάνεται στο Δοκίμια Ποιητικής, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2014. Το δοκίμιο αυτό γράφτηκε μεταξύ του 1936 και του 1938 και αποτελεί απόσπασμα από βιβλίο του Bakhtin με θέμα το Bildungsroman, το τελευταίο μέρος του οποίου έχει χαθεί. Τα χειρόγραφα καταστράφηκαν κατά τη διάρκεια των γερμανικών βομβαρδισμών του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου. (Κιοσσές, 2008, σ.35, Υπ.46)

¹³ Αναφέρει το ταξιδιωτικό μυθιστόρημα, στο οποίο δίνεται έμφαση στα περιβάλλοντα χαρακτηριστικά του ήρωα, το μυθιστόρημα δοκιμασίας, χαρακτηριστικό του οποίου θεωρείται ο έλεγχος της πίστης, της ανδρείας, της αρετής, της ηθικής κτλ του ήρωα και το βιογραφικό μυθιστόρημα, με τη μορφή αυτοβιογραφίας ή βιογραφίας ενός ατόμου ή μιας οικογένειας (Κιοσσές, 2008, σ. 35)

λαδή ένα συνεπέστατα μοντέρνο μυθιστόρημα» (Πάγκαλος, 2005:26, 129). Ο Mann παρουσιάζει την πορεία διαμόρφωσης του νεαρού Hans Castorp προς την ωριμότητα και τη γνώση μέσω της συνειδητοποίησης ότι η σωματική και πνευματική υγεία είναι το αποτέλεσμα της διαδρομής που συναντά την ασθένεια και τον θάνατο. Αυτή η μετάβαση χαρακτηρίζει το έργο ως μυθιστόρημα μύησης (Κιοσσές, 2008:40-41).

Το έργο είναι γραμμένο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο και περιγράφει τη ζωή ενός νεαρού αστικής καταγωγής, που εγκαταλείπει το σπίτι του, για να ακολουθήσει το όνειρό του. Στην πορεία αρρωσταίνει και σταδιακά μυείται στο χώρο της τέχνης, της πολιτικής, του έρωτα και του θανάτου μέσα από τους τη συναναστροφή του με άλλους χαρακτήρες, που αντιπροσωπεύουν ηθικές, ιδεολογικές και πνευματικές στάσεις. Η διαμόρφωση του χαρακτήρα του όμως, υπονομεύεται, όταν κατατάσσεται στρατιώτης κι έτσι διαφαίνεται η απώλεια του χαρακτήρα του και της ζωής του, καθώς εντάσσεται στον βίαιο και χαοτικό κόσμο του Α΄ Παγκόσμιου πολέμου. Υπάρχει το στοιχείο της ειρωνείας ως προς την πορεία της εξελικτικής διαδικασίας του Castorp (Κιοσσές, 2008:41) και παρωδία σύμφωνα με τον Scharfschwerdt «με την έννοια ότι ο ήρωας ως άτομο δεν μπορεί να εκπληρώσει τους στόχους του μυθιστορήματος», (Πάγκαλος, 2005:129).

Το Μαγικό Βουνό είναι «μια ομολογία πίστεως για τη ζωή και το μέλλον, για τη υπερατομική υπευθυνότητα και για την αγάπη». Ο ήρωας, μέσα από την πορεία μαθητείας του, προετοιμάζεται να ενταχθεί συνειδητοποιημένα στην κοινωνία και έτσι διαμορφώνεται και ως άτομο (Ινγκε Ντίρσεν, 1984:35).

Το μυθιστόρημα μαθητείας εξελίσσεται ανάλογα με τις πολιτικές, κοινωνικές, πολιτισμικές συνθήκες των περιόδων που διανύει¹⁴ αλλά και τις εξελίξεις στη λογοτεχνική κριτική, στην ψυχολογία, στην κοινωνιολογία κ.ά. Δεν περιορίστηκε στα γερμανικά σύνορα, αλλά επεκτείνεται και στην υπόλοιπη Ευρώπη και σε ολόκληρο τον κόσμο¹⁵.

¹⁴ Για παράδειγμα την περίοδο του ναζισμού στη Γερμανία, προβάλλεται η φασιστική εκδοχή του. Ο ήρωας δεν είναι πλέον το άτομο αλλά το κοινωνικό σύνολο(δηλ. ο γερμανικός λαός) στην εξελικτική πορεία του προς μια επιτυχή ανάπτυξη εις βάρος, βέβαια, άλλων κοινωνικών ομάδων. Μεταπολεμικά, στην ανατολική Γερμανία, στο σοσιαλιστικό Bildungsroman ο ήρωας διαμορφώνεται άμεσα από την πολιτική του αφύπνιση (Κιοσσές, 2008, σ.37) και το Antibildungsroman με την έννοια της αποτύπωσης της παρακμής του ήρωα και της παρωδίας της ιδέας της Bildung (Πάγκαλος, 2005, σελ. 135).

¹⁵ Μελέτες για το Bildungsroman έχουν γίνει στις παρακάτω λογοτεχνίες: αμερικάνικη (Millard 2007), αφρικανική (Mickelsen 1986, Collins 2006), ισπανική και ισπανόφωνη αμερικανική (Kushigian 2003, Shaw 2007, Contreras & Juaristi 2007), αραβική (Al Mousa 1993), ιαπωνική (O' Neill 2006), κορεατική (Kim 2001) κ.ά.

3.2 Το Bildungsroman στην ελληνική λογοτεχνία

Στην Ελλάδα κάποια έργα του 20ου αιώνα θεωρούνται ότι συσχετίζονται με το Bildungsroman. Ο Απόστολος Σαχίνης ασχολήθηκε με τη μελέτη του μυθιστορηματικού αυτού είδους με το έργο του *Η σύγχρονη πεζογραφία μας* (1951) και καταγράφει επτά ελληνικής λογοτεχνικής παραγωγής έργα, τα οποία χαρακτηρίζει «μυθιστορήματα εφηβείας». Θεωρεί πως το μυθιστόρημα *Grand Meaulnes* (1913) του Alain-Fournier ήταν αυτό που επηρέασε τους Έλληνες συγγραφείς και έστρεψε το ενδιαφέρον τους σε αυτή τη θεματική. Τα «μυθιστορήματα της εφηβικής ηλικίας» είναι με χρονολογική σειρά: *Ο απόγονος* (1935) του Θανάση Πετσάλη-Διομήδη, η *Eroica* (1938) του Κοσμά Πολίτη, *ο Λεωνής* (1940) του Γιώργου Θεοτοκά, το *Προμήνευμα* (1943) του Αντώνη Βουσβούνη, η *Αιολική γη* (1943) του Ηλία Βενέζη, το *Ταξίδι με τον Έσπερο* (1946) του Άγγελου Τερζάκη και *Τα ψάθινα καπέλα* (1946) της Μαργαρίτας Λυμπεράκη¹⁶ (Πάγκαλος, 2005:149, Κιοσσές, 2008:73-75, Τσιαμπάση, 2012:58-60). Κυρίαρχο θέμα είναι οι πρώτοι έρωτες των εφήβων, που λειτουργούν ως μύηση στη ζωή και στον περιβάλλοντα κόσμο. Το πλαίσιο που λαμβάνουν χώρα οι έρωτες είναι η εξοχή, κυρίως το καλοκαίρι και οι ήρωες είναι μοναχικές κι ευαίσθητες προσωπικότητες.

Η Φραγκίσκη Αμπατζοπούλου (1994)¹⁷ με ένα σχετικά εκτενές άρθρο για τον αυτοβιογραφικό λόγο και το μυθιστόρημα εφηβείας δίνει το έναυσμα για μια συζήτηση του Bildungsroman στις ελληνικές εκδοχές του είδους. Η μελετήτρια αρχικά αμφισβητεί την ορθότητα της απόδοσης του όρου «μυθιστόρημα εφηβείας», γιατί το κεντρικό θέμα δεν είναι η εφηβική ηλικία, αλλά η εξέλιξη του ήρωα μέχρι το στάδιο της ωρίμανσης. Ο ήρωας μυείται σταδιακά στον έρωτα και στη γνώση με στόχο να διδαχθεί κι όχι να συγκρουστεί (Κιοσσές, 2008:79, Τσιαμπάση, 2012:67). Επιπλέον θεωρεί πως τα μυθιστορήματα της γενιάς του 1930, που αναφέρει ο Σαχίνης ως Bildungsroman, αποκλίνουν από το είδος, επειδή οι ήρωες «δεν διαπραγματεύονται την κοινωνική τους ένταξη ή την κοινωνική τους ωρίμανση» (Αμπατζοπούλου, 1994, σ. 80). Εξαίρεση θεωρεί το έργο *ο Λεωνής* (1940) του Θεοτοκά και οι *Παραστρατημένοι* (1935) της Νάκου. Ο *Λεωνής* διαγράφει μια πορεία «από το άτομο στην ολότητα, από την οικογενειακή εστία στην ιστορία, μόνο που το ταξίδι δεν πραγματοποιείται από το χωριό στην πόλη, αλλά από την Πόλη,

¹⁶ Ο Σαχίνης εντοπίζει επίδραση του *Grand Meaulnes* στην *Eroica* και στο *Ταξίδι στον Έσπερο*, ενώ στον *Λεωνή* και στο *Προμήνευμα* διαπιστώνει περισσότερο την επίδραση της *Eroica* (Κιοσσές, 2008, σελ.75, Υπ.92)

¹⁷ Αμπατζοπούλου, Φ. "Αυτοβιογραφικός λόγος: ιστορικοί και μυθιστορηματικοί βίοι στο μυθιστόρημα εφηβείας", στο *Εντευκτήριο*, τεύχος 28-29, Φθινόπωρο- Χειμώνας 1994, σελ. 74-88.

την Κωνσταντινούπολη, και από την κοσμοπολίτικη ατμόσφαιρά της στη μικροαστική προπολεμική Αθήνα» (Αμπατζοπούλου, 2000:70). Η ηρωίδα της Νάκου αναζητά την ταυτότητά της, οδηγείται σε μια διαδικασία αυτοπροσδιορισμού, συνειδητοποιώντας τις ιδιαιτερότητες του φύλου της και απορρίπτοντας τις αστικές αξίες και κυρίως τον συμβατικό γάμο (Τσιαμπάση, 2012:68).

Τη διάρθρωση του Bildungsroman ακολουθούν μυθιστορήματα με θέμα τον πόλεμο, την αντίσταση, τον εμφύλιο και τη ζωή στα ναζιστικά στρατόπεδα. Το βιβλίο του Γιοχάνες και της Μαρίας (1952) της Γαλάτειας Σαράντη και το Τηλεφωνικό κέντρο (1972) της Νίνας Κοκκαλίδου-Ναχμία είναι αντιπροσωπευτικά αυτής της κατηγορίας. Τέλος, ο λόγος που θεωρεί ότι το Bildungsroman δεν εκπροσωπείται επαρκώς στην ελληνική λογοτεχνία, είναι ότι «ο Έλληνας έφηβος δεν χρειαζόταν τα ταξίδια του Ροβινσώνα Κρούσου για να αναζητήσει εμπειρίες, αντιξοότητες, δοκιμασίες. Η ζωή και οι ιστορικές συνθήκες του τις έριχναν μπροστά του σταθερά, περίπου σαν ένα πρόγραμμα εντατικής αγωγής για νέους, δηλαδή για Νεοέλληνες» (Αμπατζοπούλου, 2000: 68).¹⁸

Η Καστρινάκη (1995)¹⁹ μελετά τα «μυθιστορήματα νεότητας», μέσα από έργα ελληνικής λογοτεχνίας με ειδολογικό περιεχόμενο, στα οποία οι νεαροί ήρωες συγκεκριμένης κοινωνικής τάξης, έρχονται σε σύγκρουση με άλλες κοινωνικές τάξεις για ιδεολογικούς - πολιτικούς λόγους. Διαχωρίζει το «μυθιστόρημα εφηβείας», όπως ορίστηκε από τον Σαχίνη, από το Bildungsroman, το οποίο αποδίδει ως «μυθιστόρημα διαμόρφωσης ή μαθητείας». Το Bildungsroman έχει ως πλαίσιο τη σταδιακή διαμόρφωση ενός ήρωα από την παιδική του ηλικία μέχρι την ωριμότητά του, μέσω της αυτοδιαμόρφωσης σε διάφορους τομείς, μεταξύ των οποίων και η τέχνη (Καστρινάκη, 1995: 30). Στο μυθιστόρημα εφηβείας μπορεί να υπάρχουν πολλοί ήρωες και δίνεται έμφαση στον έρωτα, στην επαφή με τη φύση, στις εμπειρίες των ηρώων. Η μελετήτρια αναφέρει πως ένα μυθιστόρημα μπορεί να ξεκινά ως μυθιστόρημα διαμόρφωσης κι έπειτα να εξελίσσεται σε μυθιστόρημα για τη νεότητα, όπως για παράδειγμα η *Αστροφεγγιά* του Ι.Μ. Παναγιωτόπουλου, Επίσης, μπορεί ένα μυθιστόρημα για τη νεότητα να περιλαμβάνει ιστορίες διαμόρφωσης κύριων ηρώων (Καστρινάκη, 1995:32-33). Παρατηρείται δηλαδή, να γίνεται «πρόσμιξη αφηγηματικών ειδών» σε ένα μυθιστόρημα. Τέλος, θεωρεί τον *Λεωνή* ως Bildungsroman, την *Eroica* ως μυθιστόρημα εφηβείας (Τσιαμπάση, 2012:70).

¹⁸ Η παραπομπή από την Τσιαμπάση, 2012, σ. σ. 68-69.

¹⁹ Καστρινάκη Αγγέλα, *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία (1890-1945)*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1995

Η προβληματική του είδους εξετάζεται σε δύο άρθρα²⁰ της Μελισσαράτου, στα οποία υποστηρίζεται η επανεγγραφή των έργων αυτών ως Bildungsroman, αποβλέποντας στην ένταξη «της ελληνικής μυθιστορηματικής παραγωγής μέσα στη συνολική εξέλιξη του ευρωπαϊκού μυθιστορήματος» (Μελισσαράτου, 1998:119).²¹ Επίσης, γίνονται αποδεκτές οι θέσεις του Bakhtin, ότι βασικό χαρακτηριστικό του Bildungsroman είναι η διαμόρφωση της προσωπικότητας του ήρωα, ενώ οι διαφορές που παρατηρούνται στη δομή, τα εκφραστικά μέσα και στην αφήγηση αποτελούν «αισθητικές πραγματώσεις» του είδους και πρέπει να αντιμετωπίζονται «ως αποτέλεσμα της κατασκευής των συγκεκριμένων έργων σύμφωνα με τις κατά περιόδους και ρεύματα κυρίαρχες συμβάσεις για την εκφορά του λόγου και την πλαισίωση της πραγματικότητας στο μυθιστόρημα» (Μελισσαράτου, 1996-1997:115-116).²²

Πιο πρόσφατα, ο Τζιόβας στο έργο του *Ο άλλος εαυτός: ταυτότητα και κοινωνία στη νεοελληνική πεζογραφία*²³, αντλώντας στοιχεία κυρίως από την αγγλική βιβλιογραφία, αναφέρει ως ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του Bildungsroman τόσο την εστίαση σε ένα κεντρικό πρόσωπο και στην ανάπτυξή του όσο και στη διαμορφωτική σημασία του κοινωνικού πλαισίου μέσα στο οποίο συντελείται η ανάπτυξη αυτή (Τζιόβας, 2007:279). Ο μελετητής επικεντρώνεται στις σχέσεις ατομικότητας - κοινωνίας στην ελληνική λογοτεχνία και θεωρεί πως τα περισσότερα από τα έργα που αναλύονται, μπορούν να θεωρηθούν Bildungsroman. Βασικό μέλημα είναι η δόμηση της υποκειμενικότητας του ήρωα μέσα από τη συμμόρφωση ή την αντίστασή του προς τις κοινωνικές συμβάσεις, «την αποσύνδεση του εγώ από τα συμφραζόμενα όσο και την επανασύνδεσή του με αυτά» (Τζιόβας, 2007:17-18)²⁴.

Σ' αυτά τα συμφραζόμενα παρουσιάζουν ενδιαφέρον δύο έργα γυναικών που διαδραματίζονται σε ιδιαίτερες πολιτικές και ιστορικές συνθήκες. *Η αρχαία σκουριά* (1979) της Μάρως Δούκα που εκτυλίσσεται στα χρόνια της δικτατορίας και *Η αρραβωνιαστικιά του Αχιλλέα* (1987) της Άλκη Ζέη που αφορά την περίοδο της γερμανικής κατοχής, του Εμφυλίου και τα χρόνια μέχρι τη δικτατορία του 1967. Στα έργα αυτά δίνεται έμφαση κατά τον μελετητή στην εσωτερική

²⁰ Γερασμιά Μελισσαράτου, «Το μυθιστόρημα Ερωίκα ως Bildungsroman: Κριτικά ξαναδιαβάσματα και μια πρόταση τυπολογικού προσδιορισμού», *Ελίτροχος* 11 (Χειμώνας 1996-1997), σελ. 103-121, και «Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως νεαρού Κωνσταντινουπολίτη και τα πορτρέτα ευρωπαίων συγγενών του», στο *Ο έξω- Ελληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος (πρακτικά του ομότιτλου επιστημονικού συμποσίου, 30 και 31 Οκτωβρίου 1998, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας)*, σελ. 217-237. Οι παραπομπές από τον Κιοσσέ (2008, σ. 82)

²¹ Η παραπομπή από τον Πάγκαλο, 2005, σ. 154

²² Η παραπομπή από την Τσιαμπάση, 2012, σ. 73

²³ Δημήτρης Τζιόβας, *Ο άλλος εαυτός: ταυτότητα και κοινωνία στη νεοελληνική πεζογραφία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα, 2007

²⁴ Τα συμφραζόμενα αυτά είναι οι κοινωνικές, ιστορικές και πολιτισμικές συνθήκες της κάθε εποχής.

έναντι της εξωτερικής πραγματικότητας, στην ανακάλυψη του εαυτού και στην υποκειμενικότητα (Τζιόβας, 2007:220) και θεωρεί πως μεταβαίνουν στα «μυθιστορήματα αφύπνισης» (narrative of self-awakening). Αποτελούν «αφηγήσεις του εγώ» ενώ ο *Λεωνής* και ο *Ήλιος του θανάτου*²⁵ είναι «αφηγήσεις ιστορικής ή κοινωνικής συμμόρφωσης» (Τζιόβας, 2007:503) .

3.3 Η πορεία προς το Crossover

Μετονομασία και μετεξέλιξη του είδους αποτελεί η crossover λογοτεχνία. Πρόκειται για μυθιστορήματα ευρείας αποδοχής και αναδύεται από μια άλλη προσέγγιση, αυτή του αναγνωστικού κοινού²⁶. Απευθύνεται τόσο σε εφήβους όσο και ενήλικες αναγνώστες. Ο Μάνος Κοντολέων σε άρθρο του για τα μυθιστορήματα που εντάσσονται στην κατηγορία crossover γράφει: «Τα μυθιστορήματα crossover είναι εκείνα τα λογοτεχνικά έργα που, αν και στηρίζονται σε θέματα που αφορούν τον έφηβο (μερικές φορές ακόμα και ένα παιδί), εντούτοις με τη γλωσσική τους ενσάρκωση και τον εσωτερικό φωτισμό του θέματός τους, μπορούν να κρατήσουν το ενδιαφέρον και ενός ενήλικου αναγνώστη. Με τούτη, λοιπόν, τη νέα ονομασία τα μυθιστορήματα αυτού του είδους μπορούν να βρουν αναγνώστες από διάφορες ηλικίες. Κλασικό πλέον, αν και αρκετά πρόσφατο παράδειγμα ενός επιτυχημένου crossover μυθιστορήματος, είναι το *Η κλέφτρα των βιβλίων* του Μαρκ Ζούσακ. Σε μια προηγούμενη περίοδο, το μυθιστόρημα αυτό θα θεωρείτο ένα καθαρό και καλό δείγμα Bildungsroman»²⁷.

Η Κουράκη στο άρθρο της *Η Αμαρτωλή Πόλη του Μάνου Κοντολέων* μέσα από το πρίσμα του crossover μυθιστορήματος αναφέρει πως σύμφωνα με τη Falconer (2009) και τη Beckett

²⁵ Η ανάπτυξη της ατομικότητας των ηρώων των αναφερόμενων έργων αναστέλλεται και το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτισμικό περιβάλλον τους στιγματίζει. Η απουσία διάθεσης εξέγερσης ως στοιχείου απελευθέρωσης και η επιβολή της ιστορίας ή της παράδοσης απομακρύνουν τα έργα αυτά από το είδος του Bildungsroman. ότι η Η απομάκρυνση από την ατομικότητα ερμηνεύεται από τον μελετητή από τις ιδιαίτερες ιστορικές, κοινωνικές και ιδεολογικές συνθήκες τις οποίες βίωσε η Ελλάδα από τις αρχές του 20ού αιώνα, που υπαγόρευαν την έμφαση στις συλλογικές έννοιες της παράδοσης, της οικογένειας και του έθνους (Τζιόβας, 2007, σ. 276 και 281).

²⁶ Σύμφωνα με τον David Galef οι συγγραφείς των έργων που απευθύνονται τόσο σε ενήλικο όσο και ανήλικο αναγνωστικό κοινό, χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες. Στην πρώτη ανήκουν οι συγγραφείς που αρχικά απευθύνονταν σε ενήλικες και στη συνέχεια στράφηκαν στην παιδική-εφηβική ηλικία. Στη δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι συγγραφείς που ενώ αρχικά έγραφαν για παιδιά, στράφηκαν στο ενήλικο αναγνωστικό κοινό. Στην τρίτη κατηγορία ο δημιουργός απευθύνεται ταυτόχρονα και στο ενήλικο και στο ανήλικο αναγνωστικό κοινό (Πάτσιου, 2018, σ.434, Υπ. 66).

²⁷ Κοντολέων, Μ. *Μυθιστόρημα ενηλικίωσης: Από το Bildungsroman στο crossover novel* (αναρτήθηκε στις 16/3/2016) [«Μυθιστόρημα Ενηλικίωσης: από το Bildungsroman στο Crossover Novel» του Μάνου Κοντολέων \(diastixo.gr\)](http://diastixo.gr)

(2009) με τον όρο crossover αναφερόμαστε σε «βιβλία κάθε είδους (φαντασίας, κοινωνικά, περιπέτειας κλπ.), που διαβάζονται ευχάριστα από αναγνώστες κάθε ηλικίας, καθώς η crossover λογοτεχνία γνωρίζει πως οι διαφορετικές γενιές μοιράζονται κοινές εμπειρίες, γνώσεις, επιθυμίες και έγνοιες (Beckett 2009: 268) και πως θεματικά και ο έφηβος και ο μεσήλικας γνωρίζουν το αίσημα της μοναξιάς, της απομόνωσης, της μη αποδοχής (Rossof, 2007). Ταυτόχρονα, μέσα από τους όρους που προκύπτουν από αυτήν όπως "cross-writing" και "cross-reading", αναδεικνύεται η ποικιλόμορφη εμπλοκή των ενηλίκων στην παιδική λογοτεχνία μέσα από τις εκάστοτε συγγραφικές και εκδοτικές επιλογές (Smith 2012: 1). Αυτό ουσιαστικά σημαίνει πως οι γενικές και κατά βάση προβληματικές κατηγοριοποιήσεις της λογοτεχνίας σε παιδική - εφηβική και ενηλίκων καταργούνται»²⁸ (Κουράκη, χ.χ.)

Κατά την Beckett²⁹ η crossover λογοτεχνία επινοήθηκε τον 21ο αιώνα. Άλλοι μελετητές την εντοπίζουν σε έργα του 20ου αιώνα, όπως αυτό του J. R. R. Tolkien, *The Lord of the Rings* (1954-1955), άλλοι ανατρέχουν στον 19ο με έργα φαντασίας, όπως το έργο του L. Carroll, *Alice's Adventures in Wonderland* (1865), με ιστορικό χαρακτήρα, όπως το *Ivanhoe* του Sir Walter Scott, μυθιστορήματα περιπέτειας, όπως το *The Last of the Mohicans* του James Fenimore Cooper, καθώς και στα έργα του Charles Dickens, *Oliver Twist*, *A Christmas Carol*, *David Copperfield*. Βέβαια, από πολλούς μελετητές εντοπίζεται σε έργα ήδη από τον 17ο - 18ο αιώνα (*Don Quijote de la Mancha* του Miguel de Cervantes, *Robinson Crusoe* του Daniel Defoe, *Gulliver's Travels* του Jonathan Swift (Πάτσιου - Δράκου, 2018:434 - 435).

Σύμφωνα με την Falconer³⁰ οι ενήλικες αναγνώστες έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στην παιδική - εφηβική λογοτεχνία, αφού στα έργα αυτά πραγματεύονται θέματα κοινωνικά, πολιτισμικά, φυλετικά κ.ά. Οι κεντρικοί ήρωες εξελίσσονται μέσα από τις εμπειρίες που βιώνουν και φτάνουν στο ώριμο στάδιο της συνειδητοποίησης. Ενώ η Falconer υποστηρίζει πως δεν υπάρχουν σταθερά τεχνικά χαρακτηριστικά σε όλα τα έργα της crossover λογοτεχνίας, η Maija- Liisa Haajū θέτει τρία κριτήρια κατάταξης του έργου σε crossover. Το πρώτο κριτήριο είναι να απευθύνεται σε διαφορετικές ηλικίες αναγνωστών. Το δεύτερο, να έχει σύνθετη μορφή ή και θέμα και

²⁸ Κουράκη, Χ. *Η Αμαρτωλή Πόλη του Μάνου Κοντολέον* μέσα από το πρίσμα του crossover μυθιστορήματος αναρτημένο στη σελίδα: [Αμαρτωλή Πόλη - Μυθιστορήματα / Διηγήματα Ενηλικίωσης - Μάνος Κοντολέον - Έλληνες Συγγραφείς - Παιδική Λογοτεχνία - Λογοτεχνία για Εφήβους - Ελληνική Πεζογραφία - Νεανική Λογοτεχνία - kontoleon.gr](http://www.kontoleon.gr)

²⁹ Beckett, S. L. (2009). *Crossover fiction. Global and historical perspectives*. New York and London: Routledge

³⁰ Falconer, R. (2009). *The crossover novel. Contemporary children's fiction and its adult readership*. New York and London: Routledge

το τρίτο, να υπάρχει η διαπιστωμένη ευρεία αποδοχή του (Πάτσιου - Δράκου, 2018:435).

Οι Πάτσιου και Δράκου εξετάζοντας τη σχέση Bildungsroman και Crossover, αναλύουν το έργο του Μάνου Κοντολέων *Αμαρτωλή πόλη* (2016). Η δεκαεφτάχρονη Στεφανία μέσα από τις δυσκολίες που προκύπτουν, έπειτα από τις αλλαγές στη ζωή της, καλείται να αντιμετωπίσει μόνη της το σκληρό κι αδιάφορο πρόσωπο της κοινωνίας, τις φοβίες και τις επιθυμίες της και να δοκιμάσει τα όριά της. Η πορεία προς τη διαμόρφωση την οδηγεί στη συμφιλίωση και την αποδοχή τόσο του ίδιου της του εαυτού όσο και της αμαρτωλής πόλης στην οποία ζει.

Όπως μεταφέρεται από τις δύο ερευνήτριες, ο ίδιος ο συγγραφέας αναφέρει: «Τελικά κατάλαβα πως για μια ακόμα φορά υπηρετούσα το είδος του μυθιστορήματος ενηλικίωσης -το Bildungsroman, όπως διεθνώς αποκαλείται- και που δεν είναι τίποτε άλλο παρά η μυθιστορηματική καταγραφή της πορείας ενός νεαρού ατόμου προς την ατομική του και συνειδητή του ενσωμάτωση στον κόσμο των ενηλίκων» (Πάτσιου – Δράκου, 2018:438-439).

3.4 Βασικά γνωρίσματα του Bildungsroman

Ο Κιοσσές (2008) και η Τσιαμπάση (2012) αποκρυσταλλώνουν στα διδακτορικά τους τα βασικά χαρακτηριστικά του μυθιστορηματικού είδους που εξετάζουμε, από την ιστορική αναδρομή του είδους.

α) εστίαση στην εσωτερική ιστορία του ήρωα

Το πρώτο βασικό γνώρισμα του είδους που διακρίνεται και το κάνει να διαφοροποιείται από τα προγενέστερά του είναι η εστίαση στην εσωτερική ιστορία του κεντρικού ήρωα. Ο ήρωας δεν παρουσιάζεται ήδη διαμορφωμένος και ο αναγνώστης παρακολουθεί γοητευμένος όλη τη διαδικασία της μαθητείας του (Κιοσσές, 2008: 51-52). Παρουσιάζεται η εξέλιξη και η διαμόρφωση της προσωπικότητάς του σε συναισθηματικό, πνευματικό, ψυχολογικό επίπεδο και εστιάζει σ' αυτήν τη σταδιακή διάπλαση του ήρωα (Τσιαμπάση, 2012:35). Ο Swales επισημαίνει ότι οι αφηγήσεις του Bildungsroman γίνονται «για το ταξίδι» του γίνεσθαι και πως ο προορισμός αυτού του ταξιδιού, δηλαδή ο στόχος του ήρωα, είναι η διάπλαση του καλύτερου δυνα-

τού εαυτού του. Όλη η πορεία προς την ωριμότητα αφηγηματικά αποδίδεται γραμμικά, ενώ μεσολαβεί ένα αρκετά μεγάλο χρονικό διάστημα (χρονικός άξονας) ως την ολοκλήρωσή της και διαδραματίζεται σε περιβάλλον (τοπικός άξονας) που βρίσκεται μακριά από το οικογενειακό του ήρωα. Οι αλλαγές σε τοπικό και χρονικό επίπεδο σημαίνουν και αλλαγές στην ψυχοσύνθεσή του (Κιοσσές, 2008:53), (Τσιαμπάση, 2012:35).

β) εσωτερικότητα - κινητικότητα του ήρωα

Το δεύτερο στοιχείο των μυθιστορημάτων αυτών είναι η εσωτερικότητα - κινητικότητα που αφορούν στη γνώση του κόσμου και του εαυτού του ήρωα. « Η ενδοσκόπηση, ως ικανότητα συλλογισμού και αυτοκριτικής, ο στοχασμός και ο αναστοχασμός συνιστούν, λοιπόν, γνωρίσματα του ήρωα. Διότι, η γνώση του κόσμου, των αρχών και των αξιών του, σύμφωνα με τη φιλοσοφία των δημιουργών των Bildungsroman, είναι συνέπεια του ατομικού βιώματος του ανθρώπου και της κριτικής στάσης του απέναντι στον περιβάλλοντα κόσμο. Η κριτική ικανότητα θεωρείται βασικό χαρακτηριστικό του πρωταγωνιστή, καθώς μόνο με εργαλείο αυτή, μέσω μιας διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στο περιβάλλον και το ατομικό του γίνεσθαι, συνειδητοποιεί τη θέση στην οποία βρίσκεται την εκάστοτε στιγμή και βαδίζει προς το στόχο του» (Τσιαμπάση, 2012: 36).

Στην πορεία προς τον στόχο του και την πνευματική του αναζήτηση, ο ήρωας συναντά άλλους ανθρώπους, συλλέγει εμπειρίες και γνώσεις παρεκκλίνει από τον δρόμο του κι έρχεται αντιμέτωπος με τη ματαίωση, την απογοήτευση και την πλάνη. Μέσα από τα λάθη και τις βεβιασμένες κινήσεις του διαμορφώνεται ο ίδιος, ωριμάζει και διαμορφώνει την ατομική του στάση στην κοινωνία (Κιοσσές, 2008:52), (Τσιαμπάση, 2012: 36-37). Μπορεί κάποιος από τους χαρακτήρες που πλαισιώνουν τον ήρωα, να λειτουργήσει ως μέντοράς του και να τον κατευθύνει στη διαδικασία της διαμόρφωσής του (Κιοσσές, 2008:52).

γ) αντιθέσεις - συγκρούσεις

Το τρίτο κοινό χαρακτηριστικό των Bildungsroman είναι οι αντιθέσεις και οι συγκρού-

σεις με τις κατεστημένες αντιλήψεις που καλείται να αντιμετωπίσει ο ήρωας κατά τη διάρκεια της μαθητείας του μέχρι την ένταξή του στην κοινωνική πραγματικότητα. Ο κεντρικός ήρωας συνήθως ξεχωρίζει από τον περίγυρό του λόγω μιας ιδιαιτερότητας, καλλιτεχνικής είτε ψυχολογικής. Αμφισβητεί τις παραδεδομένες αξίες και προσδοκίες του περιβάλλοντος και υπακούει σε μια αίσθηση καθήκοντος, έρχεται σε εσωτερική σύγκρουση με τον εαυτό του και απομονώνεται από το εξωτερικό περιβάλλον του (Κιοσσές, 2008:52). Κλονίζονται, επίσης, οι κοινωνικές πεποιθήσεις του ήρωα, διακατέχεται από κρίση αξιών και με αυτόν τον τρόπο εμβαθύνει περισσότερο στον εσωτερικό του κόσμο, αναγνωρίζει τις ικανότητές του και αναλαμβάνει κοινωνική δράση.

Επομένως, μπορεί το ζητούμενο να είναι η ομαλή ένταξη του ήρωα στην κοινωνία, η οποία επιτυγχάνεται με τη γνώση και την αποδοχή των αξιών της, όμως επαναστατεί με τις κατεστημένες αντιλήψεις. Οδηγείται, λοιπόν στις εξής δύο επιλογές: να συμβιβαστεί και να επανενταχθεί στην κοινωνία, μετά από μια πορεία προσωπικών επιτευγμάτων ή να οδηγηθεί στην κοινωνική απομόνωση και κάποιες φορές ακόμα και στον θάνατο (Κιοσσές, 2008:53-54).

Όπως προαναφέραμε, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις κυριαρχούν στο Bildungsroman και δίνεται έμφαση στην ατομική εξέλιξη και στην κοινωνική ένταξη. Ο ήρωας αναζητά τη θέση του στην κοινωνία μέσα από διαδρομή γεμάτη συγκρούσεις είτε με τον ίδιο του τον εαυτό είτε με τον κόσμο. Η επιτυχημένη έκβαση της μαθητείας του ήρωα καθορίζεται από το πόσο ο ήρωας θα κατορθώσει να αποκαλύψει τις εσωτερικές του ικανότητες στο εξωτερικό περιβάλλον, ώστε να περάσει από την άγνοια στη γνώση κι από τη γνώση στην ωριμότητα. Πολλές φορές υπονοείται από τον συγγραφέα η επιτυχής έκβαση προς την αυτοπραγμάτωση με την ειρωνεία (Κιοσσές, 2008: 54-55), (Τσιαμπάση, 2012: 37-38). Στα μοντέρνα μυθιστορήματα του 20ου αιώνα δεν είναι συχνή η αρμονική κατάληξη, καθώς σύμφωνα με τον Hardin (1991)³¹ το μυθιστόρημα είναι πιο «ανοιχτό και σχετικιστικό».

δ) ειρωνεία

Το σύνολο των μελετητών του μυθιστορηματικού αυτού είδους αναγνωρίζει την ειρωνεία

³¹ Hardin James, *Reflection and action: Essays on the Bildungsroman*, University of South Carolina Press, Columbia, 1991, εισαγωγή σ. ix. Η παραπομπή από τον Κιοσσέ (2008, σ. 55) και την Τσιαμπάση (2012, σ. 44. Υπ. 141).

ως ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά του γνωρίσματα. Με την ειρωνεία αποφεύγεται η χωρίς κόστος συμφιλίωση του ήρωα με το κοινωνικό περιβάλλον (Τσιαμπάση, 2012:42). Τα έργα λειτουργούν συχνά συμβολικά εκφράζοντας και προωθώντας μια συγκεκριμένη αντίληψη για τα ανθρώπινα πράγματα, μέσα από τη φανταστική αφήγηση της ανάπτυξης του κεντρικού ήρωα. Επιπλέον, όταν σημαντικά ιστορικά γεγονότα εμφανίζονται στο έργο, αυτά τοποθετούνται κατά κανόνα ως «ορίζοντας» της δράσης και όχι ως σκηνικό της (Moretti 2000: vii – viii)³².

ε) διδακτισμός

Έκδηλο χαρακτηριστικό του Bildungsroman είναι ο διδακτισμός. Οι θεωρητικοί του 19ου αιώνα, συμφωνούν πως το Bildungsroman συνιστά ένα σπουδαίο μορφωτικό μέσο. Ήδη από τον Morgenstern, τον πρώτο θεωρητικό του είδους, είχε επισημανθεί η συμβολή του είδους στη διαμόρφωση του αναγνώστη περισσότερο από κάθε άλλο είδος. Ο Blankenburg διατυπώνει πως ο αναγνώστης τέτοιων μυθιστορημάτων βιώνει «τις ενέργειες και τα συναισθήματα των ηρώων» με αποτέλεσμα πολλές φορές να στοχάζεται, να αναστοχάζεται, να μπαίνει στη θέση του ήρωα και να ταυτίζεται μαζί του. Όμοια, ο Dilthey θεωρεί πως ο αναγνώστης μορφώνεται και διαπλάθεται μέσα από αυτά τα μυθιστορήματα, γι' αυτό ο ήρωας πρέπει να παρουσιάζεται ως πρότυπο. Τέλος, ο «Lukács υποστηρίζει πως η διδακτική διάσταση στοχεύει στη συνειδητοποίηση τόσο της προσαρμογής στην κοινωνία δια της αποδοχής των προτύπων ζωής όσο και της αναδίπλωσης του ήρωα και διατήρησης μιας εσωτερικότητας που δεν μπορεί να πραγματοποιηθεί παρά μόνο μέσα στην ψυχή» (Τσιαμπάση, 2012:44).

στ) αυτοαναφορικότητα

Άλλο χαρακτηριστικό του είδους είναι η αυτοαναφορικότητα. Πολλοί συγγραφείς χρησιμοποιούν στοιχεία από τη δική τους ζωή στα μυθιστορήματά τους. Ο Buckley υποστηρίζει πως ο Goethe στα *Lehrjahre* αποτυπώνει τη δική του επιθυμία για ανεξαρτησία και καλλιτεχνική έκφραση αλλά και την άρνηση των πατρικών εντολών. Η αυτοαναφορικότητα δε σημαίνει και απόλυτη ταύτιση, αφού αποτελεί μυθοπλαστικό προϊόν και η εξισορρόπηση μεταξύ φαντασίας και πραγματικότητας διαφοροποιείται (Τσιαμπάση, 2012:44).

³² Η παραπομπή από τον Κιοσσέ, 2008, σελ. 55)

ζ) επιστημολογική υπόσταση

Δε θα μπορούσε να παραλειφθεί να αναφερθεί ως χαρακτηριστικό του κλασικού Bildungsroman η επιστημολογική υπόσταση του είδους, την οποία κανένας από τους μελετητές και κριτικούς, από την περίοδο εμφάνισής του, την περίοδο του Διαφωτισμού, ως σήμερα, δεν έχει αμφισβητήσει (Τσιαμπάση, 2012:44).

Έχοντας αναφέρει τα χαρακτηριστικά του είδους αντιλαμβάνεται κανείς πως δε συναντά όλα τα παραπάνω σε όλα τα μυθιστορήματα Bildungsroman. Διαφοροποιούνται ανάλογα με την εποχή και τη χώρα συγγραφής τους, τους ιδεολογικούς προσανατολισμούς του συγγραφέα αλλά και το φύλο του κεντρικού ήρωα. Το γυναικείο Bildungsroman, το οποίο θα αναλύσουμε παρακάτω, διαφέρει σε κάποια από τα παραπάνω χαρακτηριστικά που συναντάμε κυρίως σε μυθιστορήματα του είδους με κεντρικό ήρωα έναν άνδρα.

Η Τσιαμπάση (2012:45-56) κάνει διάκριση των ειδών Bildungsroman, Entwicklungsroman (εξελικτικό μυθιστόρημα) και Erziehungsroman (παιδαγωγικό μυθιστόρημα). Ο όρος Bildung εννοιολογικά περιέχει την εξέλιξη, την ανάπτυξη (Entwicklung) και την εκπαίδευση (Erziehung). Στα τρία προαναφερθέντα είδη συναντάμε κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα με αποτέλεσμα κάποιοι μελετητές να θεωρούν τους όρους τους ως συνώνυμους, άλλοι να αποδέχονται μόνο το Bildungsroman κι άλλοι να τα διαφοροποιούν. Η ερευνήτρια αναλύει το καθένα από τα είδη, αναδεικνύει τις διαφορές τους και ταυτίζεται με τις έρευνες που διαφοροποιούν τα είδη. Ως εξελικτικό (Entwicklungsroman) χαρακτηρίζεται οποιοδήποτε μυθιστόρημα παρουσιάζει την πορεία εξέλιξης του κεντρικού ήρωα σε σωματικό, πνευματικό και ψυχικό επίπεδο, μέχρι το στάδιο της ωρίμανσής του.

Η Melitta Gerhard ορίζει ως εξελικτικά τα μυθιστορήματα «που έχουν ως θέμα την πορεία ανάπτυξης και εξέλιξης ενός ατόμου, το πρόβλημα της αντιπαράθεσής του με τον ισχύοντα κόσμο, τη σταδιακή του ωρίμαση». Κατά την άποψή της το Entwicklungsroman είναι διαχρονικό μυθιστορηματικό είδος και χρονολογείται πριν την εμφάνιση του Bildungsroman, το οποίο είναι ιστορικό, καθώς αναδύθηκε σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο, λόγω συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών και είναι «δημιουργήματα της εποχής του Goethe και της μετά-Goethe εποχής».

Άλλοι μελετητές δίνουν έμφαση στο στόχο του ήρωα κατά τη διάπλασή του. Ο στόχος είναι σαφής και ο ήρωας στο τέλος, έχει διαμορφώσει την προσωπικότητά του υποδειγματικά. Όταν αυτός απουσιάζει και η διαμόρφωση του ήρωα επηρεάζεται από το περιβάλλον του, τότε πρόκειται για εξέλιξη, οπότε προκύπτει το εξελικτικό μυθιστόρημα.

Ο Stahl διακρίνει, επίσης, ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο που κάνει το Bildungsroman να διαφέρει από το Entwicklungsroman : «η παρουσίαση της εξέλιξης και διάπλασης του ήρωα γίνεται κατά τέτοιο τρόπο, ώστε να διαμορφώνεται σταδιακά και ο αναγνώστης».

Το παιδαγωγικό μυθιστόρημα (Erziehungsroman) παρουσιάζει πιο σαφή όρια ως προς τον ορισμό του. «Έχει ως θέμα την παρουσίαση μιας εκπαιδευτικής διαδικασίας, στο επίκεντρο της οποίας βρίσκεται ο εκπαιδευόμενος, που είναι συνήθως και ο πρωταγωνιστής, ο οποίος με την απαραίτητη συμβολή του μέντορα (π.χ. εκπαιδευτή, παιδαγωγού) εκπαιδεύεται προς ένα παιδαγωγικό, εκ των προτέρων καθορισμένο, στόχο που πρέπει να κατακτήσει» (Τσιαμπάση, 2012: 53). Εστιάζει στην εκπαιδευτική πορεία ενός νεαρού ήρωα, ο οποίος θα διδαχθεί αξίες και δεξιότητες, θα γίνουν στάση ζωής γι' αυτόν και θα τις εφαρμόζει σε όλη την πορεία της ζωής του. Η πορεία της διδασκαλίας του περιγράφεται αντικειμενικά από τον εκπαιδευτή του (Τσιαμπάση, 2012: 54).

Χαρακτηριστικό παιδαγωγικό μυθιστόρημα θεωρείται το έργο του Jean-Jacques Rousseau *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*, στο οποίο προτείνονται τρόποι εκπαίδευσης ενός δημοκρατικού πολίτη. Ο νεαρός ήρωας ακολουθεί το παιδαγωγικό πρότυπο του συγγραφέα και οι παιδαγωγοί παρακολουθούν και καθοδηγούν, όπου χρειάζεται, την πορεία του μέχρι την επιθυμητή διάπλαση του χαρακτήρα του και να αποφευχθεί η επιρροή του από μια διεφθαρμένη κοινωνία, που θα τον οδηγήσει να χάσει τις αξίες του (Τσιαμπάση, 2012:54).

Τα Bildungsroman παρουσιάζει κοινά στοιχεία το Erziehungsroman υπό την έννοια της Bildung. Βέβαια, «η Bildung αντανάκλα την ολοκληρωμένη διαδικασία διάπλασης» και διαφέρει από την εκπαίδευση, η οποία καθορίζεται από κοινωνικούς, πολιτισμικούς και ιστορικούς στόχους. Το βασικό σημείο που διαφοροποιούνται τα δύο μυθιστορηματικά είδη είναι ότι στο παιδαγωγικό μυθιστόρημα υπάρχει συμφιλίωση και συνεργασία του ήρωα με την κοινωνία, ενώ στο Bildungsroman ο ήρωας καθ' όλη τη διάρκεια της μαθητείας του αμφισβητεί και συγκρούεται με την κοινωνία, με σκοπό να συμβάλει σε μια πολιτισμική αλλαγή. Η Bildung δη-

λαδή, αντανακλά και στην κοινωνία και στις δυνατότητες διάπλασής της (Τσιαμπάση, 2012:55-56)

3. 5 Γυναικείο Bildungsroman

Το γυναικείο Bildungsroman έκανε την εμφάνισή του τη δεκαετία του 1970 και συνδέεται με το «δεύτερο κύμα» του φεμινιστικού κινήματος (Feng 1998: 9),³³ όταν υποστηρίχθηκε από κοινωνικές δομές η ανεξαρτησία της γυναίκας και κατά συνέπεια αυτό εκφράστηκε και στις μυθοπλαστικές ηρωίδες. Μάλιστα, ο Πάγκαλος (2005) θεωρεί πως το μέλλον ανήκει στη γυναικεία εκδοχή του είδους, γιατί η αντρική τείνει να θεωρείται παρωχημένο.

Η Blackwell (1982) σε μελέτη της σχετικά με το γερμανικό Bildungsroman του 18ου και 19ου αιώνα εντοπίζει μυθιστορήματα με κεντρικά πρόσωπα νεαρά κορίτσια, τα οποία αναπτύσσονται εσωτερικά μέχρι να αναδείξουν τα ταλέντα τους. Στο τέλος όμως, ο γυναικείος χαρακτήρας αφήφά τις κλίσεις και τα ταλέντα που ανακάλυψε εξαιτίας οικογενειακών ή κοινωνικών υποχρεώσεων. Η ηρωίδα δεν προλαβαίνει να ανεξαρτητοποιηθεί και περιορίζεται στους οικογενειακούς κοινωνικά αποδεκτούς ρόλους, για να είναι ευτυχισμένη. Διαφορετικά οδηγείται στην απομόνωση, την τρέλα ακόμα και στον θάνατο. Το μοντέλο αυτό χαρακτηρίστηκε από την Pratt (1981) ως μοντέλο συρρίκνωσης (growing down). Όπως παρατηρείται και από άλλες μελέτες, «το ζήτημα του φύλου δεν έχει απασχολήσει την κριτική σχετικά με το είδος του Bildungsroman, παρόλο που ο παράγοντας αυτός διαμορφώνει καθοριστικά σημαντικές όψεις του: την αφηγηματική δομή, το ψυχολογικό υπόβαθρο και την αναπαράσταση των κοινωνικών πιέσεων» (Κιοσσές, 2008:58).

Οι νέες φεμινιστικές θεωρίες δίνουν έμφαση στη γυναικεία ψυχολογία και με βάση αυτές μπορούν να γίνουν αναγνώσεις που αφορούν στη γυναικεία ανάπτυξη. Μέχρι τότε, πρωταγωνιστές στα μυθιστορήματα ήταν κυρίως άντρες και οι γυναίκες ήταν στατικοί χαρακτήρες με βοηθητικό ρόλο, οι οποίες, είτε ως μητέρες είτε ως σύζυγοι ή ερωμένες, πλαισίωναν τους ήρωες προκειμένου να τους καθοδηγήσουν στην πορεία προς την εξέλιξή τους. Οι ερευνήτριες Abel et al. (1983) κατέγραψαν δύο αφηγηματικά μοτίβα που κυριαρχούν στη γυναικεία εκδοχή του εί-

³³ Η παραπομπή από τον Κιοσσέ, 2008, σ. 57, ΥΠ :67

δους: της «μαθητείας» και της «αφύπνισης» (apprenticeship). Το πρώτο περιγράφει την πορεία ανάπτυξης της ηρωίδας από τη νεαρή της ηλικία ως την ενηλικίωση. Αντιπροσωπευτικά έργα αυτού του μοτίβου είναι της Brontë *Jane Eyre*, *Villette*, της Elliot *The Mill on the Floss*, της Lessing *Children of Violence* και *Sula* της Toni Morrison. Στο δεύτερο η εξέλιξη της ηρωίδας παύει να είναι σταδιακή και είτε ακολουθεί τις κατεστημένες κοινωνικές συνήθειες είτε κάποιες φορές εμπλέκεται σε εξωσυζυγικές σχέσεις. Χαρακτηριστικά της κατηγορίας αυτής αποτελούν τα έργα της Chopin, *The Awakening*, της Woolf, *Mrs. Dalloway*, της Lessing, *The Summer Before Dark*, του Flaubert, *Madame Bovary* και του Fontane, *Effie Briest* (Πάγκαλος, 2005: 158, Κιοσσές, 2008: 60).

Στα γυναικεία ανάπτυξης μυθιστορήματα συχνά υπάρχουν «συλλογικοί πρωταγωνιστές», αφού την ηρώδα συχνά πλαισιώνουν σε όλη την πορεία της διαμόρφωσής της, κάποια φίλη, μητέρα ή αδελφή, οι οποίες έχουν κι αυτές πρωταγωνιστικό ρόλο. Άλλο μοτίβο σχετίζεται με τις εντάσεις που δημιουργούνται από τα διλήμματα της κεντρικής ηρωίδας που αφορούν στην επιθυμία της να ζήσει μια αντισυμβατική ζωή (Κιοσσές, 2008:61)

Οι Abel et al. διακρίνουν τα κοινά ειδολογικά χαρακτηριστικά με το αντρικό Bildungsroman: οι ήρωες παρουσιάζονται με «συμπαγή» εαυτό, εξελίσσονται, η εξέλιξη πραγματοποιείται σε συγκεκριμένο χρονικό διάστημα και δίνεται έμφαση στον ρόλο τους στην κοινωνία.

Η Feng (1998) αποδέχεται τη μελέτη των ερευνητριών, ωστόσο θεωρεί πως παραλείπεται να αναφερθεί ότι οι πολιτισμικές και φυλετικές ιδιαιτερότητες, μπορούν να επηρεάσουν σε μεγάλο βαθμό τον τρόπο που αναπτύσσονται οι γυναίκες από μειονοτικές εθνότητες. Αυτές οι γυναίκες δέχονται πολλές πιέσεις κι αυτό κάνει πολύ δύσκολη την εύρεση της ταυτότητάς της. (Κιοσσές, 2008:68). Βέβαια, «η ερευνήτρια θεωρεί ότι τα Bildungsroman γυναικών από φυλετικές μειονότητες ανανεώνουν, επεκτείνουν και εμπλουτίζουν το είδος, ενώ προσφέρουν μια νέου είδους αίσθηση της υποκειμενικότητας και προωθούν την πολιτική και κοινωνική συνείδηση, σε ατομικό και συλλογικό επίπεδο (Feng 1998: 29 – 42)».³⁴

Κατά την Labovitz (1986) μέχρι τον 20ο αιώνα, περίοδος που πραγματοποιούνται μελέτες από την ψυχολογία και την κοινωνιολογία για την ψυχοσύνθεση και τον ρόλο της γυναίκας, δε συναντάμε κανένα γυναικείο Bildungsroman, γιατί απουσιάζει η προσωπική εξέλιξη και η αυτο-

³⁴ Η παραπομπή από τον Κιοσσέ, 2008, σ. 68

γνωσία της ηρωίδας (Κιοσσές, 2008, σ. 62). Η Labovitz μελετώντας τα έργα των: D. Richardson, *Pilgrimage*, S. De Beauvoir, *Memoirs of a Dutiful Daughter*, D. Lessing, *Children of Violence* και C. Wolf, *The Quest for Christa T.* εντοπίζει τις εξής διαφορές στις ηρωίδες έναντι της παραδοσιακής εκδοχής του είδους:

- αντιτάσσονται και επαναστατούν εναντίον της συμβατικής ζωής
- ο χρόνος εξέλιξης της ηρωίδας επιμηκύνεται ως τη μέση ηλικία σε σχέση με των ανδρικών ηρώων, που φτάνει ως την ενήλικη ζωή.
- αγωνίζονται από την αρχή, για να ανακαλύψουν την ταυτότητά τους.
- αντιτίθενται στην πατριαρχική κοινωνία και προβάλλονται ζητήματα ισότητας φύλων, σεξουαλικότητας και τον ρόλο ανάμεσα στα δύο φύλα.
- απορρίπτουν και αποβάλλουν όλα τα στοιχεία που μπορεί να αποτελέσουν εμπόδια στην πορεία προς την αναζήτηση του εαυτού τους.
- δραστηριοποιούνται κοινωνικά, πολιτικά και ιδεολογικά και διαμορφώνεται μία «γυναικεία κουλτούρα» (Labovitz 1986:246-255).

Η Ellis (1999) παρατηρεί πως τόσο η ανδρική εκδοχή του είδους όσο και η γυναικεία αποτελούν κοινό είδος. Εντοπίζει κάποιες διαφορές και παρατηρεί ότι «οι ηρωίδες του Bildungsroman διαμορφώνουν τους εαυτούς τους ως υποκείμενα χειριζόμενες επιδέξια τα σύμβολα αντικειμενοποίησής τους. Μαθαίνοντας πώς λειτουργεί το ανδρικό βλέμμα στην κοινωνία τους, οι ηρωίδες μαθαίνουν να χειρίζονται την εμφάνιση και τη συμπεριφορά τους με σκοπό να κερδίσουν κάποιον έλεγχο πάνω στον εαυτό που προβάλλουν στους άλλους» (Ellis 1999: 10)³⁵. Έτσι φτάνουν στην ωρίμανση, στην αναγνώριση της ταυτότητάς τους, στην επίτευξη κάποιων στόχων που έχει θέσει, στις σχέσεις τους με το εξωτερικό περιβάλλον έχοντας αποκτήσει αυτενέργεια (Κιοσσές, 2008:69).

«Στη σύγχρονη κριτική του γυναικείου Bildungsroman ως εγγενή στοιχεία της διαδικασίας διαμόρφωσης της ηρωίδας υπογραμμίζονται γενικά το στοιχείο σύγκρουσης ή διαλόγου

³⁵ Η παραπομπή από τον Κιοσσέ, 2008, σ. 64

προς το κοινωνικό περιβάλλον της, η σώρευση εξωτερικών εμπειριών, ως μέρος μια ευρύτερης «μαθησιακής» διαδικασίας, και η παράλληλη εσωτερική επεξεργασία τους, η διαμόρφωση και διαπραγμάτευση σχέσεων με τους άλλους, η αυξανόμενη τελικά αυτογνωσία της σε ένα χρονικό συνεχές και το (επιθυμητό) τέλος ως αυτονομία και απεξάρτηση από περιοριστικούς κοινωνικούς παράγοντες. Η έννοια του φύλου προσεγγίζεται ως κοινωνική κατασκευή, μελετάται ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται το γεγονός αυτό σε δείγματα του γυναικείου Bildungsroman, ενώ σε αρκετές μελέτες λαμβάνονται υπόψη παράγοντες όπως οι ταξικές, οικονομικές, κοινωνικές, φυλετικές, κλπ. διαφορές μεταξύ των ίδιων των γυναικών και η λογοτεχνική μετουσίωσή τους. Κυρίως όμως τονίζεται ότι τόσο η έννοια της (γυναικείας) ταυτότητας και ο «σκοπός» της εξελικτικής διαδικασίας της ηρωίδας, όσο και το ίδιο το μυθιστορηματικό είδος του Bildungsroman συνεξαρτώνται από τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές, ιδεολογικές, πολιτικές και πολιτισμικές παραμέτρους» (λ.χ. Felski 1986: 138 – 139)³⁶.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

4. Τα χαρακτηριστικά του «μυθιστορήματος ενηλικίωσης» στο έργο «Μάζεψε το θάρρος σου Ανδώ» του συγγραφέα Γιώργου Χατζόπουλου.

4. 1 Βιογραφικές πληροφορίες του συγγραφέα

Γεννήθηκε το 1964 στη Θεσσαλονίκη όπου διαμένει σήμερα. Σπούδασε Παιδαγωγικά στο Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Κοινωνιολογία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο και Συγκριτική Λογοτεχνία σε μεταπτυχιακό επίπεδο στη Φιλοσοφική Σχολή του ΑΠΘ. Έχει συγγράψει τα θεατρικά έργα *Μοργκεντάου* (2003), που ανέβηκε στην Πειραματική Σκηνή της Τέχνης – Θέατρο Αμαλία το 2007, *Πόσο καλό είναι το φως* (2009) και τη νουβέλα *Βγερού Γλυκά Φανού* (εκδ. Αιώρα, 2016),

³⁶ Η παραπομπή από τον Κιοσσέ, 2008, σ.72

η οποία ανέβηκε διασκευασμένη σε θεατρική παράσταση στο Θέατρο Αυλαία στη Θεσσαλονίκη. Το 2018 εκδόθηκε το ιστορικό μυθιστόρημα *Νι Πι, ο τελευταίος πειρατής του Αιγαίου και το νερό της ζωής* και το 2020 *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ* (Χρυσή Λίστα ELNIPLEX 2021, Α΄ Βραβείο λογοτεχνικού περιοδικού «Ο Αναγνώστης», Βραχεία λίστα στα Κρατικά Βραβεία).

Το τελευταίο του βιβλίο για εφήβους και πρώτο από τη τριλογία. *Αγριόπαπιες* με τίτλο *Η απόδραση: Όνειρο πρώτο* το οποίο βρέθηκε στη Χρυσή Λίστα ELNIPLEX 2022 και στη Βραχεία Λίστα του Κύκλου του Ελληνικού Παιδικού Βιβλίου στην κατηγορία του εκτενούς αφηγήματος για παιδιά μεγάλων τάξεων Δημοτικού και Γυμνασίου³⁷.

4.2 *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ, Υπόθεση του έργου*

Ήδη από το εξώφυλλο του βιβλίου, φιλοτεχνημένο από τη Θέντα Μιμηλάκη, αντιλαμβάνεται κανείς πως πρόκειται για ένα μυθιστόρημα, το οποίο δεν προορίζεται μόνο για εφήβους αλλά και για ενήλικες. Απευθύνεται σε ευρύ ηλικιακά αναγνωστικό κοινό και έχει βραβευτεί με το πρώτο βραβείο εφηβικού μυθιστορήματος του περιοδικού *anagnostis* το 2021.

Στα δύο πρώτα κεφάλαια παρουσιάζονται στοιχεία της οικογένειας της ηρωίδας, τα ενδιαφέροντά της, οι φίλοι της και ο σχεδιασμός του σχεδίου της, που θα αποτελέσει την έναρξη της περιπλάνησής της. Η Ανδώ, φανταστική κόρη του Βασιλείου Διγενή Ακρίτα, παραβιάζει τη μητρική εντολή να μην απομακρυνθεί ποτέ από τα σύνορά της Λυκανδού και ξεκινάει από το σπίτι της στη συνοικία των Ευγενών με τελικό προορισμό τον Τίγρη ποταμό. Πρώτα έχει κανονίσει συνάντηση με τους τρεις φίλους της, με τους οποίους αποτελούν την ομάδα των τεσσάρων, για να τους αποκαλύψει πως κουβαλά στο μάλλινο σακίδιό της το μισό ιερό σπαθί του Σχοδρόη, το οποίο έκλεψε από το Κυβερνείο, θεωρώντας ότι ανήκε στον χαμένο πατέρα της και πως σχεδιάζει να βρει το άλλο μισό κομμάτι, το χαμένο, στον Τίγρη ποταμό.

Η Ανδώ έχει αραβική καταγωγή, από τον παππού της τον Μουσούρ, πατέρα του Βασιλείου Διγενή, ο οποίος αλλαξοπίστησε για να παντρευτεί τη γιαγιά της. Η δωδεκάχρονη Ανδώ

³⁷ Πληροφορίες αντλήθηκαν από [Γιώργος Χατζόπουλος: "Ο έφηβος είναι καταδικασμένος να σταθεί με διστακτικότητα απέναντι στους ενήλικες" - Elniplex](#) (ανακτήθηκε 29/4/22)

διαφέρει από τα κορίτσια της ηλικίας της, καθώς δεν την ενδιαφέρει η παντρεία, το κέντημα, η μαγειρική και τα τραγούδια, αλλά ξιφομαχεί, γυμνάζεται και παλεύει στα γυμναστήρια και στους στίβους μάχης. Θαυμάζει τους ακρίτες και εξασκείται στο σπαθί, το δοξάρι, τη σαΐτα, το κυνήγι και την πάλη. Παθιάζεται με τις μάχες και τον πόλεμο. Θέλει να είναι σε ετοιμότητα σε περίπτωση που χρειαστεί να υπερασπιστεί τα σύνορα της πατρίδας της.

Παρά την τρυφερή σχέση με τη μητέρα της, αδελφή του δούκα της Λυκανδού και το φόβο που γνωρίζει ότι έχει από τότε που έχασε τον άντρα της πριν επτά χρόνια, δε διστάζει να την παρακούσει και να φύγει για να εκπληρώσει τον σκοπό της. Ο στόχος της είναι να βρει και να ενώσει το άλλο μισό ιερό σπαθί του πατέρα της, με την πεποίθηση πως, αν ενωθούν τα κομμάτια του, το σπαθί θα ξαναβρεί τη χαμένη του δύναμη, η πατρίδα της θα ανακτήσει τα χαμένα της εδάφη και θα καταφέρει να κυριαρχήσει στη Μέση Ανατολή. Ταυτόχρονα όμως, θέλει να μάθει την αλήθεια για το τι πραγματικά συνέβη στον πατέρα της και να ενώσει την κατακερματισμένη της ταυτότητα.

Στο τρίτο κεφάλαιο συναντά τους φίλους της και τους αποκαλύπτει το σχέδιό της. Οι δυο θεωρούν «τρελό» το μεγαλεπήβολο σχέδιό της και την εγκαταλείπουν. Μόνο ο Κοσμάς, παρά τους φόβους και τις αντιρρήσεις του, ακολουθεί την αγαπημένη του φίλη στο φιλόδοξο σχέδιό της να φτάσει ως τον Τίγρη ποταμό, έξω από τα σύνορά τους, για να βρει το άλλο μισό σπαθί. Εδώ γίνεται αναφορά στον θρύλο του Ιερού Σπαθιού που λέει πως «όποιος το κατέχει κατέχει κι όλη τη Μέση Ανατολή», αλλά και στην προφητεία πως ένας ξανθός άγγελος με γαλανά μάτια θα κατάφερνε να το ενώσει. Η Ανδώ αποκαλύπτει στον Κοσμά ότι δεν είναι μόνο το σπαθί ο λόγος της φυγής της, αλλά και η ανάγκη της να μάθει την αλήθεια για τον χαμό του πατέρα της.

Στα επόμενα τρία κεφάλαια οι δυο φίλοι συλλαμβάνονται από τη φρουρά του δούκα της Λυκανδού, στην προσπάθειά τους να βγουν από τα σύνορα. Μετά από μάχη που δίνει μαζί τους η Ανδώ, βρίσκουν το κλεμμένο μισό σπαθί και ο θείος της, ο δούκας Θεόδωρος, την κατηγορεί για προδοσία. Εκείνη υπερασπίζεται με πυγμή τον εαυτό της υποστηρίζοντας ότι το σπαθί ανήκε στον πατέρα της, αφού χάθηκε από τα δικά του χέρια. Ο δούκας την καλεί να μετανοήσει δημόσια, προκειμένου να αφευθεί ελεύθερη, εκείνη όμως συγκρούεται με την εξουσία και αρνείται. Γνωρίζοντας από την αρχή ο δούκας το πείσμα της ανιψιάς του, βρίσκει την ευκαιρία που έψαχνε καιρό τώρα, για να ξεκινήσει πόλεμο με τους Άραβες, με τη δικαιολογία ότι η Ανδώ έκλεψε το ιερό σπαθί, με σκοπό να το παραδώσει στον Άραβα Αλή Χαμδά, ο οποίος υποτίθεται

πως την προσηλύτισε λόγω της αραβικής καταγωγής της, γιατί σχεδιάζει να επιτεθεί στη Λυκανδό. Έτσι, αποφασίζει την απέλαση των δύο νεαρών.

Σαν δώρο δέχτηκε η Ανδώ την απέλασή της και στο έβδομο κεφάλαιο ξεκινούν με τον φίλο της για τον Ευφράτη ποταμό. Πρώτα διασχίζουν νύχτα το φαράγγι των Νεκρών και βλέπουν έναν μαύρο καβαλάρη, τον Χάρο. Το βράδυ αποφασίζουν να διανυκτερεύσουν στο δάσος κι εκεί είναι η πρώτη φορά που αναρωτιέται αν έπραξε σωστά που παρέσυρε τον φίλο της κι αν θα τα καταφέρουν. Γρήγορα όμως χάνονται αυτές οι σκέψεις και νιώθει ευτυχισμένη για την περιπέτειά της.

Στο όγδοο κεφάλαιο φτάνουν στο Μεγάλο Βουνό κι αποφασίζουν να επισκεφτούν το μοναστήρι στο Οροπέδιο των Αγγέλων. Εκεί συναντάνε τον ηγούμενο της μονής και τους αποκαλύπτει ότι ο Βασίλειος Διγενής είχε επισκεφθεί τη μονή, γιατί «ο πόθος του για μια γυναίκα, τη Μαξιμό, την αμαζόνα της Άγριας Κοιλιάδας, βασάνιζε την καρδιά του και οι σκέψεις του τυραννούσαν την ψυχή του».

Μετά από αυτήν την πληροφορία που αναστάτωσε και θύμωσε την Ανδώ, στο ένατο κεφάλαιο φεύγουν και πορεύονται προς την Άγρια Κοιλιάδα, με σκοπό να βρουν τη Μαξιμό και να μάθει η Ανδώ, αν αληθεύουν τα λόγια του γέροντα. Στο Ποταμάκι της Βροχής η Ανδώ καταφέρνει με εξυπνάδα και δεξιοτεχνία να θανατώσει έναν απειλητικό λύκο. Αμαζόνες που βρίσκονται στην περιοχή, τους συλλαμβάνουν, μόλις τους αποκαλύπτουν ότι η Ανδώ είναι κόρη του Διγενή.

Στο δέκατο κεφάλαιο οδηγείται στη Μαξιμό χωρίς τον Κοσμά, συζητούν και η αμαζόνα της εξιστορεί τις στιγμές που πέρασε με τον πατέρα της. Η Μαξιμό τη συμπαθεί και βρίσκει πως μοιάζει στον πατέρα της τόσο εξωτερικά όσο και στον χαρακτήρα και της ζητά να μείνει κοντά της ως αρχιαμαζόνα της. Η Ανδώ αρνείται και κυριευμένη από μίσος τόσο για την όμορφη αμαζόνα όσο και για την απιστία και προδοσία του πατέρα της, συνεχίζει την πορεία της για τον τελικό προορισμό της έχοντας μαζί της πια και τον Κοσμά.

Στο ενδέκατο κεφάλαιο βρίσκονται κουρασμένοι στην έρημο της Μοναξιάς, ο Κοσμάς την παρακαλάει να επιστρέψουν στη Λυκανδό αμφισβητώντας το σχέδιό της. Σε λίγο φτάνουν τέσσερις απελάτες, οι οποίοι αλλάζουν την αρχική απειλητική τους διάθεση, όταν μαθαίνουν ότι αυτό το κορίτσι είναι η κόρη του Βασίλειου Διγενή και της αποκαλύπτουν πως ακούγεται ότι ο πατέρας της ζει και βρίσκεται εφτά χρόνια στο πλευρό του Αλή Χαμδά, στη Βαγδάτη. Φούντωσε ο θυμός της Ανδώς αυτή τη φορά για τους Σαρακηνούς, τους Άραβες, σκεπτόμενη την πιθανή

προδοσία του πατέρα της. Αυτή τη φορά, απογοητεύεται από τα λόγια των απελατών, γιατί, αν ισχύουν, ο πατέρας της δεν έχει προδώσει μόνο την οικογένειά τους αλλά και την πατρίδα.

Έχοντας διασχίσει την έρημο, φτάνουν, στο δωδέκατο κεφάλαιο, σε μια βραχώδη οροσειρά από την κορυφογραμμή της οποίας διακρίνεται ο Αφράτης. Με τη βοήθεια του χάρτη, βρίσκουν την έπαυλη του Διγενή Ακρίτα, εκεί όπου έζησε τα πρώτα πέντε χρόνια της ζωής της η Ανδώ. Κατεβαίνοντας προς την έπαυλη της έρχονται εικόνες από τότε που ζούσε εκεί και ηχούν στα αυτιά της τα νανουρίσματα της μητέρας της. Κοιμήθηκαν στην αυλή της έπαυλης.

Το πρωί η Ανδώ είναι άφαντη κι ο Κοσμάς στην προσπάθειά του να την αναζητήσει, στο δέκατο τρίτο κεφάλαιο, συναντά έναν πολύ όμορφο κι ευγενικό άντρα. Συζητούν, αντιλαμβάνεται ότι ο άντρας προέρχεται από τη φυλή των δράκων, για την οποία έχει ακούσει διαφορούμενες απόψεις και συνειδητοποιεί ότι σύντομα θα γίνει το γεύμα του. Ο άντρας μεταμορφώνεται σε δράκο και κυνηγά τον Κοσμά. Αυτός στην αρχή τον αντιμετωπίζει και μετά το βάζει στα πόδια.

Σ' αυτό το σημείο ο συγγραφέας κάνει μια παρένθεση και παίρνει τον λόγο ο Κοσμάς, ο οποίος εκφράζει τις αντιρρήσεις του για την εξέλιξη του χαρακτήρα του στο έργο.

Στο δέκατο πέμπτο κεφάλαιο η Ανδώ με τον Κοσμά καβάλα σ' ένα φτερωτό άλογο φτάνουν στον Τίγρη ποταμό και το τοπίο τους μαγεύει. Το άλογο τους αφήνει πλάι στο ποτάμι και σε ερώτηση που του κάνουν οι δυο νεαροί για το ποιος το έστειλε και γιατί τους άφησε εκεί, το άλογο απαντάει πως ήταν θέλημα του Κυρίου του και φεύγει. Τη στιγμή μετά την άφιξή τους βλέπουν τέσσερα παιδιά, με τα οποία συζητάνε και αρχικά υπάρχει ένταση λόγω της διαφορετικής τους καταγωγής. Τα τέσσερα παιδιά αλλάζουν στάση, όταν ο Κοσμάς και η Ανδώ τους αποκαλύπτουν ότι έχουν εξοριστεί από την πατρίδα τους, επειδή κατηγορήσαν τον δούκα πως είναι κλέφτης κι απατεώνας. Επιπλέον, τα παιδιά αποκαλύπτουν στους φιλοξενούμενους ότι το φτερωτό άλογο που τους έφερε είναι το ιερό άλογο του Μωάμεθ και τους προσκαλούν στο πανηγύρι της πόλης τους για μια θρησκευτική γιορτή.

Στο δέκατο έκτο κεφάλαιο η Ανδώ αναρωτιέται γιατί το άλογο τους πήγε στη Βαγδάτη και όχι στη Μοσούλη, εκεί όπου βρέθηκε το ιερό σπαθί. Κατά τη διάρκεια της διαδρομής τους μαθαίνουν για τη σαρία, τον ισλαμικό νόμο, ο οποίος απαγορεύει στα ανήλικα κορίτσια να παραστούν σε γιορτές. Η Ανδώ εκπλήσσεται, ωστόσο η ίδια ως φιλοξενούμενη εξαιρείται.

Ο Σαλαντίν, ένα από τα τέσσερα παιδιά, θετός γιος του Αλή Χαμδά, θέλει να τους οδηγήσει στον πατριό του, προκειμένου να τον ενημερώσει για την άφιξή τους με τον Αλ-Μπουράκ,

το φτερωτό άλογο του Μωάμεθ. Σε συζήτηση με το άλλο παιδί, τον Άσαντ, η Ανδώ ενημερώνεται για την καταγωγή του Σαλαντίν καθώς και για τον χαμό του πατέρα του από ακρίτες και αναστατώνεται. Μόλις οδηγούνται στον Αλή Χαμδά, τον φόβο και τον τρόμο της Λυκανδού κι όλης της Ρωμιουσύνης, αναζητά τον πατέρα της θυμούμενη τα λόγια των απελατών στην έρημο.

Παρατηρεί πως για τους Άραβες ο Αλή Χαμδά είναι δίκαιος, αγαπητός και γνωστικός, ενώ για τους Χριστιανούς άγριος, βάρβαρος, αδίστακτος και πονηρός. Αντικρίζοντάς τον η Ανδώ ευχόταν να είχε στα χέρια της τα όπλα της (της τα κράτησαν οι στρατιώτες του εμίρη), για να σκοτώσει αυτόν που θεωρούσε υπαίτιο ότι παρέσυρε τον πατέρα της να τους απαρνηθεί. Με ανάμεικτα τα συναισθήματα του φόβου και της ελπίδας παρατηρεί όποιον ψηλό και ρωμαλέο βρισκόταν ή έμπαινε στη σκηνή του εμίρη. Τη μια εύχεται να ζει ο πατέρας της κι ας «έχει αυτομολήσει στους Σαρακηνούς» και την άλλη το μετανιώνει.

Η Ανδώ ακολουθεί τον Σαλαντίν στον μιναρέ, έχοντας αφήσει πίσω της τον Κοσμά. Ανεβαίνουν πάνω στο μπαλκονάκι κι ο Σαλαντίν της δείχνει τη θέα της πόλης και έξω από τα τείχη της και τα ποτάμια, τον Τίγρη και τον Ευφράτη. Στη μαγευτική θέα ο Σαλαντίν της αποκαλύπτει ότι εκτός από αραβική καταγωγή έχει και κουρδική. Διγενής κι αυτός. Η Ανδώ νιώθει αγαλλίαση κοντά του και του εκμυστηρεύεται και τη δική της αράβικη καταγωγή. Σε συζήτηση που είχαν και μίλησαν για πολλά εκτός από το ότι είναι κόρη του Διγενή Ακρίτα και ανιψιά του δούκα της Λυκανδού, αναρωτήθηκε γιατί άγγιξαν τόσο πολύ την ψυχή της τα λόγια του Σαλαντίν: «Είσαι κι εσύ σαν εμένα. Μισή μισή!». Ένιωθε τόσο ήρεμη και χαλαρή εκεί στη Βαγδάτη, παρά το γεγονός ότι βρισκόταν υπό την προστασία και φιλοξενία του πιο μισητού ανθρώπου της Λυκανδού.

Ύστερα από πρόσκληση του Αλή Χαμδά, στο δέκατο έβδομο κεφάλαιο, ακολουθούν τη φρουρά του και τη συνοδεία της Δελχεμά, μιας από τις τέσσερις νόμιμες γυναίκες του, για κυνήγι. Στη διαδρομή μαθαίνει από τον Άσαντ ότι οι δυο γιοι του εμίρη είχαν τιμημένο θάνατο, καθώς σκοτώθηκαν από τα χέρια ενός άπιστου, του Βασίλειου Διγενή Ακρίτα. Η Ανδώ ρώτησε απευθείας αν τον γνωρίζει, αλλά εκείνος αποκρίθηκε απλά πως τον έχει ακουστά.

Όταν ο εμίρης και η συνοδεία του πηγαίνουν για κυνήγι μεγάλων ζώων, αφήνουν τους φιλοξενούμενους με τη Δελχεμά και τους δούλους. Τότε εμφανίζεται μπροστά στη Δελχεμά ένα απειλητικό, μεγάλο λιοντάρι και η Ανδώ με γενναιότητα πηδάει πάνω του, το οδηγεί στους βράχους, ώστε να χτυπήσει και να ζαλιστεί και καταφέρνει να το ακινητοποιήσει και να το

αλυσοδέσουν οι δούλοι. Η Δελχεμά την ευχαριστεί και της ζητά να σκεφτεί ποια χάρη θέλει να της πραγματοποιήσει. Ταυτόχρονα κερδίζει τον θαυμασμό όλων, ακόμα και του εμίρη.

Στο δέκατο όγδοο κεφάλαιο, βρίσκονται στο παλάτι και η Δελχεμά ζητά από την Ανδώ να της πει ποια είναι η αντάξια με τη σωτηρία της χάρη που σκέφτηκε. Η Ανδώ της απαντά πως θέλει να μάθει τι απέγινε ο κύρης της, ο Βασίλειος Διγενής. Η Δελχεμά μη θέλοντας να μάθει κανείς την ταυτότητά της, την παίρνει και την οδηγεί στο μπαλκόνι ενός απομακρυσμένου δωματίου. Αρχίζει την εξιστόρηση όσων γνώριζε για τον πατέρα της. Της είπε πως ο κύρης της εμφανίστηκε στον Αλή Χαμδά, για να του παραδώσει τη ζωή του, προκειμένου να αφήσει ήσυχες την μητέρα της και την ίδια, επειδή ήξερε πως ο εμίρης διψούσε για εκδίκηση μετά τον χαμό των γιων του. Με τα πολλά, πάνω που δημιούργησε μια καλή σχέση με τον εμίρη και γλεντούσαν, εμφανίστηκε ο Χάρος να τον πάρει. Ο Διγενής τον προκάλεσε να μονομαχήσουν κι έπειτα από πολύωρη μάχη σκοτώθηκε αυτός και το άλογό του και ο Χάρος έσπασε στα δύο το ιερό σπαθί. Όσο ο Χάρος τον μετέφερε στον Κάτω Κόσμο, κάποιοι ψαράδες που κρυφοκοιτούσαν έτρεξαν να διαμηνύσουν τα νέα στο παλάτι. Τότε ένα απόσπασμα ακριτών που βρέθηκε στην περιοχή, βρήκαν το μισό σπασμένο σπαθί, έθαψαν τον Μαύρο, το άλογό του κι αφού δεν βρήκαν τον Διγενή, έφυγαν.

Στο δέκατο ένατο κεφάλαιο αναδύονται πολλά συναισθήματα της Ανδώς. Μπορεί να βρίσκεται ήδη εφτά ημέρες στη Βαγδάτη, να έχει γίνει αγαπητή, να έχει υιοθετήσει συνήθειες και τον τρόπο ζωής των Αράβων, να έχει εξασθενήσει το μίσος της γι' αυτούς και ο θυμός της για τον θάνατο του πατέρα της, ο στόχος της όμως παρέμενε ο ίδιος.

Στις περιπλανήσεις της στην περιοχή γνώρισε εμπόρους από μακρινές περιοχές, αγρότες που καλλιεργούσαν γύρω από τον Τίγρη ποταμό, Βεδουίνους πολεμιστές που ήξεραν για πράξεις ηρωισμού, Άραβες ραψωδούς(ποιητές) από κανέναν όμως δεν άκουσε την ιστορία της μάχης του Διγενή με τον Χάροντα.

Ένας μεγάλος περιηγητής, ο Ιμπν Μπατούτα, που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην περιοχή, τη συμπαθεί και της αφηγείται ιστορίες από τα ταξίδια του. Σε μια από τις αφηγήσεις του της αναφέρει ότι κατέβηκε στον Κάτω Κόσμο και ξαναγύρισε. Η Ανδώ αδράττει την ευκαιρία να τον ρωτήσει για τις πύλες του κι έτσι μαθαίνει πως η μία βρίσκεται εκεί κοντά, στη λίμνη Αλ Ντουρ, στην πόλη Σαμάρα. Κάνει αναφορά και σε μια γυναίκα που τον έσυρε σ' ένα μανσωλείο εκεί κοντά, τη Λάιλα, η οποία τον επανέφερε από τη άσχημη κατάσταση που βρισκόταν. Της περιγράφει και ό,τι θυμάται από τον Κάτω Κόσμο.

Η Ανδώ από εκείνη την ημέρα είναι βυθισμένη στις σκέψεις της, απομονωμένη και από τον Κοσμά και από τον Σαλαντίν. Ο τελευταίος την ακολουθεί σιωπηλά παντού, αφού την έχει ερωτευτεί, έχοντας συναίσθηση πως θα πρέπει να λογοδοτήσει για την αγάπη του, επειδή η Ανδώ είναι χριστιανή. Στον δρόμο για τον Τίγρη ποταμό αποφασίζει να της μιλήσει. Της σφυρίζει κι αυτή ανταποκρίνεται με χαμόγελο. Τη ρωτάει γιατί είναι «σκοτεινιασμένη» κι αν της λείπει η μητέρα της και η πατρίδα της. Η Ανδώ αποφεύγει να απαντήσει και στη συνέχεια μιλάνε για το κισμέτ, για τη μοίρα. Ο Σαλαντίν θεωρεί πως τίποτα δεν έγινε τυχαία στη ζωή της, ούτε η εξορία της, ούτε ότι έφτασε στη Βαγδάτη με το φτερωτό άλογο του Μωάμεθ, όμως η Ανδώ πιστεύει μόνο στη μοίρα που η ίδια έχει διαλέξει.

Ο Σαλαντίν πήρε θάρρος και της αποκαλύπτει τα συναισθήματα που τρέφει γι' αυτήν και πως θα ήθελε να την παντρευτεί, μόλις γίνει δεκαεπτά χρονών. Η Ανδώ, παρόλο που κι αυτή τον έχει ερωτευτεί, αρχικά αρνείται, γιατί αυτός μπορεί να παντρευτεί κι άλλες γυναίκες, στη συνέχεια όμως δηλώνει πως θα το ξανασκεφτεί, αν τη βοηθήσει να βρει τον κύρη της στον Κάτω Κόσμο και του αποκαλύπτει όσα άκουσε από τον Ιμπν Μπατούτα.

Ο Σαλαντίν δέχεται να τη βοηθήσει και να της προσφέρει όλα όσα χρειάζεται για να φτάσει ως εκεί, όμως αρνείται να την ακολουθήσει, γιατί κι αυτός έχει τον δικό του στόχο. Να επισκεφτεί σε λίγες μέρες τη Μάγγε, την Ιερή πόλη και να πραγματοποιηθεί η τελετή της ενηλικίωσής του, όπως ορίζει το Κοράνι. Χωρίζονται με πόνο στην καρδιά και οι δυο κι επιστρέφουν στο παλάτι.

Στο εικοστό κεφάλαιο οι υπηρέτες φέρνουν στην Ανδώ για το ταξίδι της με τον Κοσμά στη λίμνη Αλ Ντουρ χάρτες, τρόφιμα, όπλα, νομίσματα και καμήλες. Ενώ έχουν απομακρυνθεί αρκετά από το παλάτι, ακούνε φωνές και άλογα να τους πλησιάζουν. Ο Σαλαντίν και ο Άσαντ έτρεξαν να τους ενημερώσουν πως οι Ρωμανοί πλησιάζουν στη Μοσούλη και πως ο Αλή Χαμδά σκοπεύει να τους αντιμετωπίσει λίγο πριν την πόλη Σαμάρα κι έτσι οι δυο φίλοι θα βρεθούν στη μέση της μάχης.

Η Ανδώ βρέθηκε σε δίλημμα. Είχε ζήσει τους Άραβες ως απλούς ανθρώπους που ζουν ειρηνικά και όχι ως εχθρούς που απειλούν τα σύνορα της Ρωμανίας. Δεν μπορούσε να πολεμήσει εναντίον τους ούτε και εναντίον των Ρωμανών που θα τη θεωρούσαν προδότρια για δεύτερη φορά και θα την εκτελούσαν κι αυτήν και τον Κοσμά μαζί. Σκεπτόμενη αυτά αποφασίζει να συνεχίσουν την πορεία τους και να επισπεύσουν το ταξίδι τους. Σε μια στάση που κάνουν διακρίνουν ανιχνευτές από τη Λυκανδό και ο Κοσμάς της προτείνει να δηλώσουν μετάνοια, ώστε

να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Η Ανδώ αρνείται και ο Κοσμάς την ακολουθεί για άλλη μια φορά.

Στο εικοστό πρώτο κεφάλαιο φτάνουν στο μαυσωλείο και βρίσκουν τη Λάιλα. Της δίνουν νήματα και νομίσματα που αντιστοιχούν σε τρεις ερωτήσεις. Ο αργαλειός της μοίρας ύφαινε τις απαντήσεις. Η Ανδώ ρωτάει πού βρίσκεται ο κύρης της και ποιος τον σκότωσε, ώστε να επιβεβαιώσει την ιστορία της Δελχεμά και πώς θα κατέβει στον Κάτω Κόσμο. Πήρε τις απαντήσεις της και η Λάιλα την πληροφορεί επιπλέον για την είσοδό του και τους συμβουλεύει να βάλουν σημάδια, αν θέλουν να επιστρέψουν στον Πάνω Κόσμο.

Στο εικοστό δεύτερο κεφάλαιο ο Κοσμάς θεωρεί κακό σημάδι τις κουρούνες που έκρωζαν έξω από τη σπηλιά του Κάτω Κόσμου, ωστόσο με αποφασιστικότητα ακολουθεί τη φίλη του, όπως πάντα. Λίγα μέτρα μετά την είσοδό τους στη σπηλιά, δέχτηκαν επίθεση από τον Κέρβερο, τον φύλακα του Κάτω Κόσμου, ένα φίδι με τρία κεφάλια, τρεις διχαλωτές γλώσσες και ουρά από λεπίδα στο τέλος. Πρώτος ο Κοσμάς τείνει το σπαθί του στο τέρας και καταφέρνει να σώσει την Ανδώ, όμως η κοφτερή λεπίδα της ουράς του φιδιού καρφώνεται στην πλάτη του.

Η Ανδώ βλέποντας τον φίλο της κάτω, αν και τραυματισμένη από τους σταλακτίτες, καταφέρνει να κόψει τον λαιμό του φιδιού κι έπειτα την ουρά του. Αμέσως σέρνει έξω από την σπηλιά τον Κοσμά, όμως το τραύμα του είναι θανατηφόρο. Κλαίει γοερά και πονάει περισσότερο κι από τον θάνατο του πατέρα της.

Στο εικοστό τρίτο κεφάλαιο βλέπει ένα όνειρο με τον Σαλαντίν και τη μητέρα της να την παροτρύνει να μην πάει στον Κάτω Κόσμο. Το όνειρο δεν την αποθάρρυνε να ξανακατευθυνθεί στη σπηλιά, μόλις ξύπνησε. Μπαίνει μέσα, βλέπει πολλές άγνωστες ψυχές στον ποταμό της Θλίψης και ψηλά μια ξύλινη πόρτα. Εκεί συναντάει τον Χάροντα και μονομαχούν, για να πάρει στον Επάνω Κόσμο τον πατέρα της, τον Κοσμά και το άλλο μισό ιερό σπαθί. Ο Χάρος της δίνει την επιλογή να πάρει το σπαθί και να φύγει, όμως η Ανδώ θέλει να αγωνιστεί και για τους αγαπημένους της. Καταφέρνει με δεξιοτεχνία να μπήξει το σπαθί της στην καρδιά του Χάροντα και να ενώσει το ιερό σπαθί. Ο Χάρος την καλεί να φύγει αθετώντας την υπόσχεση να επιτρέψει στους αγαπημένους της να φύγουν. Η Ανδώ επιμένει κι ο Χάρος της δίνει την επιλογή να επιλέξει έναν από τους δύο και αν αυτός θέλει, να την ακολουθήσει.

Στο εικοστό τέταρτο κεφάλαιο βρίσκεται μπροστά από τον πατέρα της και διαπιστώνει πως εκείνος δε θυμάται κανέναν άνθρωπο, ούτε την ίδια. Μόνο αντικρίζοντας το ιερό σπαθί θυμήθηκε τις τελευταίες του στιγμές. Ο χρόνος που της έδωσε ο Χάρος τελειώνει και τα σκυλιά

του της ορμούν. Άλλα τα απωθεί άλλα τη δαγκώνουν. Προς έκπληξή της σαγίτες προσγειώνονται πάνω τους και ο Διγενής την προτρέπει να φύγει προς το φως, αν θέλει τον γονιό της να ευχαριστήσει, όπως της λέει. Αιμόφυρτη θέλησε να τον αγγίξει, όμως τα χέρια της διαπερνούν το σώμα του. Ο πόνος που νιώθει είναι αβάσταχτος.

Στο τελευταίο κεφάλαιο βγαίνει από τη σπηλιά, στην πεδιάδα του Τίγρη, βρίσκεται ανάμεσα στα στρατεύματα των Ρωμανών και των Αράβων. Των φίλων της από τη Λυκανδό και των φίλων της από τη Βαγδάτη. Με ποιον να πάει; Υψώνει το Ιερό σπαθί και το εκτυφλωτικό του φως χύνεται παντού. Η Ανδώ μιλάει ταυτόχρονα και στις δύο πλευρές και τους παρακινεί σε ειρηνευτική λύση. Οι ηγέτες διαφωνούν και αρχίζει η μάχη. Μπροστά στην τρομακτική πραγματικότητα της μάχης, χάνει τη ρομαντική εικόνα για τους ακρίτες και τον πόλεμο.

Μπροστά στη θέα του Χάροντα βγάζει το ιερό σπαθί για να τον αντιμετωπίσει μ' αυτό. Δεν προλαβαίνει όμως, γιατί την πλησιάζει ο Σαλαντίν με το άλογο του και την προτρέπει να ανεβεί για να φύγουν μακριά οι δυο τους, όπως κι έγινε.

4.3 Διαμόρφωση της ηρωίδας

Η δωδεκάχρονη ευγενικής καταγωγής, Ανδώ, μεγαλώνει τα τελευταία επτά χρόνια μόνο με τη μητέρα της, αφού ο πατέρας της, ο Βασίλειος Διγενής Ακρίτας αγνοείται. Άλλοι λένε ότι σκοτώθηκε στο σημείο που βρέθηκε το μισό Ιερό Σπαθί του Σχοδρόη, στον Τίγρη ποταμό, το οποίο βρισκόταν στα χέρια του κύρη της, άλλοι ότι πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Σαρακηνούς. Εκείνη όμως θέλει να αναζητήσει την αλήθεια για τον ξακουστό, ανίκητο, ρωμαλέο πατέρα της, όπως σχημάτισε την εικόνα του από τις διηγήσεις της μητέρας της και τα τραγούδια των ραψωδών.

Από μικρή θαύμαζε τους ακρίτες, ήθελε να γίνει στρατηγός και πήρε την εκπαίδευση των αγοριών. Δεν την ενδιέφερε η παντρεία ούτε οι γυναικείες ασχολίες. Μπορεί να είχε μικρό ανάστημα, αλλά είχε εξελιχθεί σε άριστη πολεμίστρια, ικανή να υπερασπιστεί τα σύνορα της Ρωμανίας. Ο θρύλος που έλεγε ότι όποιος κατέχει το Ιερό Σπαθί, ενωμένο θα κυριαρχεί σε όλη τη Μέση Ανατολή και τα τραγούδια των ραψωδών που μιλάνε για έναν ξανθό άγγελο με γαλανά μάτια (όπως είναι η ίδια), που θα καταφέρει να βρει το άλλο μισό ιερό σπαθί, την ωθούν να ορ-

γανώσει το σχέδιό της προκειμένου να πετύχει τον στόχο της. Να βρει το άλλο μισό ιερό σπαθί. Οι Ρωμανοί να ξαναπάρουν τα χαμένα εδάφη τους και η ίδια να πάρει εκδίκηση από τους Σαρακηνούς που της στέρησαν τον πατέρα της.

Παρά τις συμβουλές της μητέρας της να μην απομακρυνθεί από τα σύνορα της Λυκανδού, η Ανδώ κλέβει από το Κυβερνείο το μισό ιερό σπαθί κι ετοιμάζεται για το μεγάλο ταξίδι ως τον Τίγρη ποταμό να βρει το άλλο μισό. Ο απαγορευμένος έξω κόσμος είναι αυτός που θα της δώσει τις απαντήσεις που αναζητά. Επισοεί μια δικαιολογία ότι θα λείπει για ψάρεμα στη Βαθιά Λίμνη με τους φίλους της για μια εβδομάδα. Είναι αποφασισμένη να το κάνει, πιστεύει στις δυνάμεις της και δεν πτοείται, όταν οι δύο από τους τρεις φίλους της αρνούνται να την ακολουθήσουν. Πορεύεται με τον Κοσμά, τον πιστό της φίλο, εξώγαμο παιδί μιας θεατρίνας. Με τον Κοσμά είναι αντιθετικές προσωπικότητες. Αυτή ανένδοτη στις αποφάσεις της και αφοσιωμένη στο στόχο της, ενώ αυτός έχει πάντα δεύτερες σκέψεις, λυγίζει, ωστόσο παίρνει θάρρος από το θάρρος της και την ακολουθεί ως το τέλος, οπότε και θυσιάζεται για τη φίλη του.

Συλλαμβάνεται από τη φρουρά του θείου της, του δούκα της Λυκανδού κι ακόμα κι όταν της προτείνει λύση για να την απελευθερώσει, αυτή δε διστάζει να του δείξει την απέχθεια στο πρόσωπό του, ότι είναι «ένα αρπακτικό φορεμένος άρχοντας». Τον θεωρούσε διεφθαρμένο «Τι καλά ήξερε να μιλάει....για να αυξήσουν τα εδάφη τους»(σελ.75) και δε δίστασε με πυγμή να υπερασπιστεί τον εαυτό της, όταν την κατηγορεί ότι έκλεψε το σπαθί, αφού θεωρούσε πως ανήκει στην οικογένειά της. Εξορίζεται, αφού δε συμφωνεί να μετανοήσει δημόσια για την πράξη της.

Η Ανδώ διακρίνει τα σημάδια, όπως της είχε μάθει ο παππούς της «Πρέπει να δίνουμε προσοχή στα σημάδια! Είναι η γλώσσα του Θεού» (σελ. 66), είναι αφυπνισμένη, θέλει να ορίσει τη μοίρα της αναζητώντας την αλήθεια αλλά και να συμβάλει στο καλό της πατρίδας της (όπως το έχει στον νου της στην αρχή).

Στο έργο υπάρχουν ισχυρά σύμβολα. Πρώτα απ' όλα σπασμένο σπαθί είναι η διχασμένη προσωπικότητας της Ανδώ. Η Ανδώ ταλαντεύεται ανάμεσα στην ελληνική και αραβική φύση της, ανάμεσα στην αγάπη και στο μίσος για τον πατέρα της τον Διγενή, ανάμεσα στην κοριτσιίστικη φύση της και την αγορίστικη εκπαίδευση που έχει πάρει. Το σπασμένο Ιερό Σπαθί και ο μύθος που το ακολουθεί συμβολίζει την αντίθεση ανάμεσα σ' ένα μεταφυσικό τρόπο σκέψης (αραβικός) και σ' ένα ορθολογικό (ελληνικός)³⁸. Επίσης, «το τέλος κάθε κεφαλαίου τελειώνει με

³⁸ Ανακτήθηκε στις 25/1/21 από [Γιώργος Χατζόπουλος: Μου αρέσει να μένω και να πολεμώ για το δίκιο, την αλήθεια και για τα πιστεύω μου \(anemosradio.gr\)](http://www.anemosradio.gr)

μία σκηνή όπου πρωταγωνιστής είναι ένα ζώο και η μικρή του περιπέτεια που λειτουργεί συμβολικά είτε για αυτό που συνέβη είτε γι' αυτό που θα ακολουθήσει³⁹». Επιπλέον, από τη μέση και μετά του βιβλίου, όταν η Ανδώ περνάει τον Αφράτη (Ευφράτη) ποταμό, μία σειρά από μεταφυσικά όντα, όπως ο Δράκος, το ιπτάμενο άλογο του Μωάμεθ, ο αργαλιός τη μοίρας, ο Χάρος, εμφανίζονται για να συμβολίσουν με τον έναν ή με τον άλλο τρόπο αξίες, διλήμματα, αλήθειες που ταλανίζουν την ηρωίδα.

Γι' αυτό που θα ακολουθήσει παρεμβάλλονται και κάποια όνειρα προφητικά της ηρωίδας, όπως στο κεφάλαιο 17, στη σελ. 244 που το όνειρό της προμηνύει την είσοδό της στη σπηλιά του Κάτω Κόσμου, όπου θα συναντήσει τον πατέρα της, δεν θα μπορέσει να τον αγγίξει κι αυτός δε θα τη θυμηθεί, τα οποία διαδραματίζονται στο κεφάλαιο 24.

Μέσα από το ταξίδι αναζήτησης της αλήθειας για τον πατέρα της διαγράφει την πορεία προς την αυτογνωσία της. Όπως η ιστορία εξελίσσεται η Ανδώ ανακαλύπτει διαφορετικές πτυχές της προσωπικότητας του πατέρα της και ταυτόχρονα δίνει και διαφορετικές ερμηνείες της εξαφάνισής του. Θυμώνει μαζί του, τον συμπονά, απογοητεύεται, νιώθει προδομένη, θαυμάζει το θάρρος του.

Προσπαθεί να ισορροπήσει ανάμεσα στις ρίζες της. Ελληνίδα ή Αραβίτισσα; Μουσουλμάνα ή Χριστιανή; «Τα πράγματα δεν ήτανε τόσο απλά όπως ήταν κάποτε. Τώρα είχε δει και την άλλη πλευρά του νομίσματος. Δεν ήταν όλοι οι Άραβες αιμοδιψείς και ανήθικοι δολοφόνοι... Ήτανε απλοί άνθρωποι, που θέλανε να ζούνε ειρηνικά κοντά στις οικογένειές τους, στα χωράφια τους και στα ζώα τους» (σελ.285). Η Ανδώ κατάφερε να αποδομήσει τα στερεότυπα που είχε στο μυαλό της για τους Άραβες, γιατί έζησε μαζί τους και διαπίστωσε πως οι δύο λαοί μοιάζουν⁴⁰. Στο τέλος του ταξιδιού μέσα από τις αξίες του έρωτα και της φιλίας λυτρώνεται από το μίσος που είχε για τους Άραβες και από την καταπίεση που ένιωθε για τον μύθο του πατέρα της.

Έχοντας απαλλαγεί η ίδια από το μίσος, προσπαθεί να συμβάλει στο καλό των δυο λαών και να πορευτούν ειρηνικά, αφού σύμφωνα με τα λεγόμενά της «αυτή η γη είναι μεγάλη. Υπάρχει χώρος για όλους. Υπάρχει τρόπος να ζήσουμε όλοι μαζί, αρκεί...» (σελ.355).

³⁹ Ανακτήθηκε στις 15/11/20 στο <https://parallaximag.gr/giorgos-chatzopoulos-apokalypstei-schedon-ta-panta-gia-to-neo-tou-vivlio-96326>

⁴⁰ Ανακτήθηκε στις 21/12/20 στο [Γιώργος Χατζόπουλος: Η φιλία, ο έρωτας και ο θάνατος στο δρόμο της Ανδώς προς την Ανατολή – Πυγολαμπίδες \(pigolampides.gr\)](http://www.pigolampides.gr)

«Σε αυτό το ταξίδι προς την ολοκλήρωση η αγάπη συμπορεύεται με τη θυσία και τον θάνατο, ο έρωτας με τη διαφορετικότητα και το όνειρο⁴¹.»

4.4. Διερεύνηση των χαρακτηριστικών του Bildungsroman και του Crossover στο έργο *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ*

Στο πρώτο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας παρουσιάστηκαν τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα που καθιστούν ένα μυθιστόρημα σε Bildungsroman, δηλ. η εστίαση στην εσωτερική ιστορία του κεντρικού ήρωα, η εσωτερικότητα - κινητικότητα που αφορούν στη γνώση του κόσμου και του εαυτού του ήρωα, οι αντιθέσεις και οι συγκρούσεις, ειρωνεία, ο διδακτισμός η αυτοαναφορικότητα και ποια χαρακτηριστικά είναι αυτά που μπορούν να το εντάξουν στην κατηγορία Crossover, βάση των κριτηρίων της Maija- Liisa Harju, δηλ. να απευθύνεται σε διαφορετικές ηλικίες αναγνωστών, να έχει σύνθετη μορφή ή και θέμα και να υπάρχει η διαπιστωμένη ευρεία αποδοχή του. Σε αυτό το κεφάλαιο επιχειρείται η διερεύνηση των συγκεκριμένων χαρακτηριστικών, ώστε να διαπιστωθεί, αν το μυθιστόρημα *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ* ανήκει σε αυτές τις κατηγορίες.

Κεντρικό θέμα του μυθιστορήματος είναι το ταξίδι της δωδεκάχρονης πρωταγωνίστριας, Ανδώς, στο οποίο αναζητά την αλήθεια για τον χαμό του πατέρα της (σκοτώθηκε ή ζει αιχμάλωτος;)

«Κοσμά, είναι ανάγκη να φτάσουμε ως τον Τίγρη ποταμό. Δεν είναι μόνο το σπαθί. Πρέπει να μάθω» ...ομολόγησε διστακτικά η Ανδώ και η φωνή της μαλάκωσε.

-Να μάθεις τι; απόρησε αυτός.

-Την αλήθεια.

-Ποια είναι η αλήθεια;

-Τι συνέβη στον κύρη μου...» (σελ.46)

και ταυτόχρονα παρακολουθούμε το ταξίδι της νεαρής με το ανήσυχο πνεύμα που ψάχνει τον προορισμό της στη ζωή. Πρόκειται για το ταξίδι μιας ηρωίδας που αναθεωρεί τις προηγούμενες πεποιθήσεις της.

α) Αρχικά, λοιπόν, εντοπίζουμε τα χαρακτηριστικά της νεότητας και της προσωπικής πορείας ανάπτυξης της προσωπικότητας της ηρωίδας. Παράλληλα, ο παντογνώστης αφηγητής παρουσιάζει στον αναγνώστη τις σκέψεις και ανησυχίες της,

⁴¹ Ανακτήθηκε στις 3/3/21 στο <https://www.maxmag.gr/psychologia/mazepse-to-tharros-soy-ando-i-psy-chologiki-diastasi-toy-vivlioy/>

«Τι όμορφες που φαίνονταν οι χιονισμένες κορυφές του; Θα κατάφερνε άραγε ποτέ να τις διαβεί και να πάρει τον δρόμο προς τον Τίγρη ποταμό; Θα κατάφερνε ποτέ να φέρει εις πέρας την αποστολή της; Τι της επιφύλασσε η μοίρα άραγε; Με τον χαρακτήρα που είχε, με τις αποφάσεις που είχε πάρει, κανείς δε θα μπορούσε να προβλέψει το μέλλον της». (σελ.66)

τις εναλλαγές στα συναισθήματά της στην πορεία της προς την ολοκλήρωση

«Η Ανδώ ένιωσε τα μάτια της να βουρκώνουν. Προσπάθησε να συγκρατηθεί. Δεν έκλαψε όταν ο σεκρετάριος ούρλιαζε και την απειλούσε με ζύλο και βασανιστήρια, δεν έκλαψε όταν έφεραν μπροστά της τον Κοσμά και τον χτυπούσαν με γροθιές και κλοτσιές για να την κάνουν να ομολογήσει ποιοι άλλοι ήταν μπλεγμένοι στην κλοπή του Ιερού Σπαθιού και τι σκόπευε να το κάνει, θα έκλαιγε τώρα;» (σελ. 67)

κι εύκολα ο αναγνώστης ταυτίζεται μαζί της.

Η Ανδώ ζει στο Βυζαντινή Λυκανδό, στην περίοδο της ελληνο-αραβικής ειρήνευσης του Γ΄αιώνα και η εσωτερική της διαμόρφωσή επηρεάζεται από το οικογενειακό και κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο ζει. Κατάγεται από οικογένεια ευγενών, κουβαλάει όμως και το όνομα του ξακουστού πατέρα της, του Βασίλειου Διγενή Ακρίτα. Ο Κοσμάς είναι ο μόνος από τους τρεις φίλους της, ο οποίος δεν κατάγεται από οικογένεια ευγενών και είναι ο πιστός της φίλος που την ακολουθεί ως το τέλος του ταξιδιού της.

« Η αλήθεια είναι ο ένας δίπλα στον άλλο μεγάλωσαν, κι ας είχαν διαφορετική καταγωγή, κι ακόμα χειρότερα, διαφορετικό φύλο. Αυτό όμως δεν τους εμπόδισε να γίνουν οι καλύτεροι φίλοι και μια βραδιά να ενωθούν με τον όρκο του αδελφικού δεσμού και της αιώνιας πίστης». (σελ.45)

«Ο Κοσμάς ήταν ο μόνος από την παρέα της Ανδώς που δεν ανήκε στον κύκλο των δυνατών, των ευγενών δηλαδή». (σελ. 55-56)

Το οικογενειακό της περιβάλλον δεν είναι ασφυκτικό, καθώς η μητέρα της από τη μια διαφωνεί που διαφέρει από τα υπόλοιπα κορίτσια της ηλικίας της και δε σκέφτεται την παντρεία,

« Τι κι αν της έδινε πάντα την ίδια απάντηση, τι κι αν της έλεγε ξανά και ξανά πως δε σκόπευε να παντρευτεί σύντομα, πως ήθελε να γίνει στρατηγός κι ας ήταν γυναίκα, εκείνη, η Ευδοκία, η μητέρα της, συνέχιζε να πιστεύει πως ωραία ημέρα ως εκ θαύματος η κόρη της θα παρατούσε τις παλαίστρες και θα έπιανε τα εργόχειρα. Κι ύστερα, όπως όλα τα κορίτσια της ηλικίας της, θα παντρευόταν ένα ωραίο παλικάρι». (σελ.15)

από την άλλη όμως σέβεται την επιλογή της να μην είναι ένα συνηθισμένο κορίτσι της ηλικίας της που ασχολείται με γυναικείες ασχολίες,

«Σε μια εποχή που τα περισσότερα κορίτσια, ακόμα και της δικής της καταγωγής, τα μόνα πράγματα που μάθαιναν ήταν κέντημα για να κάνουν την προίκα τους, μαγειρική για να ετοιμάζουν φαγητό για την οικογένεια, ηρωικά τραγούδια για να τα τραγουδούν στους άντρες τους, ώστε να τους διασκεδάζουν όταν επέστρεφαν από τα άκρα. Α! Και λίγα γράμματα, τ'απαραίτητα, για να διαβάζουν τους βίους των αγίων από τα συναξάρια και τους Ψαλμούς του Δαβίδ». (σελ.16).

αλλά ένα αγοροκόριτσο που εκπαιδεύεται όπως τα αγόρια, με σπαθί και σαγίτες.

«Πρέπει να σταματήσεις να κυκλοφορείς με αντρικά ρούχα, ζωσμένη μ'αυτά τα σπαθιά και τις φαρέτρες». (σελ.14)

«Η Ανδώ, όμως, εξόν από το σπαθί, το δοξάρι και τη σαΐτα, το κυνήγι, την πάλη και τον πόλεμο, άλλη έννοια δεν είχε». (σελ.15)

Καμαρώνει για τις επιτυχίες της κόρης της στο σπαθί και στην πάλη, ίσως γιατί της θυμίζει τον άντρα της.

«Κι εκείνη καμάρωνε για τις αριστείες της θυγατέρας της, ίσως γιατί στο πρόσωπό της έβλεπε τον άντρα της». (σελ.15)

Παραβατεί, όταν κλέβει το μισό ιερό σπαθί από το Κυβερνείο της Λυκανδού, όμως η ίδια θεωρεί πως ανήκει στην οικογένειά της, αφού βρισκόταν στα χέρια του κύρη της πριν εκείνος χαθεί και δε δέχεται να μετανοήσει για την πράξη της.

«Με αυτήν την επιλογή του Νικηφόρου Φωκά, το σπαθί και ο θρύλος που το συνόδευε, πως όποιος το κατέχει κατέχει κι όλη τη Μέση Ανατολή, έμειναν στα χέρια του Διγενή. Μέχρι εκείνη την αποφράδα μέρα, όταν εκτός από το θρυλικό σπαθί, χάθηκε και ο ίδιος». (σελ. 43)

Διαγράφει τη δική της πορεία ακολουθώντας τους κανόνες που θέτει στον εαυτό της, τους οποίους έχει υιοθετήσει έπειτα από διαρκείς αμφισβητήσεις και προβληματισμούς.

Θεωρεί τον εαυτό της προικισμένο με τα χαρακτηριστικά που περιγράφουν οι ραψωδοί τον ξανθό άγγελο που θα βρει το άλλο μισό ιερό σπαθί και με αυτό τον τρόπο θέτει τον εαυτό της στην υπηρεσία της πατρίδας της.

«Οι ραψωδοί όμως δε σταματούσαν να τραγουδούν για το Ιερό Σπαθί. Μιλούσαν, μάλιστα, για μια προφητεία. Έλεγαν πως ένας ξανθός άγγελος με γαλανά μάτια θα κατάφερνε κάποτε να βρει το άλλο μισό του Ιερού Σπαθιού. Πως, όταν τα δυο κομμάτια του θα βρίσκονταν κοντά το ένα στο άλλο, με έναν μαγικό τρόπο θα ενώνονταν και το σπαθί θα ξαναέβρισκε τη χαμένη του δύναμη. Ο ξανθός άγγελος θα έφερνε το Ιερό Σπαθί πίσω στη Λυκανδό και με τη βοήθειά του οι Ρωμανοί θα κυριαρχούσαν ξανά σ'όλη τη Μέση Ανατολή». (σελ.43)

Στο τέλος βέβαια, θέτει τον εαυτό της προς όφελος της ανθρωπότητας, να συμβάλει στην ειρήνευση των δύο λαών. Η κοινωνία επηρεάζει την πορεία της αλλά και η ίδια θέλει να δώσει νέο προσανατολισμό στην κοινωνία.

β) Ένα άλλο χαρακτηριστικό γνώρισμα του Bildungsroman είναι η ψυχολογική ιδιαιτερότητα της ηρωίδας. Το γεγονός ότι μεγάλωσε χωρίς τον πατέρα της έχει επηρεάσει την μέχρι τώρα πορεία της.

«Η Ανδώ, δυστυχώς, ελάχιστες αναμνήσεις είχε από αυτόν (σ.σ. τον πατέρα της). Ό,τι ήξερε το ήξερε από τις διηγήσεις της μητέρας της κι από τα τραγούδια των ραψωδών. Πόσα και πόσα χειμωνιάτικα βράδια δεν ξεροστάλιασε έξω απ' το παραθύρι κάποιου καπηλειού για να τους κρυφακούσει να εξυμνούν τις ένδοξες μάχες του πατέρα της ενάντια στους Σαρακηνούς. Σε πόσα και πόσα καλοκαιρινά πανηγύρια δεν μπερδεύτηκε με τους χωριάτες που διψούσαν ν' ακούσουν τα κατορθώματα του Διγενή». (σελ. 16-17).

Αποδίδει την αιτία της στέρησης της πατρικής ύπαρξης στους Άραβες είτε γιατί τον σκότωσαν είτε γιατί τον κρατούν αιχμάλωτο.

«...ώσπου έφτασαν στον Τίγρη ποταμό, λίγο πιο πάνω από τη Μοσούλη. Εκεί στην ακροποταμιά, πίσω από τα βούρλα, μέσα στις λάσπες, βρήκανε το αστεράτο άλογο του Διγενή νεκρό και μισοφαγωμένο από τα όρνια...Ούτε τον Διγενή κατάφερε να βρει ούτε το υπόλοιπο σπαθί». (σελ.48- 49)

«Πως τον Διγενή, τον κύρη μου, του έστησαν καρτέρι οι Σαρακηνοί, πως τον έπιασαν αιχμάλωτο και τον έσυραν ως την Πάγδα ζωντανό...». (σελ. 49-50)

Καλλιεργήθηκε, επομένως, το μίσος για αυτόν τον λαό η δίψα για εκδίκηση. Στόχος της είναι να βρει το άλλο μισό ιερό σπαθί, για το οποίο ο θρύλος λέει πως όποιος το κατέχει ενωμένο, θα κατακτήσει όλη τη Μέση Ανατολή.

Δίνει την εντύπωση μιας νεαρής που είναι προσηλωμένη στον στόχο της και αντιμετωπίζει όλα τα εμπόδια που εμφανίζονται μπροστά της με ψυχραιμία και καθαρή σκέψη.

«Καλοτυχία ή γρουσουζιά να είναι ετούτο; απόρησε η Ανδώ. Τι σόι σημάδι να είναι κι αυτό; «Πρέπει να δίνουμε προσοχή στα σημάδια! Είναι η γλώσσα του Θεού! »της έλεγε και της ξανάλεγε ο παππούς της ο Μουσούρ, πατέρας του πατέρα της. «Τα σημάδια μας φανερώνουνε τη μοίρα! Να ξέρεις, όποιος τα παραβλέπει τιμωρείται...». (σελ. 66)

Μόνο μια φορά, την πρώτη νύχτα του ταξιδιού αναρωτήθηκε, αν έπραξε σωστά που πήρε μαζί της τον Κοσμά, ωστόσο γρήγορα ένωσε ευτυχισμένη που ακολουθούσε το σχέδιό της.

«Ξάφνου όλες οι αμφιβολίες και όλες οι ενοχές της χάθηκαν. Ένωσε ευτυχισμένη που ήταν εκεί και ζούσαν αυτή την περιπέτεια». (σελ.99)

Το γεγονός ότι είναι αγοροκόριτσο και διαφέρει από τα υπόλοιπα κορίτσια της ηλικίας της στα ενδιαφέροντα και στις παρέες της, μπορεί να τη χαρακτηρίσει ως αποκλίνουσα προσωπικότητα. Η Ανδώ ανήκει στην ομάδα των τεσσάρων, η οποία αποτελείται από την ίδια και άλλα τρία αγόρια και οι δύο από τους τρεις φίλους της την εγκαταλείπουν, όταν τους αποκαλύπτει το μεγαλεπήβολο σχέδιό της και την αποκαλούν «τρελή» που θέλει να το προχωρήσει.

«Μπορεί εμείς να είμαστε δειλοί, Ανδώ, όμως εσύ είσαι τρελή! Το ήξερα πως ήσουν τρελή, τώρα όμως βεβαιώθηκα» της είπε ο Αησιίλαος και παρέα με τον Γιάννο κατευθύνθηκαν πλέον οριστικά προς τον δενδριώνα». (σελ. 44)

Η εκπαίδευση που παίρνει είναι η αντίστοιχη των αγοριών στα γυμναστήρια και στους στίβους μάχης, Παλεύει, ξιφομαχεί, κυνηγά, ψαρεύει αντί να μαγειρεύει, να κεντά και να τραγουδά. Αντί να επιθυμεί την παντρεία, αυτή θέλει να γίνει στρατηγός. Διακρίνεται για τη δεξιότητα της στο σπαθί και παρότι μικρόσωμη, μπορεί να αντιμετωπίσει με επιτυχία και ενήλικες άντρες.

«Διστακτικά έβγαλαν τα σπαθιά τους οι δύο νυχτοφύλακες και κοιτάχτηκαν προβληματισμένοι. Οι ικανότητες της Ανδώς στο σπαθί ήταν γνωστές σ' όλη τη Λυκανδό και αρκετές φορές την είχαν δει να μάχεται στα γυμναστήρια, γι' αυτό και κανείς από τους δύο δεν επιθυμούσε μια μονομαχία μαζί της». (σελ. 61)

Επιπλέον, απομονώνεται από τον κοινωνικό περίγυρο, όταν ο θεός της Θεόδωρος, ο δούκας της Λυκανδού, την αποκαλεί σε όλους προδότρια, «...αλλά κανείς μας δεν περίμενε πως η αραβίτικη καταγωγή της θα την έκανε προδότρια της ίδιας της της πατρίδας». (σελ. 83) επειδή έκλεψε το μισό ιερό σπαθί και δε δέχτηκε να μετανοήσει δημόσια γι' αυτό και την εξορίζει μαζί με τον Κοσμά.

«Δεν πρόκειται να μετανοήσω δημόσια»του απάντησε ορθά κοφτά, δίχως να το πολυσκεφτεί η Ανδώ.

«Τότε, λυπάμαι είπε ο δούκας Θεόδωρος βιαστικά «δε μου αφήνεις άλλη επιλογή. Εξορία». (σελ.76)

γ) Η συναναστροφή της ηρωίδας με ανθρώπους διαφορετικούς και οι εμπειρίες που αποκτά κοντά τους τη βοηθούν να βρει το νόημα της ύπαρξής της. Αυτό είναι ένα ακόμα χαρακτηριστικό που συνδέεται με το Bildungsroman. Συναναστρέφεται με τον Σαλαντίν, τον Άσαντ, τη Δελχεμά ακόμα και με τον Αλή Χαμδά, τον μισητότερο άνθρωπο για τη Λυκανδό και οι αρχικές της πεποιθήσεις, που είχε υιοθετήσει από το οικογενειακό και κοινωνικό της περιβάλλον, κλονίζονται.

«Γ' αστεία του (σ.σ. του Αλή Χαμδά) είχανε το πνεύμα και τη σκωπτικότητα που αποκτούν οι άνθρωποι μόνο σαν γεράσουν, όταν πλέον οι έννοιες απέρχονται από επάνω τους και μπορούν να αστειεύονται με τους άλλους και με τον εαυτό τους». (σελ.224)

Η διάρκεια της διαμονής της στη Βαγδάτη, μακριά από τη μητέρα της και την πατρίδα της τη βοηθούν να εμβαθύνει περισσότερο στον εαυτό της, *«Είσαι κι εσύ σαν κι εμένα. Μισή μισή!»* Η Ανδώ ρίγησε. Η φράση αυτή άγγιξε την ψυχή της. *Αλλά γιατί άραγε; αναρωτήθηκε.»* (σελ. 231) γιατί προβληματίζεται και αμφισβητεί τις παλιές της πεποιθήσεις και ανατρέπει τις ιδέες για τους καλούς Ρωμανούς και τους κακούς Άραβες. Δεν παραστρατεί από τον στόχο της, τον προορισμό της προς την αυτογνωσία και η συμβολή της στο σύνολο της ανθρωπότητας, ακόμη κι όταν νιώθει πως ο Σαλαντίν, τον οποίο έχει ερωτευτεί, είναι απογοητευμένος.

*«Δε θέλω να με παντρευτείς επειδή θα σου κάνω χάρη... »*της είπε περήφανα αλλά και με απογοήτευση.

Η απάντηση του Σαλαντίν την άφησε άφωνη. Μα όχι για πολύ. Τα συναισθήματα του Σαλαντίν δεν μπορούσαν να την αγγίξουν εκείνη την ώρα. Άλλα είχε στο νου της αυτή και άλλα είχαν σημασία.» (σελ. 276).

Η σχέση φιλίας με τον Κοσμά είναι ευδιάκριτη σε όλο το έργο χωρίς να την επηρεάζει στις αποφάσεις της να προχωρήσει ως τον τελικό στόχο. Κάθε άνθρωπος που συναντά την καθοδηγεί, της δίνει περισσότερες πληροφορίες και την φέρνει πιο κοντά στον προορισμό της. *«Δηλ. ξέρεις πού βρίσκεται η είσοδος για τον Κάτω Κόσμο;»*(σελ. 263) *Ο Σαλαντίν κι αυτός διγενής, μισός Άραβας μισός Κούρδος, είναι το αγόρι που ερωτεύεται η Ανδώ και η αμοιβαία αγάπη είναι αυτή που τη βοηθά να συνειδητοποιήσει τις υψηλές αξίες της αγάπης και της ειρήνης.*

δ) Ένα χαρακτηριστικό που εντοπίζεται στο συγκεκριμένο έργο είναι η σταδιακή εξέλιξη της ηρωίδας, η οποία πραγματοποιείται τοπικά και χρονικά. Στην αρχή του έργου παρουσιάζεται να μένει στο σπίτι της στη Βυζαντινή Λυκανδό και αργότερα εγκαταλείπει και το σπίτι και την

πατρίδα της με σκοπό να φτάσει στον Τίγρη ποταμό. Για να φτάσει εκεί περνάει πρώτα από το φαράγγι των Νεκρών, το Μεγάλο Βουνό, το ποταμάκι της Βροχής, την Άγρια Κοιλάδα, την έρημο της Μοναξιάς, την έπαυλη του Διγενή, τη Βαγδάτη, τη λίμνη Αλ Ντουρ και τελικά στον Κάτω Κόσμο.

Η πορεία προς την εξέλιξη συντελείται παράλληλα με τις αλλαγές των περιοχών, τους ανθρώπους που συναντά και τις πληροφορίες που δέχεται. Ανάλογα με τις αλλαγές στον τόπο και στον χρόνο επηρεάζεται και η ψυχοσύνθεσή της. Η Ανδώ προσπαθεί να συλλέξει τις πληροφορίες που χρειάζεται μέχρι να φτάσει στον στόχο της, να βρει την ταυτότητά της. Τις επεξεργάζεται στο μυαλό της, αξιοποιεί τις γνώσεις και τις εμπειρίες της και σε συνδυασμό με το ανήσυχο πνεύμα της, την φέρνουν πιο κοντά στη γνώση του εαυτού της. Δεν επηρεάζεται από κανέναν, δεν παρασύρεται από τον έρωτά της, ούτε υποκύπτει στις προτροπές του Κοσμά να επιστρέψουν στην πατρίδα, όταν τους δίνεται η ευκαιρία λίγο πριν φτάσουν στη σπηλιά του Κάτω Κόσμου. *«Είναι ευκαιρίανα επιστρέψουμε στην πατρίδα...» πρότεινε δειλά. (σ.σ. ο Κοσμάς)*

Η Ανδώ γύρισε και τον κοίταξε, αλλά δεν είπε τίποτε.

«Αν δηλώσουμε μετάνοια, ο θεός σου θα μας δεχτεί» επέμεινε ο Κοσμάς.

«Αν θες να πας μαζί τους, πήγαινε του είπε εντέλει εκνευρισμένη». (σελ. 290).

Επομένως, η δράση της σε όλη της την πορεία είναι ενσυνείδητη. Βέβαια είναι οι επιλογές της, για τις οποίες πληρώνει το τίμημα. Ο Σαλαντίν δεν την ακολουθεί στον Κάτω Κόσμο, γιατί έχει κι αυτός τον δικό του στόχο, να επισκεφτεί την πόλη Μάγγε και να γίνει η τελετή ενηλικίωσής του, όπως ορίζει το Κοράνι *«Σε τρεις ημέρες θ'αναχωρήσω με τον πατέρα μου για τη Μάγγε. Θα προσκυνήσουμε την Αγία Πόλη και εκεί θα γίνει και η τελετή της ενηλικίωσής μου με την περιτομή...» (σελ. 277).* Επιπλέον και ο Κοσμάς που την ακολουθεί παντού, αν και ο ίδιος έχει δειλιάσει πολλές φορές, τελικά πεθαίνει από το θανατηφόρο χτύπημα του Κέρβερου στην είσοδο της σπηλιάς του Κάτω Κόσμου σώζοντάς την. *«Μην κλαις και μη λυπάσαι. Δες τι ηρωικό και ένδοξο τέλος επιφύλασσε η μοίρα για ένα λαϊκό και φτωχό αγόρι σαν κι εμένα! Πάντα πίστευα ότι εσύ θα ήσουν αυτή που θα με έσωζες, αλλά εντέλει τα πράγματα έγιναν ανάποδα...Αυτά κι άλλα πολλά ήθελε να της πει ο Κοσμάς, αλλά δεν πρόλαβε. Ξεψύχησε.» (σελ. 317).*

ε) Ιδιαίτερα έντονες στο έργο είναι οι συγκρούσεις, οι οποίες αποτελούν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά του Bildungsroman. Αρχικά η Ανδώ κάνει την απαραίτητη προετοιμασία,

γυμνάζεται, μαθαίνει να ξιφομαχεί και να παλεύει, ώστε να ενταχθεί στο κοινωνικό περιβάλλον, το οποίο περιτριγυρίζεται από ακρίτες πολεμιστές. Θέλει να μπορεί και η ίδια να υπερασπιστεί τα εδάφη της πατρίδας της και να κυριαρχήσουν σε όλη τη Μέση Ανατολή. Συγκρούεται με την εξουσία, όταν συλλαμβάνεται με το μισό ιερό σπαθί, το οποίο κατηγορείται ότι έκλεψε. Δε μετανοεί για την πράξη της, γιατί το σπαθί θεωρεί πως ανήκει στην οικογένειά της και κατηγορεί τον δούκα της Λυκανδού για τους φόρους που επιβάλλει στους πολίτες και για την υποκρισία του.

«Ξέρεις τι πιστεύουν για σένα οι ακρίτες; Ξέρεις τι λένε στα γυμναστήρια και στους στρατώνες; Πως είσαι ένα άπληστο κάθαρμα που μείωσε τις ρόγες τους, που έκλεψε τα στρατιωτόπια τους...» (σελ. 69)

Το αποτέλεσμα αυτής της σύγκρουσης είναι η εξορία της. Η γνωριμία της με τον Σαλαντίν και οι συζητήσεις μαζί του την κάνουν να προβληματιστεί και να αναθεωρήσει. Συγκρούεται με τον εαυτό της και τις σκέψεις της σε όλη τη διαδρομή της προς την αυτογνωσία.

«Αυτός δεν είναι ο πραγματικός λόγος που θέλεις το Ιερό Σπαθί; Για να πάρεις εκδίκηση για τον χαμό του κύρη σου... της είπε ο δούκας Θεόδωρος σέρνοντας την τελευταία του λέξη.

Άραγε αυτό ήταν που αναζητούσε;»

Πλούσιες είναι και οι αντιθέσεις που παρατηρούνται σε σχέση με τις αντιλήψεις των δύο θρησκευτών, πολιτιστικά στοιχεία *«Μπορεί η ειλικρίνεια, η τιμιότητα, η τήρηση των υποσχέσεων, η φιλοτιμία και η γενναιοδωρία, μαζί με τη φιλοξενία και την καλοσύνη, να ήταν από τις βασικές αρχές των Αράβων, όμως πάνω από όλα ήταν η τήρηση του χαντίθ και του Κορανίου».* (σελ. 277) αλλά και τον τρόπο που ερμηνεύουν τη μοίρα η Ανδώ και ο Σαλαντίν. Ο Σαλαντίν πιστεύει στην τυχαιότητα των γεγονότων, ενώ η Ανδώ πιστεύει ότι καθένας ορίζει τη μοίρα του.

«Δηλαδή, νομίζεις πως ήταν τυχαίο που σας εξόρισαν από τη Λυκανδό και συναντήσατε στο δρόμο σας τον Αλ-Μπουράκ; Που το ιερό άλογο σας έφερε στη Βαγδάτη; Νομίζεις πως ήταν τυχαία όλα αυτά που συνέβησαν;»

«Ναι πιστεύω πως όλα ήταν τυχαία».

«Μα τι λες... Όλα είναι κισμέτ!»

«Σου είπα δεν πιστεύω στο κισμέτ» του τόνισε εκνευρισμένη. « Πιστεύω μονάχα στη μοίρα που εγώ έχω διαλέξει... ». (σελ. 272)

στ) Η στιγμή της συγκέντρωσης των δύο στρατών, Ρωμανών και Αράβων, πριν την έναρξη της μάχης είναι η στιγμή που συνειδητοποιεί την ανάγκη της ατομικής προσφοράς. Δεν υπάρχουν καλοί και κακοί γι' αυτήν. Υψώνει το ιερό σπαθί ενωμένο πια και γνωρίζοντας τη δύναμη αυτού,

προσπαθεί να ενώσει με το λόγο της και τους δύο λαούς. Έχει συνειδητοποιήσει την ταυτότητά της και επιλέγει να μη συστρατευτεί με κανέναν.

Στο έργο δίνεται περισσότερη έμφαση στην ατομική εξέλιξη από την κοινωνική ένταξη. Η Ανδώ περνάει όλα τα εμπόδια προκειμένου να γνωρίσει τον εαυτό της σε όλη τη διαδρομή και να φτάσει στην αυτοπραγμάτωση. Με αυτόν τον τρόπο κατανοεί το λόγο ύπαρξής της και τελικά το ρόλο που θα διαδραματίσει στην ανθρωπότητα.

«Είμαι η Ανδώ, θυγατέρα του Βασίλειου Διγενή Ακρίτη, εγγονή του άρχοντα της Λυκανδού, του Νικόλαου και του Άραβα εμίρη, του Μουσσούρ. Μέσα μου, στην ίδια φλέβα τρέχει το αίμα το αράπικο αντάμα με το αίμα των Ρωμανών. Ετούτο στο χέρι μου είναι το Ιερό Σπαθί του Σχοδρόη που ο αυτοκράτορας Νικηφόρος Φωκάς παρέδωσε στον πατέρα μου. Σας καλώ όλους στο όνομα του Ιερού Σπαθιού, που για χρόνια ήταν στα μαύρα σκοτάδια του Κάτω Κόσμου και τώρα βγήκε στο φως το αληθινό, να υπακούσετε σε αυτά που θα σας πω. Επί αιώνες Άραβες και Ρωμανοί πολεμούν, μουσουλμάνοι και χριστιανοί αλληλοσκοτώνονται. Χιλιάδες, εκατοντάδες χιλιάδες άντρες πέθαναν σε αυτά εδώ τα χώματα στο όνομα του Αλλάχ και του Χριστού. Άνθρωποι απλοί, αγρότες, βοσκοί και ψαράδες, που παράτησαν τα χωριά τους, τα χωράφια τους, τα πρόβατά τους και άφησαν την τελευταία τους πνοή εδώ, στα εδάφη της Μέσης Ανατολής. Τώρα, αντί να παίζουν με τα παιδιά τους και τα εγγόνια τους, σαπίζουν θαμμένοι κάτω από αυτά τα χώματα... » είπε, κι αφού έκανε μία μεγάλη παύση, συμπλήρωσε *«ωστόσο, αυτή η γη είναι μεγάλη. Υπάρχει χώρος για όλους. Υπάρχει τρόπος να ζήσουμε όλοι μαζί, αρκεί...»*. (σελ. 355)

Όλα τα βήματα της Ανδώς, οι αποφάσεις της, οι εμπειρίες της, οι διακυμάνσεις της αποτελούν συνειδητή επιλογή της. Η έκβαση της Bildung προς την αυτοπραγμάτωση θεωρείται επιτυχημένη, όταν η ηρωίδα επιστρέφει στο κοινωνικό με σκοπό να προσφέρει, να πολεμήσει ακόμα και να θυσιαστεί. *«Ήταν η ώρα του(σ.σ. του Χάρου). Πόσες ψυχές θα πάρει και σήμερα μαζί του; αναρωτήθηκε η Ανδώ. Κοίταζε όλους αυτούς τους ανθρώπους γύρω της και τους φαντάστηκε νεκρούς, άυλους, αμνήμονες και άχαρους εκεί κάτω από τη γη, στα μαύρα ζοφερά σκοτάδια, να βολοδέρνουνε στους πέντε ποταμούς του Κάτω Κόσμου, και η ψυχή της σφίχτηκε.*

Η Ανδώ έσφιξε το Ιερό Σπαθί και με μάτια γκριζα σαν της θάλασσας και χειλή σφιχτά από το πείσμα κινήθηκε προς το μέρος του για μία ακόμη μάχη, τελική αυτή τη φορά». (σελ. 361).

Η Ανδώ στο τέλος θέλει να προσφέρει και να πολεμήσει με το λόγο της και τη δύναμη του ιερού σπαθιού, χωρίς να πάρει το μέρος των Ρωμανών ή των Αράβων, δε διστάζει να πλησιάσει τον Χάροντα, για να να μονομαχήσουν ξανά, όμως όταν βλέπει τον Σαλαντίν με το άλογό του να

την καλεί να φύγουν κάπου μακριά οι δυο τους, απομακρύνεται από το σημείο της μάχης. *Τα αυτιά της Ανδώς κουδούνισαν! Κοίταξε τον Σαλαντίν ίσια στα μάτια λες κι ήθελε να διαπιστώσει αν εννοούσε αυτά που έλεγε κι ύστερα έστρεψε το βλέμμα της στον Χάρο που ζύγωνε. Εντέλει, με μια γρήγορη κι αποφασιστική κίνηση έβαλε το Ιερό Σπαθί στο θηκάρι του και μ' έναν πήδο βρέθηκε στα καπούλια του αλόγου. Αγκάλιασε τον Σαλαντίν από τη μέση και κέντησε το ζώο στα πλευρά για να ξεκινήσει.* (σελ. 362). Αυτό είναι ένα χαρακτηριστικό του γυναικείου Bildungsroman, δηλ. επιλέγει την κοινωνική ενσωμάτωση και τον συμβιβασμο από τον θάνατο. Έδωσε μάχη για το δίκιο και την αλήθεια της, δε θυσιάζεται, όπως άλλες φορές που αγηφούσε τον θάνατο, προκειμένου να φτάσει στον προορισμό της, αλλά φεύγει, όταν βλέπει ότι το μίσος θολώνει τους ανθρώπους. Ωστόσο η φυγή, σύμφωνα με τον συγγραφέα, είναι κάποιες φορές λύση. «Μερικές φορές όμως νομίζω πως πρέπει να επιλέγεις και τη φυγή σαν λύση. Δεν είναι και πολύ έξυπνο να κτυπάς γροθιά στο μαχαίρι. Και αυτό επιλέγουν να κάνουν η Ανδώ με τον Σαλαντίν αφήνοντας πίσω τους όχι μόνο δύο γενιές ανθρώπων που μεγάλωσαν μέσα στο μίσος και την αντιπαλότητα, αλλά και την ίδια την Ιστορία»⁴².

ζ) Ένα άλλο ορατό στοιχείο στο έργο είναι η ειρωνεία, όπως ορίζεται στα χαρακτηριστικά του Bildungsroman. Η Ανδώ από τη Ρωμανία και κατά το ένα τέταρτο Αραβίτισσα, μεγάλωσε σε κοινωνία που μισούσε τους Άραβες, όπως και η ίδια. Στο τέλος ερωτεύεται έναν Άραβα και αυτός την κάνει να ξεθωριάσει το μίσος της γι' αυτούς. Ενώ δεν την ενδιέφερε η παντρεία και ήθελε να γίνει στρατηγός, στο τέλος φεύγει με τον Σαλαντίν, για να ζήσουν μαζί. Ένα επιπλέον ειρωνικό στοιχείο είναι ότι ενώ επιζητούσε την ένωση των δύο κομματιων του ιερού σπαθιού για να κατακτήσουν οι Ρωμανοί τη Μέση Ανατολή, όταν καταφέρνει να το ενώσει, το χρησιμοποιεί για να φέρει ειρήνη στους δύο λαούς. Η Ανδώ θέλει να προσφέρει στην αναμόρφωση της κοινωνίας, αλλά στο τέλος μένουν αμφίβολα τα αποτελέσματα της προσπάθειας που κατέβαλε.

η) Ο διδακτισμός είναι ένα επιπλέον χαρακτηριστικό που εντοπίζεται στο βιβλίο. Η Ανδώ προκειμένου να πετύχει την ολόπλευρη ανάπτυξή της, να πετύχει την Bildung της, εξελίσσεται μέσα από τις εμπειρίες της και τα εμπόδια που προσπερνάει, προβληματίζεται και αναθεωρεί. Ο αναγνώστης ταυτίζεται με την ηρωίδα και διδάσκεται «Να έχουν το θάρρος να αγωνιστούν απέναντι στην αδικία που χαρακτηρίζει την πολιτική και οικονομική ζωή, να έχουν το θάρρος να

⁴² Ανακτήθηκε στις 25/1/21 στο [Γιώργος Χατζόπουλος: Μου αρέσει να μένω και να πολεμώ για το δίκιο, την αλήθεια και για τα πιστεύω μου \(anemosradio.gr\)](http://www.anemosradio.gr)

καθορίσουν αυτοί οι ίδιοι ποιοι «είναι» και όχι οι «άλλοι», να έχουν το θάρρος να πολεμήσουν με όλες τους τις δυνάμεις τα εμπόδια που θα τους τύχουν στη ζωή, να έχουν το θάρρος να δοκιμάζουν καινούρια πράγματα, να παίρνουν καινούριους δρόμους και όταν κάτι από αυτά δεν τους ικανοποιεί να έχουν το θάρρος ν' αλλάζουν πορεία »⁴³.

Η Ανδώς μας διδάσκει να αναζητούμε την αλήθεια μέχρι τέλους. «Με το παράδειγμά της αποδεικνύει πως η αναζήτηση της αλήθειας είναι πάντα μια επίμοχθη διαδικασία. Για να επιτύχει λοιπόν τον υψηλό της στόχο τα βάζει με κάθε εμπόδιο και το κατατροπώνει. Το ίδιο πρέπει να κάνουμε με κάθε εμπόδιο στη ζωή μας. Ό,τι λοιπόν στοιχειώνει τη ζωή του καθενός μπορεί να υπερνικηθεί στο δρόμο προς την ολοκλήρωση. Η Ανδώς ψάχνει το άλλο μισό του σπαθιού. Όλοι όμως ψάχνουν να ενώσουν τα κομμάτια του ίδιου τους του εαυτού, για να αγγίξουν την αυτογνωσία. Σε αυτό το ταξίδι προς την ολοκλήρωση η αγάπη συμπορεύεται με τη θυσία και τον θάνατο, ο έρωτας με τη διαφορετικότητα και το όνειρο»⁴⁴.

Η Ανδώς παλεύει τα στερεότυπα και εσωτερικεύει την αποδοχή της διαφορετικότητας. «Το ζητούμενο δεν είναι μόνο τι έχεις ακούσει για τους «Άλλους». Οι «Άλλοι» της προσφέρουν χώρο και χρόνο να αυτοπαρουσιαστούν και να ακουστούν. Με τον τρόπο αυτό, η Ανδώς καλλιεργεί και αναδεικνύει στους νέους τη σημασία της ΕΝΣΥΝΑΙΣΘΗΣΗΣ, καθώς ανοίγει τον κύκλο της, σε ιστορίες ανθρώπων που είναι διαφορετικές, και σε ανθρώπους, που όπως και εκείνη διαθέτουν λόγο και βούληση, εμπειρίες και σχέδια για τη ζωή τους, που κάνουν επιλογές και προσπαθούν παρά τις δυσκολίες να επιβιώσουν και να αναπτυχθούν, που αξίζουν την προσοχή μας και τον σεβασμό μας »⁴⁵.

θ) Η αυτοαναφορικότητα είναι το τελευταίο χαρακτηριστικό που εντοπίζεται στο έργο. Αν και το έργο είναι προϊόν μυθοπλασίας, εντοπίζονται κάποια στοιχεία από τη ζωή και τα ενδιαφέροντα του συγγραφέα. Ένα από τα θέματα που πραγματεύεται το έργο είναι η σχέση πατέρα-κόρης, ένα από τα θέματα που τον απασχολούν ως πατέρα τεσσάρων παιδιών, εκ των οποίων τα δύο κορίτσια. Πλάθει λοιπόν μια ηρωίδα όπου «ο θαυμασμός της κόρης για τον πατέρα, δηλητηριάζεται από τις διάφορες ιστορίες που ακούει γι' αυτόν και μετατρέπεται σε

⁴³ Ανακτήθηκε στις 25/1/21 στο [Γιώργος Χατζόπουλος: Μου αρέσει να μένω και να πολεμώ για το δίκιο, την αλήθεια και για τα πιστεύω μου \(anemosradio.gr\)](http://www.anemosradio.gr)

⁴⁴ Ανακτήθηκε στις 3/3/21 στο [Μάξεψε το θάρρος σου Ανδώς: Η ψυχολογική διάσταση του βιβλίου | Ψυχολογία \(maxmag.gr\)](http://www.maxmag.gr)

⁴⁵ Ανακτήθηκε στις 20/12/20 στο [Η Ανδώς, το θάρρος της και η ενσυναίσθηση για τους «Άλλους» \(athe-nsvoice.gr\)](http://www.athe-nsvoice.gr)

απογοήτευση, μίσος και διάθεση για εκδίκηση. Συναισθήματα όμως που γεννάνε οι αξίες της γενναιότητας, της φιλίας, του έρωτα, της θυσίας και της αγάπης στο τέλος θα προσφέρουν γαλήνη και αισιοδοξία για μία καλύτερη ζωή και όπως λέει και το τίτλος του τελευταίου κεφαλαίου: Η ιστορία μόλις τώρα αρχινά⁴⁶ ».

Ένα άλλο θέμα είναι ο αραβικός πολιτισμός, για τον οποίο ο συγγραφέας έχει εκφράσει τον θαυμασμό του.« Με γοήτευε πάντα, από έφηβος ακόμη, και με γοητεύει ακόμη και σήμερα πάρα πολύ ο αραβικός πολιτισμός. Όταν έρχομαι σ' επαφή με τις παραδόσεις τους, με την κουλτούρα τους, αλλά και με τον σύγχρονο πολιτισμό τους (μέσα από τα ταξίδια ή με τη λογοτεχνία), νιώθω μία οικειότητα, νιώθω σαν να είμαι «σπίτι μου». Ήμασταν γείτονες για πολλές αιώνες και παρά τις αντιθέσεις, τις αντιπαλότητες και τους πολέμους οι δύο λαοί κατάφεραν για μεγάλες περιόδους να συνυπάρξουν ειρηνικά και να ανταλλάξουν ένα σωρό πολιτισμικά στοιχεία⁴⁷ ».

Πέρα από τα χαρακτηριστικά που συνθέτουν ένα Bildungsroman μυθιστόρημα και τα εντοπίσαμε στο *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ* θα επιχειρήσουμε να εντοπίσουμε και τα χαρακτηριστικά εκείνα που κατηγοριοποιούν ένα έργο στην Crossover λογοτεχνία. Όπως αναφέραμε και στο πρώτο κεφάλαιο, η Maija- Liisa Haaju θέτει τρία κριτήρια κατάταξης του έργου σε crossover. Το πρώτο κριτήριο είναι να απευθύνεται σε διαφορετικές ηλικίες αναγνωστών. Το δεύτερο, να έχει σύνθετη μορφή ή και θέμα και το τρίτο, να υπάρχει η διαπιστωμένη ευρεία αποδοχή του (Πάτσιου - Δράκου, 2018: 435).

Η Ανδώ είναι ένα βιβλίο που γράφτηκε προοριζόμενο για εφήβους αλλά όπως έχει δηλώσει ο συγγραφέας, όταν γράφει έχει στο νου του πως τα βιβλία αυτά απευθύνονται σε έφηβους, αλλά ταυτόχρονα θέλει να αρέσει και στον ίδιο⁴⁸. Μπορεί πρωταγωνίστρια του έργου να είναι μια νεαρή ηρωίδα και οι περιπέτειές της μέχρι να φτάσει στο στάδιο της αυτογνωσίας της, όμως τα ιστορικά στοιχεία για την εποχή που ύψωσε και ύμνησε τον Διγενή και τους ακρίτες φωτίζονται, ανοικοδομείται όμορφα, δίχως όμως παράθεση πληροφοριών που δεν κουμπώνουν με τη ροή της ιστορίας. Επιπλέον, η απευθείας συνομιλία των αναγνωστών με τους στίχους και τους

⁴⁶ Ανακτήθηκε στις 15/11/20 στο <https://parallaximag.gr/giorgos-chatzopoulos-apokalyptei-schedon-ta-panta-gia-to-neo-tou-vivlio-96326>

⁴⁷ Ανακτήθηκε στις 15/11/20 στο <https://parallaximag.gr/giorgos-chatzopoulos-apokalyptei-schedon-ta-panta-gia-to-neo-tou-vivlio-96326>

⁴⁸ Ανακτήθηκε στις 21/12/20 στο [Γιώργος Χατζόπουλος: Η φιλία, ο έρωτας και ο θάνατος στο δρόμο της Ανδώς προς την Ανατολή – Πυγολαμπίδες \(pigolampides.gr\)](http://www.pigolampides.gr)

ήρωες του Διγενή Ακρίτα, το κάνει γοητευτικό και σε ηλικιακά μεγαλύτερο κοινό⁴⁹. Είναι επίσης, ένα έργο που «αποτελεί μια τέλεια ευκαιρία για κάθε αναγνώστη να σκεφτεί την δική του πορεία ζωής στην αναζήτηση της αλήθειας του⁵⁰».

Στο έργο που μελετάμε «το πρώτο μισό του βιβλίου, όσο η Ανδώ βρίσκεται στα βυζαντινά εδάφη, η αφήγηση είναι τελείως ρεαλιστική και τα γεγονότα του βιβλίου αντιστοιχούν στη βυζαντινή ιστορία. Στο υπόλοιπο μισό του βιβλίου, και από τη στιγμή που η Ανδώ περνάει τον Ευφράτη ποταμό, η αφήγηση αποκτάει φανταστικό χαρακτήρα»⁵¹. Στο βιβλίο γίνεται «εξαιρετική χρήση διαφορετικών αφηγηματικών τεχνικών.

Η αφήγηση του Γιώργου (Χατζόπουλου) ακροβατεί μεταξύ της νεωτερικής και της μετανεωτερικής γραφής και με τον τρόπο της αποδομεί τα διάφορα λογής αφηγηματικά στερεότυπα. Για παράδειγμα στη σελίδα 194 ο Κοσμάς Κωλώνης, ο παιδικός φίλος της Ανδώς και συμπρωταγωνιστή της στο βιβλίο, παρεμβάλλεται στην παραδοσιακή αφήγηση αμφισβητώντας την παντοδυναμία του παντογνώστη αφηγητή. Πρόκειται για ένα κλείσιμο ματιού του συγγραφέα προς τον αναγνώστη που τον καθιστά ισότιμο συζητητή της πλοκής. Είναι αυτό που ο Ζενέτ θα το έλεγε μετάληψη! »⁵². Τέλος, όπως έχει ήδη αναφερθεί, το έργο έχει βρεθεί υποψήφιο για διάφορα βραβεία παιδικής και εφηβικής λογοτεχνίας και του έχει απονεμηθεί το 1ο βραβείο εφηβικού μυθιστορήματος του περιοδικού *anagnostis* το 2021. Επομένως, σύμφωνα με τα χαρακτηριστικά που έχει ορίσει η Maija- Liisa Harju το έργο μπορεί να ενταχθεί και στην κατηγορία *cross-over*.

5. Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Τόσο τα χαρακτηριστικά του Bildungsroman όσο και του Crossover εντοπίζονται ευδιάκριτα στο έργο του Γιώργου Χατζόπουλου, *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ*. Ο συγγραφέας αφορμάται από τα κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα του Bildungsroman, αλλά επεκτείνεται και χρησιμοποιεί ποικίλες αφηγηματικές τεχνικές, ώστε να καταγράψει ρεαλιστικά την εξωτερική πραγματικότητα-

⁴⁹ Ανακτήθηκε στις 1/12/20 στο [Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ, του Γιώργου Χατζόπουλου - Elniplex](#)

⁵⁰ Ανακτήθηκε στις 3/3/21 στο [Μάζεψε το θάρρος σου Ανδώ: Η ψυχολογική διάσταση του βιβλίου | Ψυχολογία \(maxmag.gr\)](#)

⁵¹ Ανακτήθηκε στις 21/12/20 στο [Γιώργος Χατζόπουλος: Η φίλια, ο έρωτας και ο θάνατος στο δρόμο της Ανδώς προς την Ανατολή – Πυγολαμπίδες \(pigolampides.gr\)](#)

⁵² [Έξι \(6\) λόγοι που απόλαυσα το “Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ” \(του Τριαντάφυλλου Κωτόπουλου\) | ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ \(oanagnostis.gr\)](#)

τα της χρονικής εκείνης περιόδου και ταυτόχρονα να μας μεταφέρει στον μαγικό ρεαλισμό. Στο έργο παρουσιάζεται η πορεία μιας νεαρής ηρωίδας, της Ανδούς, προς την αυτογνωσία. Έρχεται σε σύγκρουση με το κοινωνικό της περιβάλλον και αναζητά την ταυτότητά της. Μέχρι να φτάσει στον προορισμό της, περνά από διαφορετικούς τόπους, συναντά διαφορετικούς ανθρώπους και φανταστικά πλάσματα και περνά από ψυχολογικές διακυμάνσεις. Δίνεται έμφαση στην εσωτερική της εξέλιξη στις απογοητεύσεις και στις ματαιώσεις με απώτερο στόχο την ανακάλυψη του νοήματος της ζωής και της αυτογνωσίας. Δεν αποπροσανατολίζεται από τον στόχο της και η προσωπική της πορεία είναι παράλληλη με το ταξίδι της.

Ο συγγραφέας μας δίνει πολλές πληροφορίες για την ηρωίδα του από το όνομα που επιλέγει να της δώσει, αλλά και από την ενδυμασία της. Επιλέγει να δώσει το ξεχωριστό, ιδιαίτερο όνομα, Ανδώ, στο κορίτσι από τη Λυκανδό, γιατί μ' αυτόν τον τρόπο η ηρωίδα διαφοροποιείται από τα άλλα κορίτσια της ηλικίας της αλλά και διακρίνεται για το θάρρος της. Η επιλογή του ονόματος, δηλαδή, συμβάλλει στη διαφοροποίηση και διάκριση της ηρωίδας. Η ενδυμασία της, επίσης, τη διαφοροποιεί, αφού ντύνεται με αντρικά ρούχα και είναι ζωσμένη με σπαθιά. Με αυτόν τον τρόπο ο συγγραφέας την κάνει να εισχωρεί στον αντρικό κόσμο, να συμμετέχει σε μάχες αλλά και να απολαμβάνει τις ελευθερίες των αντρών (π.χ. η δυνατότητα να λείπει για μια βδομάδα για ψάρεμα μαζί με τους φίλους της έξω από τα τείχη της πόλης της).

Ένα επιπλέον στοιχείο, που έχουμε προαναφέρει και ως χαρακτηριστικό του Bildungsroman είναι η νεότητα. Η ηλικία της ηρωίδας δηλώνεται είτε για να φανεί το ταξίδι της ηρωίδας προς την αυτογνωσία είτε γιατί, ως μυθιστόρημα εφηβικής λογοτεχνίας, οι νεαροί αναγνώστες ταυτίζονται μαζί της ή αρέσκονται να διαβάζουν για συνομήλικους ήρωες, ώστε να αποκτήσουν μια υποκειμενική θέση απέναντί της. Η Ανδώ είναι μια πρωταγωνίστρια και παρατηρούμε τη δράση σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας. Ως προς την πολυπλοκότητα των χαρακτήρων είναι ένας σφαιρικός ή πλήρως αναπτυγμένος χαρακτήρας, αφού κατά τη διάρκεια της αφήγησης μαθαίνουμε τα περισσότερα στοιχεία της προσωπικότητάς της, ενώ ως προς την ανάπτυξη-εξέλιξη των χαρακτήρων είναι δυναμική, γιατί εξελίσσεται σταδιακά μέχρι τη στιγμή που φτάνει στην αυτογνωσία και αλλάζει τις αρχικές της πεποιθήσεις.

Το έργο έχει διηλικιακούς αναγνώστες όχι μόνο λόγω της πλοκής, αλλά γιατί ο συγγραφέας αφηγείται μια ιστορία νεαρής μεν μέσα σε μια ιστορική χρονική περίοδο με παραπομπές και αναφορές σε ιστορικά πρόσωπα και στο έπος του Διγενή Ακρίτα.

Το *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ* συγκεντρώνει πολλά χαρακτηριστικά του Bildungsroman και εκείνα που μπορούν να το χαρακτηρίσουν ως ένα crossover μυθιστόρημα. Είναι διαχρονική τακτική των δημιουργών να χρησιμοποιούν κάποια χαρακτηριστικά του είδους και να απομακρύνουν άλλα, αντικαθιστώντας τα με διαφορετικά στοιχεία. Με αυτόν τον τρόπο γράφουν ελεύθερα και δεν ακολουθούν συγκεκριμένα επιτυχημένα πρότυπα. Για το λόγο αυτό πολλές φορές η δυναμική παραγωγή λογοτεχνίας καθιστά δύσκολη την κατηγοριοποίηση των έργων σε κάποιο είδος.

Αδυνατώντας να καλύψουμε όλες τις πτυχές του θέματος και έχοντας μελετήσει το έργο, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι το έργο του Γιώργου Χατζόπουλου εντάσσεται στις προαναφερθείσες κατηγορίες.

B. ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

ΣΕΝΑΡΙΟ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΚΗΣ ΓΡΑΦΗΣ

1. ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Τίτλος διδακτικού σεναρίου:

Παίρνω θάρρος και προχωρώ, από το βιβλίο *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδρώ* του Γ. Χατζόπουλου

Δημιουργός

Μπαϊραμισλή Ελένη, Δασκάλα ΠΕ70

Βαθμίδα - Τάξη

Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση- Ε΄ Δημοτικού

Γνωστικό αντικείμενο του σεναρίου

Η διδακτική αυτή πρόταση καλύπτει περιοχές της *Γλώσσας*, αφού έχει ως απώτερο σκοπό την καλλιέργεια αναγνωστικής ικανότητας, την καλλιέργεια προφορικού λόγου (ενεργοποίηση και διεύρυνση ατομικού λεξιλογίου), παραγωγή γραπτού λόγου, κατανόηση κειμένου, εξοικείωση του μαθητή με τη λογοτεχνία, διαχείριση πληροφορίας, σύνδεση λογοτεχνίας (μέσω του προβληματισμού και του διαλόγου) με ποικίλα κοινωνικά θέματα. Επίσης, με την *Κοινωνική και Πολιτική Αγωγή* (το άτομο και η κοινωνία, κοινωνικές ομάδες-θεσμοί-αποδοχή ετερότητας, μετανάστευση) και στην *Ιστορία*

Χρονική διάρκεια

8-10 ώρες (η ανάγνωση του βιβλίου γίνεται από τους μαθητές εκτός διδακτικού χρόνου στο μεγαλύτερο μέρος του)

Σύνδεση με πρόγραμμα σπουδών

Η παρούσα διδακτική πρόταση εναρμονίζεται πλήρως με το ΑΠΣ και ΔΕΠΣ όσον αφορά τους στόχους των μαθημάτων (Γλώσσας-Λογοτεχνίας, Ιστορίας, Κοινωνικής Πολιτικής Αγωγής) και στηρίζεται από τα σχολικά εγχειρίδια. Είναι μαθητοκεντρικό και προάγει τη Διερευνητική-Ανακαλυπτική μάθηση και την καλλιέργεια *δημιουργικής γραφής* μέσω της παιδικής λογοτεχνίας συνδέοντας το σχολικό με το κοινωνικό γίνεσθαι.

2. ΠΡΟΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΕΣ ΓΝΩΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΠΙΘΥΜΗΤΕΣ ΔΕΞΙΟΤΗΤΕΣ

Το σενάριο προβλέπεται να αξιοποιηθεί στους μαθητές της Ε΄ τάξης.

α) Οι μαθητές να έχουν εξοικειωθεί με τη χρήση του υπολογιστή, ειδικά με τα πιο απλά λογισμικά αρχικά, όπως μηχανή αναζήτησης και word για να μπορέσουν να ανακαλύψουν τη νέα γνώση.

β) εξοικείωση με τον ομαδοσυνεργατικό τρόπο εργασίας.

3. ΣΚΟΠΟΣ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Βασικός σκοπός: Εξοικείωση του μαθητή με την παιδική λογοτεχνία και μύηση με τον κόσμο της γραφής με αβίαστο τρόπο μέσα από ασκήσεις *δημιουργικής γραφής*. Καλλιέργεια της συνήθειας να διαβάζουν βιβλία (προώθηση φιλαναγνωσίας). Αξιοποίηση εμπειριών και γνώσεων. Καλλιέργεια συνεργατικού πνεύματος και αλληλοβοήθειας.

Στόχοι:

α) Γενικοί

Οι μαθητές:

- Να έρθουν σε επαφή με την εφηβική λογοτεχνία και να διαπραγματευτούν κοινωνικά θέματα, ώστε να κατανοήσουν τη σχέση λογοτεχνίας -κοινωνίας
- Να εντοπίζουν τις αξίες που υπάρχουν στο κείμενο
- Να αποτελέσει η τάξη μια κοινότητα αναγνωστών με την αποδοχή του «άλλου» και των απόψεών του στις διάφορες ερμηνευτικές προσεγγίσεις

β) Ειδικοί

- Να κατανοήσουν τη θέση του αφηγητή παντογνώστη και την οπτική γωνία
- Να διακρίνουν τους ήρωες σε πρωταγωνιστές/δευτερεύοντες/αδρανείς και να εντοπίζουν τα χαρακτηριστικά στοιχεία που συνθέτουν τη συμπεριφορά τους.
- Να ασκηθούν στην αναγνώριση και αποκωδικοποίηση των συγγραφικών τρόπων παρουσίας των λογοτεχνικών ηρώων.
- Να κατανοήσουν τον χώρο και τον χρόνο της ιστορίας.
- Να γνωρίσουν και να ασκηθούν στην τεχνική show don' t tell.
- Να παρατηρούν την εικονογράφηση αντλώντας στοιχεία για τη διατύπωση υποθέσεων.
- Να μελετούν το οπισθόφυλλο και να κάνουν υποθέσεις για το περιεχόμενο.
- Να δημιουργούν δικά τους εξώφυλλα.

Ως προς τη μαθησιακή διαδικασία (**διδακτικοί**):

- Να ενισχυθεί ο διάλογος και η συνεργασία μεταξύ των μαθητών (αλληλοδιδακτικό αποτέλεσμα και διαπροσωπική μάθηση) και να δημιουργηθεί θετικό κλίμα στην τάξη.
- Να αποκτήσουν δεξιότητες άντλησης, συλλογής, οργάνωσης, ανάλυσης και επεξεργασίας δεδομένων.
- Να προαχθεί η αυτενέργεια των μαθητών και η κριτική σκέψη αναλαμβάνοντας κεντρικό και ενεργητικό ρόλο στη μαθησιακή διαδικασία.

γ) Ως προς τη μαθησιακή διαδικασία (**Παιδαγωγικοί στόχοι**):

- Οι μαθητές να μάθουν να συνεργάζονται και να ανταλλάσσουν απόψεις προκειμένου να καταλήξουν σε κοινά συμπεράσματα.
- Οι μαθητές να τονώσουν την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση μέσα από ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες.
- Οι μαθητές να είναι σε θέση να γνωρίζουν και να χρησιμοποιούν τις προηγούμενες γνώσεις τους στην οικοδόμηση νέων εννοιών (μεταγνωστικοί στόχοι).

- Οι μαθητές να αναπτύξουν κριτική και δημιουργική σκέψη και να οδηγηθούν σε ασφαλή και τεκμηριωμένα συμπεράσματα.

δ) Αξιακοί στόχοι:

- Να αναπτύξουν τα παιδιά αυτογνωσία
- Να ευαισθητοποιηθούν
- Να οικειοποιηθούν έννοιες όπως αυτοπεποίθηση, αυτενέργεια
- Να σέβονται τον εαυτό τους, τους άλλους και τη φύση
- Να εκφράζουν τις απόψεις τους
- Να οξύνουν τη φαντασία τους

Δεξιότητες

Μέσα από ασκήσεις δημιουργικής γραφής

- Να αναπτύξουν, ικανότητες διαλόγου (επικοινωνιακή ικανότητα), ελεύθερη έκφραση ιδεών και γλωσσική καλλιέργεια.
- Να προσεγγίζουν πολύπλευρα τα κοινωνικά θέματα (ανάπτυξη κριτικής και δημιουργικής σκέψης)
- Να εξασκηθούν στην παραγωγή γραπτού λόγου, βαδίζοντας πάνω στο ίχνος της τεχνικής που θα τους ζητηθεί.
- Να εξοικειωθούν με τη διαδικασία αλληλοδιόρθωσης και τη βαθμιαία βελτίωση των δεξιοτήτων τους
- Να ενισχυθεί η ενσυναίσθηση και ο σεβασμός στη διαφορετικότητα .

4. ΠΡΟΣΔΟΚΩΜΕΝΑ ΜΑΘΗΣΙΑΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ ΜΕ ΑΝΑΦΟΡΑ ΣΤΟ ΠΣ

Ο καθένας μαθητής μετά το πέρας του διδακτικού σεναρίου να είναι σε θέση να:

- Εκθέτει προσωπική και τεκμηριωμένη γνώμη πάνω σε αυτά που διάβασε.
- Διαβάζει για προσωπική του ευχαρίστηση

- Αντιλαμβάνεται βαθμιαία ότι μπορεί να διατυπώνει τις σκέψεις του και να επικοινωνεί με τους άλλους όχι μόνο προφορικά αλλά και γραπτά.
- Κατανοεί τον τρόπο με τον οποίο ο συγγραφέας χρησιμοποιεί τα γλωσσικά μέσα, για να προκαλέσει τις εντυπώσεις που θέλει.
- Αναγνωρίζει και ερμηνεύει διαθέσεις και προθέσεις, συναισθήματα, όπως αποκαλύπτονται από τα εκφραστικά μέσα, το περιεχόμενο, τη μορφή και την οργάνωση του κειμένου-βιβλίου.
- Διαβάζει το κείμενο είτε ως σύνολο για την απόκτηση γενικής εικόνας, είτε λεπτομερειακά, είτε επιλεκτικά για την ανεύρεση συγκεκριμένων στοιχείων.
- Προσδιορίζει, συγκρίνει, ταξινομεί επιμέρους στοιχεία του κειμένου.

5. ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΤΗΣ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑΣ

Οι μαθητές χωρίζονται σε ομάδες των 4-5 ατόμων. Οι ομάδες καλό είναι να αποτελούνται από μαθητές και των δύο φύλων και να περιλαμβάνουν τουλάχιστον ένα μαθητή που χειρίζεται καλά τον υπολογιστή. Η καθεμιά ομάδα ορίζει έναν εκπρόσωπο, προκειμένου να παρουσιάσει το τελικό προϊόν στην ολομέλεια της τάξης.

6. ΑΠΑΙΤΟΥΜΕΝΗ ΥΛΙΚΟΤΕΧΝΙΚΗ ΥΠΟΔΟΜΗ

Απαιτούμενα βοηθητικά υλικά και εργαλεία. Κατά την εκτέλεση του σεναρίου θα χρειαστούν τα παρακάτω εκπαιδευτικά υλικά και εργαλεία:

- Φύλλα εργασίας με τον επεξεργαστή κειμένου.
- Το λογισμικό crossworld labs για τη δημιουργία και λύση σταυρολέξου.
- Οι ηλεκτρονικοί υπολογιστές να διαθέτουν γρήγορη σύνδεση στο διαδίκτυο.
- Βιντεοπροβολέας.

7. ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΙΚΗ

Κοινωνική ενορχήστρωση της τάξης. Η οργάνωση της διδασκαλίας μπορεί να πάρει τρεις βασικές μορφές:

- Εργασία με το σύνολο της τάξης

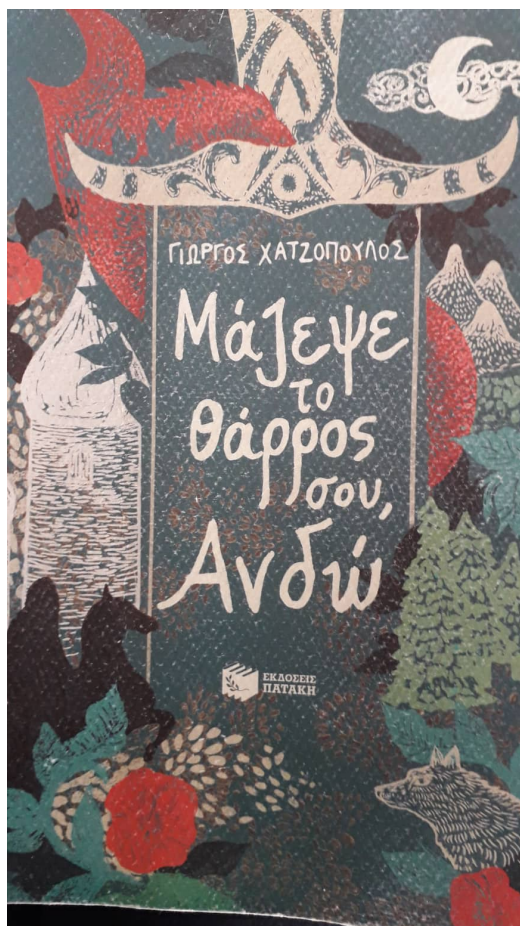
- Ατομική εργασία μαθητών
- Εργασία των μαθητών σε ομάδες

Η δασκάλα θα εμπνυχώνει, θα ενθαρρύνει για συνεργασία και θα καθοδηγεί τους μαθητές ώστε να ανακαλύψουν και να οικοδομήσουν συνεργατικά τη νέα γνώση.

8. ΑΝΑΛΥΤΙΚΗ ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ

ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΑΝΑΓΝΩΣΗ

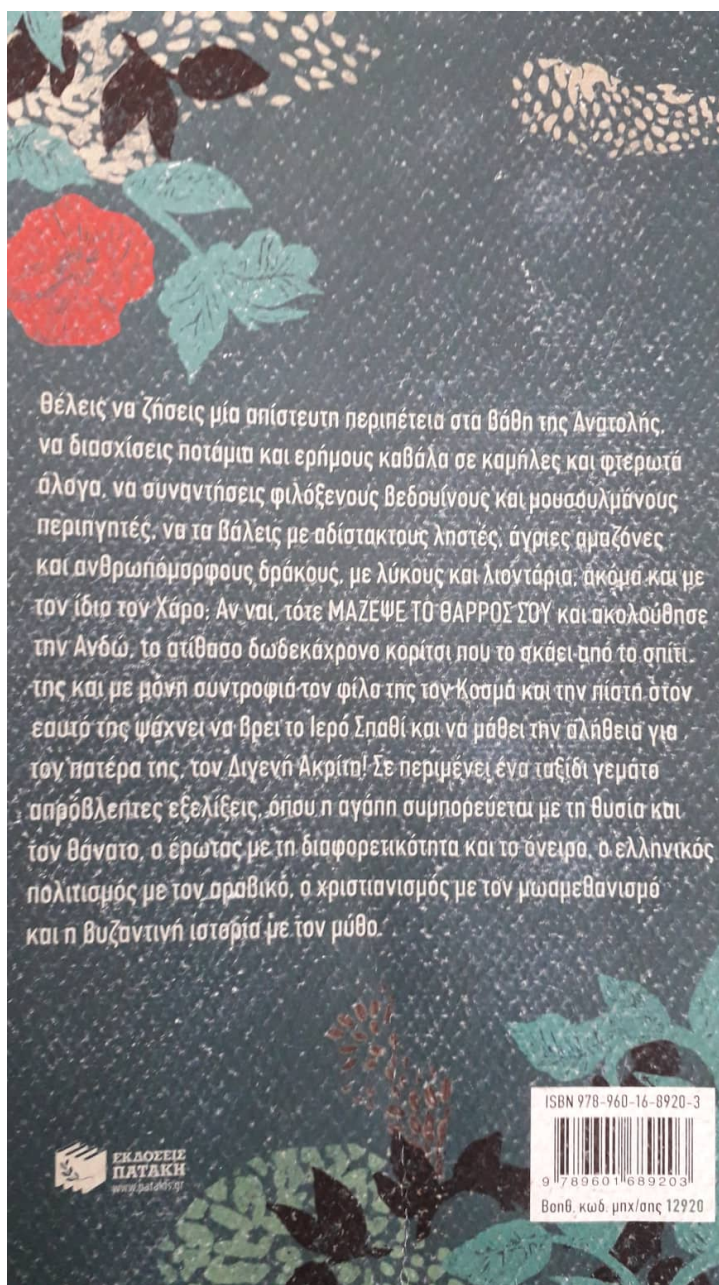
Οι μαθητές καλούνται να παρατηρήσουν το εξώφυλλο. Συζητάμε για την εικονογράφηση και τον τίτλο. Ο εκπαιδευτικός θέτει τις παρακάτω ερωτήσεις:

- Ποιες εικόνες σκιαγραφούνται στο φόντο;
- Μας δηλώνουν κάτι για τη θεματική του βιβλίου;
- Κυριαρχεί η εικόνα ή ο τίτλος του βιβλίου επισκιάζει την εικόνα;
- Γιατί χρησιμοποιεί το όνομα Ανδών; Πόσοι πιστεύετε ότι είναι η κεντρική ηρωίδα; Σας προκαλεί ο τίτλος το ενδιαφέρον να τη γνωρίσετε;
- Με βάση τις εικόνες και τον τίτλο μπορείτε να κάνετε υποθέσεις για το περιεχόμενο του βιβλίου;
- Σε ποιο αναγνωστικό κοινό θεωρείτε ότι απευθύνεται το βιβλίο;

Πριν ξεκινήσουμε την ανάγνωση του βιβλίου :

- Εξετάζουμε πόσα κεφάλαια έχει και αν έχουν τίτλο.
- Ρίχνουμε μια ματιά στις εικόνες και καλούμε τους μαθητές να υποθέσουν τι μπορεί να σημαίνουν
- Διαβάζουμε το οπισθόφυλλο.

Παρακολουθούμε απόσπασμα από την παρουσίαση του βιβλίου

<https://www.facebook.com/watch/?v=345433463963751>

Μετά την ανάγνωση του βιβλίου (η εισαγωγή διαβάζεται από τον δάσκαλο, μέρος του βιβλίου που είναι χωρισμένο σε κεφάλαια διαβάζεται από τους μαθητές άλλοτε στο σπίτι και άλλοτε στο σχολείο) καθοδηγούμε τους μαθητές με κατάλληλες ερωτήσεις και ομαδικές εργασίες να αναδει-

χθούν οι θεματικοί άξονες, η υπόθεση, η δομή, τα πρόσωπα- χαρακτήρες, οπτική γωνία, σκη- νικό (χωροχρόνος), η τεχνική show don't tell. Πιο συγκεκριμένα:

ΧΑΡΑΚΤΗΡΕΣ

Στόχοι:

- Να διακρίνουν οι μαθητές τους κύριους από τους δευτερεύοντες χαρακτήρες, τους αδρανείς ήρωες και τους διακοσμητικούς
- Να κατανοήσουν πως όλοι οι χαρακτήρες συμβάλλουν στην εξέλιξη της ιστορίας
- Πώς αλλάζει ο χαρακτήρας μέσα στην ιστορία από την αρχή ως το τέλος
- Πώς παρουσιάζονται μέσα από τις πράξεις τους, την συμπεριφορά τους- συγκρούσεις με το περιβάλλον και τον εαυτό τους
- Να μπορούν οι μαθητές να στηρίζουν τις απόψεις τους μέσα από παραπομπές στο βιβλίο

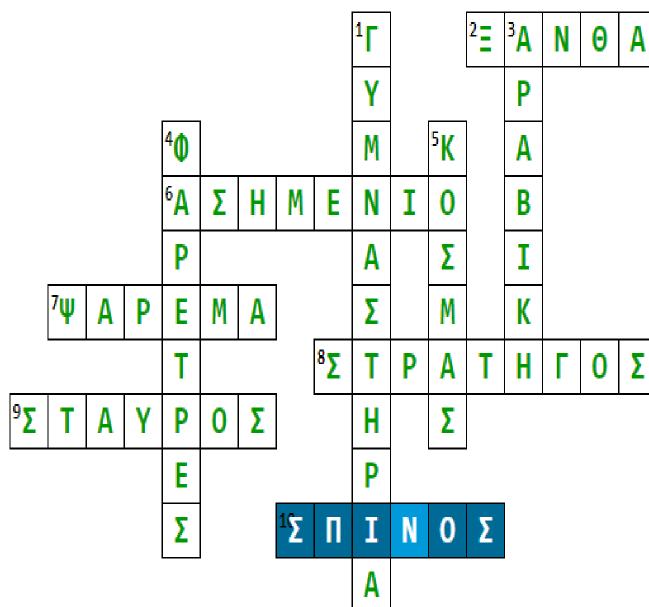
ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ:

- Ποιος είναι ο κύριος χαρακτήρας;
- Ποιοι άλλοι χαρακτήρες είναι πολύ σημαντικοί στην ιστορία;
- Είναι μόνο πρόσωπα ή και άλλες οντότητες;
- Άλλαξαν στη συμπεριφορά κάποιοι χαρακτήρες στην εξέλιξη της ιστορίας;
- Πώς έγινε αυτό;
- Υπάρχουν κάποιοι ήρωες που συμμετέχουν χωρίς να επηρεάζουν την εξέλιξη της ιστορίας;

Άσκηση 1

Συμπληρώστε το σταυρόλεξο με τα χαρακτηριστικά στοιχεία που αφορούν στην Ανδω πατώντας στον εξής σύνδεσμο <https://crosswordlabs.com/view/2022-03-23-551>

Συμπληρωμένο το φύλλο εργασίας θα έχει την εξής μορφή

Across

- ✓2. ΤΟ ΧΡΩΜΑ ΤΩΝ ΜΑΛΛΙΩΝ ΤΗΣ
- ✓6. ΦΟΡΟΥΣΕ ΕΝΑ...ΒΡΑΧΙΟΛΙ ΣΤΟΝ ΚΑΡΠΟ ΤΗΣ
- ✓7. ΜΙΑ ΑΓΑΠΗΜΕΝΗ ΑΣΧΟΛΙΑ ΤΗΣ
- ✓8. ΗΘΕΛΕ ΝΑ ΓΙΝΕΙ Η ΑΝΔΩ ΟΤΑΝ ΜΕΓΑΛΩΣΕΙ
- ✓9. ΗΤΑΝ ΤΟ ΣΥΜΒΟΛΟ ΤΗΣ ΟΜΑΔΑΣ ΤΩΝ ΤΕΣΣΑΡΩΝ
- ✓10. ΤΟ ΑΓΑΠΗΜΕΝΟ ΤΗΣ ΠΟΥΛΙ

Down

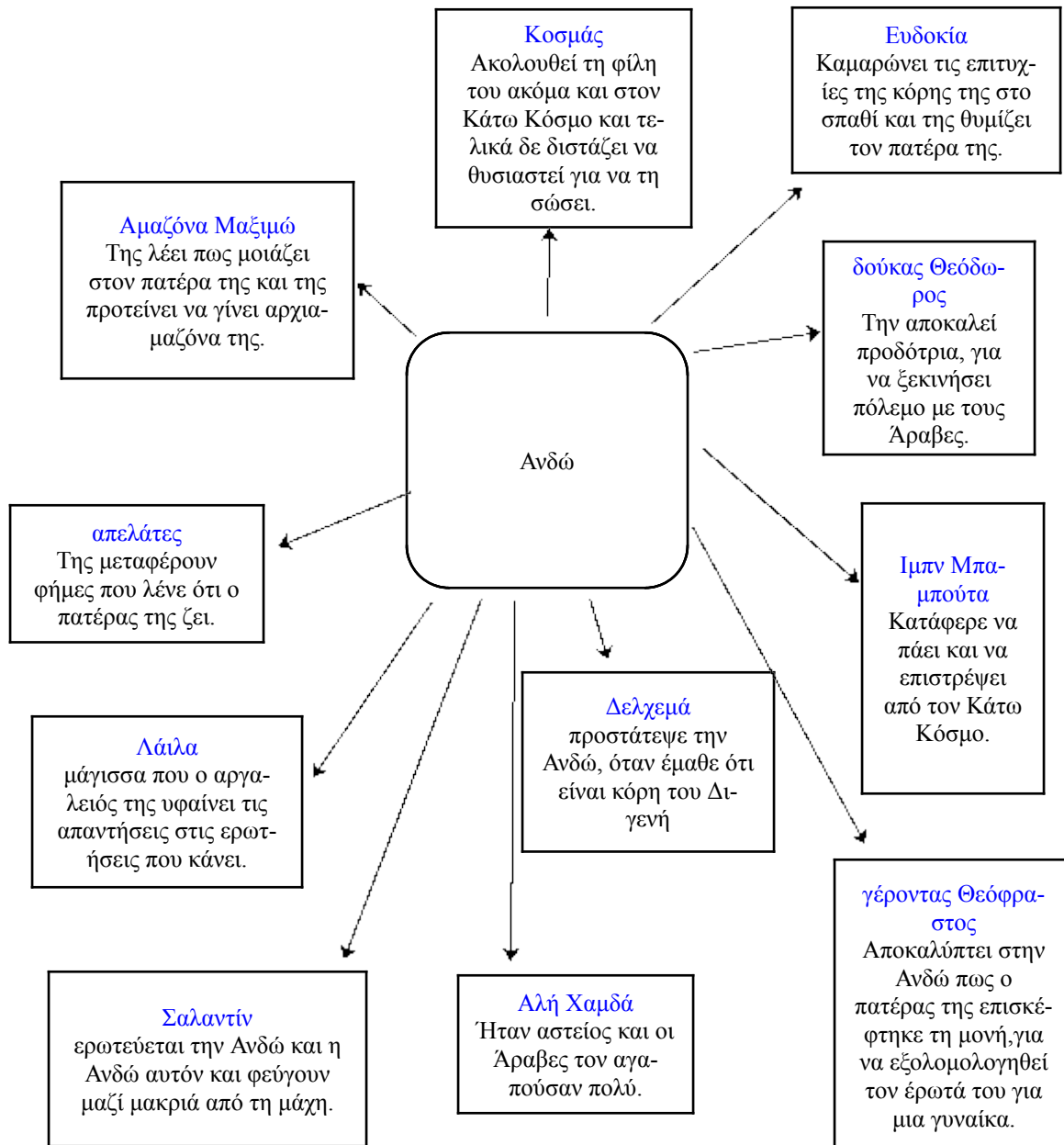
- ✓1. ΕΚΕΙ ΑΣΚΟΥΝΤΑΝ ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΑ ΣΤΗ ΛΥΚΑΝΔΟ
- ✓3. ΕΙΧΕ ΚΑΙ ΤΕΤΟΙΑ ΚΑΤΑΓΩΓΗ
- ✓4. ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΣΠΑΘΙΑ ΗΤΑΝ ΠΑΝΤΑ ΖΩΣΜΕΝΗ ΚΑΙ ΜΕ...
- ✓5. Ο ΑΧΩΡΙΣΤΟΣ ΦΙΛΟΣ ΤΗΣ

Άσκηση 2

Δίνεται η παρακάτω άσκηση σε κάθε ομάδα. Στο τέλος ο/η εκπρόσωπος της καθεμιάς ομάδας θα παρουσιάσει την εργασία στην ολομέλεια της τάξης.

Γράψτε σε κουτιά τα ονόματα των πρωταγωνιστών και δευτερευόντων ηρώων και μια πρόταση που να δείχνει κάτι που σου έκανε εντύπωση σ' αυτούς γύρω από το όνομα της Ανδώς. Ενώστε τα κουτιά με το όνομα της πρωταγωνίστριας.

Μετά το τέλος της δραστηριότητας αυτής οι μαθητές αναμένεται να παρουσιάσουν περίπου το παρακάτω φύλλο εργασίας

Άσκηση 3

Ποιο στοιχείο του χαρακτήρα της Ανδώς ξεχωρίζεις; Τι σου έκανε εντύπωση; Γράψε την απάντησή σου σε 100 λέξεις.

Η Ανδώς, αν και μόνο δώδεκα χρονών είχε θέσει απ'την αρχή έναν στόχο και ήταν ξεκάθαρος. Να βρει το άλλο μισό Ιερό Σπαθί του Χοσδρόη, το οποίο χάθηκε απ'τα χέρια του πατέρα της. Προκειμένου να τα καταφέρει πέρασε από πολλές και δύσκολες περιπέτειες κι όμως δε φοβήθηκε καμία στιγμή. Καμιά στιγμή δε σκέφτηκε να τα παρατήσει, να διστάσει, να υποχωρήσει. Η αποφασιστικότητα και η πυγμή της είναι αξιοθαύμαστα στοιχεία καθ'όλη τη διάρκεια της διαδρομής της.

ΟΠΤΙΚΗ ΓΩΝΙΑ

Στόχοι:

- Η ιστορία μπορεί να ειπωθεί με διαφορετικούς τρόπους
- Να εντοπίσουν οι μαθητές τον αφηγητή
- Να τον διακρίνουν από τον συγγραφέα (ποιος διηγείται την ιστορία)
- Να διακρίνουν τον αφηγητή ανάλογα με το αφηγηματικό επίπεδο στο οποίο κινείται

ΑΝΑΓΝΩΣΗ:

- Αρχικά διαβάζουμε την εισαγωγή του βιβλίου και το πρώτο κεφάλαιο στην τάξη, όπου ο αφηγητής προϊδεάζει τον αναγνώστη για την εποχή που εξελίσσονται τα γεγονότα.
- Έπειτα διαβάζουμε το βιβλίο κάνοντας αναγνώσεις με συνδυασμό τάξη- σπίτι.

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ:

- Ποιος μιλάει;
- Με ποιανού τη φωνή ακούμε την ιστορία;
- Είναι κάποιος χαρακτήρας του βιβλίου ή κάποιο πρόσωπο άγνωστο ως προς την ιστορία;
- Συμμετέχει ο ίδιος στην καθημερινότητα των ηρώων που αφηγείται;

- Πώς διηγείται τα γεγονότα, την ώρα που συμβαίνουν ή αφού έχουν τελειώσει;
- Σε ποιο πρόσωπο μιλάει ο αφηγητής;
- Ο αφηγητής γνωρίζει τα πάντα ή μόνο ό,τι πέφτει στην αντίληψή του;

Άσκηση 1

Στη σελίδα 88 εντόπισε τις απαντήσεις για τις παραπάνω ερωτήσεις.

Ό,τι κι αν ήταν, πάει πέρασε

Βάδιζαν ο ένας πίσω από τον άλλο. Μπροστά πήγαινε η Ανδώ, με δήμα σταθερό και σίγουρο, πίσω της ο Κοσμάς, με δήμα αβέβαιο και διστακτικό. Είχε περάσει τουλάχιστον μία ώρα από τη στιγμή που είχαν εγκαταλείψει τα τείχη της πόλης κι εκείνος παρέμενε μουντωμένος κι αμίλητος. Δε θ' άντεχε για πολύ βέβαια. Σε μια δυο ώρες θα τον έπιανε η γνωστή φλυαρία του. Το ήξερε αυτό η Ανδώ και απολάμβανε την ομορφιά και την ηρεμία της φύσης όσο προλάβαινε.

Τίποτα δεν ακουγότανε, μόνο το ακούραστο τραγούδι των τζιτζικιών και τα χαρούμενα τιτιβίσματα των πουλιών. Πού και πού από μακριά ακουγόντουσαν άγρια αλυγτίσματα τσομπανόσκυλων, που τους προειδοποιούσαν να μη ζυγώσουν στις στάνες με τα ζωντανά.

Βάδισαν ανάμεσα σε ελαιώνες και αμπελώνες κολλημένοι στους φράχτες και στις βασιινιές, διέσχισαν χωράφια με σιτάρι και σίκαλη, σχεδόν αόρατοι μέσα στα στάχυα που κυμάτιζαν ανέμελα, αδιαφορώντας για την παρουσία τους, ώσπου στο τέλος έφτασαν στον Μαύρο Βράχο. Με

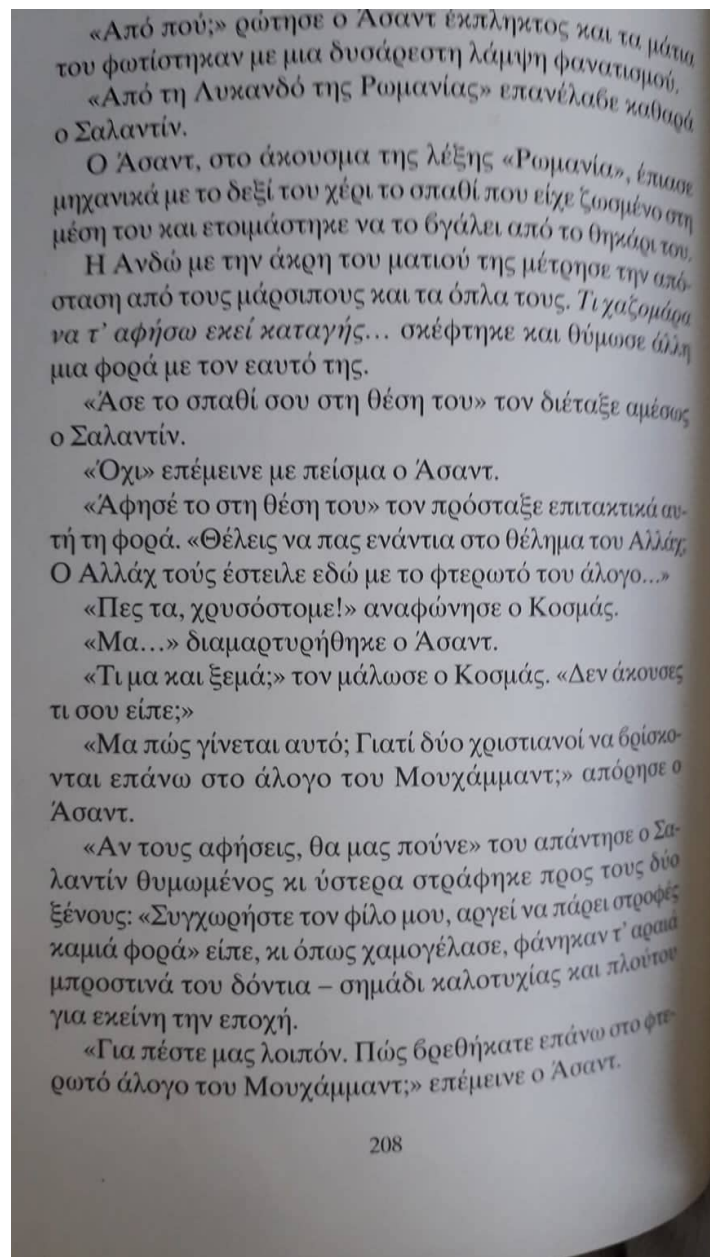
Αφηγείται κάποιος τρίτος που δε συμμετέχει στην ιστορία σε γ'ενικό πρόσωπο

Ο αφηγητής γνωρίζει και τις σκέψεις των ηρώων

Τα γεγονότα συμβαίνουν την ίδια στιγμή της αφήγησης

Άσκηση 2

Βρίσκεστε κρυμμένοι σ' έναν καλαμιώνα του Τίγρη ποταμού και παρακολουθείτε την άφιξη της Ανδώς και του Κοσμά με το φτερωτό άλογο. Γράψτε την παρακάτω συζήτηση που κάνουν τα Αραβόπουλα (σελ.208), όπως θα τη μεταφέρατε στους φίλους σας.

Ενδεικτική απάντηση

Ο Σαλαντίν διέταξε στον Άσαντ να αφήσει το σπαθί στη θέση του, μόλις κατάλαβε πως εκείνος ετοιμάστηκε να το βγάλει από το θηκάρι του. Ο Άσαντ αρνήθηκε πεισματικά κι ο Σαλαντίν του πρόσταξε επιτακτικά αυτή τη φορά να να το αφήσει, γιατί τους δυο Ρωμανούς τους είχε στείλει ο Αλλάχ με το φτερωτό του άλογο και τον κάλεσε να αναρωτηθεί αν θέλει να πάει ενάντια στο θέλημα του Αλλάχ. Ο Κοσμάς ανακουφίστηκε στο άκουσμα των λεγομένων του Σαλαντίν κι όταν ο Άσαντ πήγε να διαμαρτυρηθεί, τον μάλωσε. Ο Άσαντ απόρησε πώς γίνεται δυο χριστιανοί να βρίσκονται πάνω στο άλογο του Μουχάμμαντ. Ο Σαλαντίν του απάντησε θυμωμένος πως αν τους αφήσει, θα μάθουν και στράφηκε προς τους δυο ξένους. Χαμογελώντας τους ζήτησε να συγχωρέσουν τον φίλο του, γιατί μερικές φορές αργεί να πάρει στροφές.

Άσκηση 3

Έστω ότι ο Κοσμάς κρατούσε ημερολόγιο, κατέγραψε το παρακάτω απόσπασμα και το βρήκε η Ανδώ. Γράψε ένα σημείωμα που θα του άφηνε ως απάντηση σ' αυτό.

Κοσμά, αγαπημένε μου Κοσμά,

διάλεξα εσένα, γιατί εγώ μπορώ να διακρίνω τη γενναιότητα και το θάρρος σου πίσω από το φοβισμένο σου πρόσωπο. Σε πιστεύω! Δε θα διάλεγα κάποιον που δε θα μπορούσε να σταθεί πλάι μου στα δύσκολα.

Για πάντα μαζί,

Ανδώ.

ΧΩΡΟΣ-ΧΡΟΝΟΣ

Στόχοι

Οι μαθητές:

- ❖ Να κατανοήσουν πώς οι συγγραφείς δημιουργούν φανταστικούς κόσμους.
- ❖ Να ερευνήσουν πώς το πλαίσιο μιας ιστορίας αναπτύσσεται από μικρές λεπτομέρειες και πώς ο αναγνώστης ανταποκρίνεται σε αυτό.
- ❖ Να κατανοήσουν πώς το πλαίσιο επηρεάζει τα γεγονότα και τη συμπεριφορά των ηρώων.

- ❖ Να αναζητήσουν τα δευτερεύοντα πλαίσια και να τα συγκρίνουν με το κύριο πλαίσιο της ιστορίας.

Ζητάμε από τα παιδιά να απαντήσουν σε ερωτήσεις , όπως:

- Πού διαδραματίζεται η ιστορία;
- Πότε συμβαίνουν αυτά τα γεγονότα;
- Ποια σημεία του κειμένου μιλούν για το χώρο και το χρόνο;
- Πότε ξεκίνησε η ιστορία και πότε τελείωσε;
- Μέσα σε πόσο χρόνο διαδραματίστηκαν τα γεγονότα;
- Πότε μας αφηγείται την ιστορία ο αφηγητής;
- Ποια σημεία του κειμένου μας δίνουν πληροφορίες για το χρόνο της ιστορίας;

Άσκηση 1

1. Εργαστείτε σε ομάδες και καταγράψτε σε ξεχωριστά κουτιά τα κύρια γεγονότα της ιστορίας με τη φυσική σειρά που συνέβησαν, αφού διαβάσετε το βιβλίο ανά κεφάλαιο. Στη συνέχεια αναζητήστε στο τρίτο κεφάλαιο τα σημεία όπου διακόπτεται η αφήγηση και παρουσιάζονται γεγονότα, τα οποία συνέβησαν στο παρελθόν.

Στο τέλος της εργασίας οι μαθητές αναμένεται να παρουσιάσουν το εξής φύλλο εργασίας

ΧΡΟΝΟΣ ΤΗΣ ΑΦΗΓΗΣΗΣ

1.

Η Ανδώς φεύγει από το σπίτι της, για να συναντήσει τους τρεις φίλους της τα μεσάνυχτα στη Μικρή Πόρτα.

2.

Η Ανδώς κι ο Κοσμάς συνελήφθησαν από τη φρουρά της Λυκανδού και οδηγήθηκαν στη φυλακή.

3.

Μετά την ποινή τους, την εξορία τους, έφτασαν στον Μαύρο Βράχο ώσπου να νυχτώσει.

4.

Νύχτα πέρασαν το Φαράγγι των Νεκρών, όπου είδαν τον Χάροντα να περνά από μπροστά τους.

5. Στο Οροπέδιο των Αγγέλων επισκέφτηκαν το μοναστήρι κι εκεί η Ανδώς έμαθε πως ο πατέρας της ερωτεύτηκε άλλη γυναίκα.

6. Στο Ποταμάκι της Βροχής ψάρεψαν και η Ανδώς σκότωσε έναν τεράστιο γκρίζο λύκο.

7. Στην Άγρια Κοιλιάδα συναντά τη Μαξιμώ και μαθαίνει πληροφορίες για τον πατέρα της.

8. Στην έρημο της Μοναξιάς συναντούν απελάτες από τους οποίους μαθαίνουν πως φημολογείται ότι ο πατέρας της ζει στο πλάι του Αλή Χαμδά.

9. Στην έπαυλη του Βασιλείου Διγενή, κοντά στην πόλη Ράχε, στον Αφράτη ποταμό, ο Κοσμάς έρχεται αντιμέτωπος με έναν δράκο.

10. Ένα φτερωτό άλογο τους πηγαίνει πλάι στον Τίγρη ποταμό, στη Βαγδάτη και συναντούν τον Σαλαντίν και την παρέα του.

11. Στην κεντρική πλατεία της Βαγδάτης, με αφορμή ένα πανηγύρι, συναντούν τον Αλή Χαμδά στη σκηνή του.

12. Στην κοιλάδα Μανάτ η Ανδώ σώζει τη Δελχεμά από επίθεση λιονταριού και κερδίζει την εκτίμηση όλων.

13. Στο παλάτι του Αλή Χαμδά μαθαίνει από τη Δελχεμά την ιστορία του χαμού του πατέρα της.

14. Στη Βαγδάτη η Ανδώ συναντά τον περιηγητή Ιμπν Μπατούτα, ο οποίος της αποκαλύπτει ότι κατέβηκε στον Κάτω Κόσμο και ξαναγύρισε. Η Ανδώ αντλεί όσες περισσότερες πληροφορίες μπορεί.

15. Στον δρόμο για την ακροποταμιά ο Σαλαντίν της αποκαλύπτει τα αισθήματά του κι εκείνη του ζητά να την ακολουθήσει στον Κάτω Κόσμο να βρει τον πατέρα της.

16. Στη διαδρομή για τη λίμνη Αλ Ντουρ την Ανδώ και τον Κοσμά σταματούν ο Σαλαντίν κι ο φίλος του, για να τους ενημερώσουν για την επικείμενη μάχη ανάμεσα στους Ρωμανούς και στους Άραβες.

17. Στη σπηλιά της μάγισσας Λάιλα η Ανδώ παίρνει από τον μαγικό αργαλειό τις απαντήσεις στις ερωτήσεις της για τον πατέρα της και τον Κάτω Κόσμο.
18. Στην είσοδο της σπηλιάς του Κάτω Κόσμου ο Κοσμάς αντιμετωπίζει τον Κέρβερο, σώζει τη φίλη του, αλλά σκοτώνεται ο ίδιος.
19. Η Ανδώ στον Κάτω Κόσμο αντιμετωπίζει τον Χάροντα, βρίσκει το άλλο μισό Ιερό Σπαθί και συναντά τον πατέρα της.
20. Η Ανδώ στην κοιλάδα του Τίγρη ποταμού βλέπει τα στρατεύματα των Ρωμανών και των Αράβων. Υψώνει ενωμένο το Ιερό Σπαθί και τους καλεί να ειρηνεύσουν. Τα στρατεύματα προχωρούν σε πόλεμο και η ίδια φεύγει με τον Σαλαντίν μακριά, όταν αυτός την πλησιάζει με το άλογό του.

Στο τρίτο κεφάλαιο εντοπίσαμε τα παρακάτω χωρία, τα οποία αναφέρονται σε γεγονότα που συνέβησαν στο παρελθόν, δηλ. πριν την αφήγηση της ιστορίας.

- ♦ Στη σελ 38-39 «Πράγματι έτσι ήταν. Τα τελευταία εφτά χρόνια,...ή τους έπιαναν αιχμαλώτους. Οργή Κυρίου!
- ♦ Στη σελ. 41-43 «Πριν από πολλά χρόνια, ίσως τετρακόσια,...θα κυριαρχούσαν ξανά σ' όλη τη Μέση Ανατολή».
- ♦ Στη σελ. 45 «Η αλήθεια είναι ότι ο ένας δίπλα στον άλλο...να είσαι αληθινός αδερφός με κάποιον».
- ♦ Στη σελ. 46-49 «Ήταν ανήμερα της γιορτής της Παναγίας,...πήραν το σπασμένο σπαθί και επέστρεψαν».
- ♦ Σελ. 49-50 «Ένας ποιητής από την Παφλαγονία,...τον έσυραν ως την Πάγδα ζωντανό».

Άσκηση 2

Περιγράψε έναν τόπο που είναι σημαντικός για σένα. Γράψε μια περιγραφή αυτού του τόπου που εξηγεί γιατί έχει σημασία για σένα. Τι τον κάνει διαφορετικό; Γιατί τον θυμάσαι; Πώς σε κάνει να αισθάνεσαι και γιατί; Γράψε την απάντησή σου σε 100 λέξεις.

Απάντηση

Το χωριό της γιαγιάς μου βρίσκεται στην πλαγιά ενός κατάφυτου χωριού. Το σπίτι της είναι στο τελείωμα μιας μεγάλης ανηφόρας και από την αυλή βλέπεις από μακριά τη θάλασσα. Στο κέντρο της αυλής βρίσκεται ένα δέντρο με πλατιά φύλλα. Θυμάμαι τον παππού μου που απολάμβανε την σκιά του κάθε μεσημέρι του καλοκαιριού. Στην αυλή αυτή, τα πρωινά έπαιζα με τις φίλες μου, όταν πήγαινα για διακοπές και τα βράδια απολαμβάναμε τις αυγόφρες τις γιαγιάς μου και τα παραμύθια της. Οι μέρες εκείνες ήταν μέρες χαράς, παιχνιδιού, ξεγνοιασιάς. Ένιωθα ασφαλής και απολάμβανα την κάθε στιγμή της ημέρας. Κοιμόμουν λίγες ώρες, γιατί δεν ήθελα να χάσω ούτε λεπτό από τις διακοπές μου. Αυτό το μέρος μου προσέφερε ηρεμία και χαρά, στοιχεία τα οποία αποζητώ ως σήμερα.

SHOW DON'T TELL

Στόχοι:

- Να παρουσιάσουμε περιγράφοντας τις αντιδράσεις ενός ήρωα χωρίς να τις δηλώσουμε
- Να παρουσιάσουμε τι νιώθει ο ήρωας μέσα από τις αντιδράσεις τους χωρίς να δηλώσουμε το συναίσθημά του
- Να καταλάβουν οι μαθητές πως με την χρήση της τεχνικής αυτής ο αναγνώστης μετέχει στα γεγονότα

Άσκηση 1

Περιγράψτε τα παρακάτω συναισθήματα με φράσεις που τα περιγράφουν.

χαρούμενη (Το χαμόγελό της έφτανε μέχρι τα αυτιά και τα μάτια της έλαμπαν.)

λυπημένη (Καθόταν αμίλητη για ώρες και το κάτω χείλος της φαινόταν σαν να είχε πέσει.)

θυμωμένος (Χτύπησε το χέρι του στο τραπέζι και φώναξε «όχι, δε θα το επιτρέψω αυτό».)

απογοητευμένος (Επιασε το μέτωπο και κουνούσε αριστερά δεξιά το κεφάλι.)

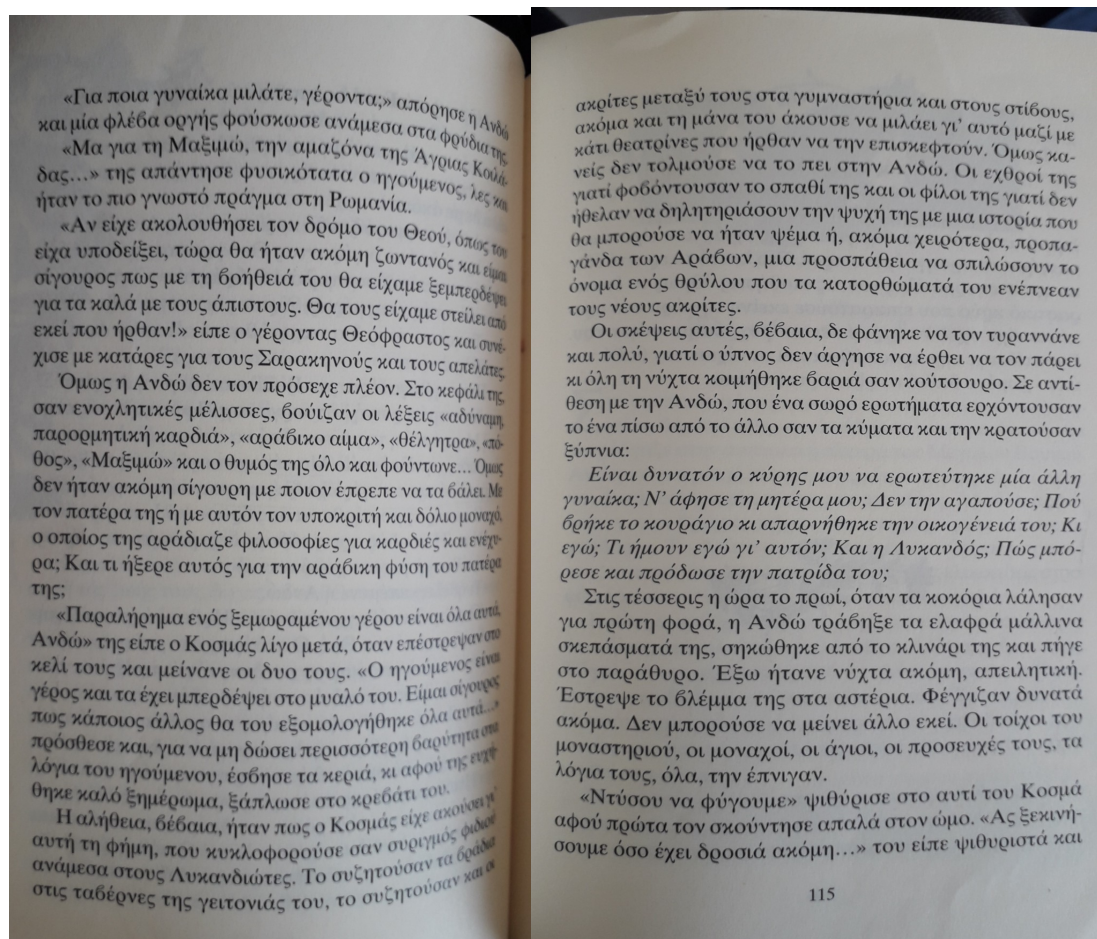
ενθουσιασμένος (Ετρεξε κατά πάνω μου χαμογελώντας και με αγκάλιασε.)

ανήσυχος (Αναστέναζε, έπαιζε αμήχανα με τα χέρια του.)

αηδιασμένος (Ίσα που πρόλαβε να φτύσει το φαγητό στη χαρτοπετσέτα, μόλις το δοκίμασε.)

Άσκηση 2

Είστε μπροστά στη σκηνή που ο πατέρας Θεόφραστος αποκαλύπτει στην Ανδώ ότι ο πατέρας της έτρεφε ερωτικά αισθήματα για μια γυναίκα, στη σελ. 114-115. Περιγράψτε τη σκηνή δείχνοντας τι νιώθει η Ανδώ και χωρίς να το πείτε.

Πιθανή απάντηση

Όμως η Ανδώ δεν τον πρόσεχε πλέον. Το βλέμμα της χάθηκε στο κενό. Σε λίγο έσφιξε τα δάχτυλα των χεριών στη χούφτα της και τα έκλεισε σαν μπουνιά. Δε μίλησε. Ξεφύσηξε και άρχισε να περπατάει με έντονο βήμα και σκυμμένη προς τα μπροστά. Στο κρεβάτι της άλλαζε συνεχώς πλευρά, σαν να μη βουλευόταν πουθενά. Μια σκεπαζόταν, μια πετούσε τα σκεπάσματά της. Σηκώθηκε κι ακούμπησε το σώμα της στον τοίχο. Σιγά σιγά άρχισε να κυλάει προς τα κάτω μέχρι που έκατσε στο πάτωμα κι έγειρε το κεφάλι στο πλάι. Κάθισε για ώρα, ώσπου πετάχτηκε όρθια, κοίταξε τ' αστέρια, έσφιξε τα χείλη, τέντωσε το στήθος μπροστά και ξύπνησε τον Κοσμά, για να φύγουν από το μαναστήρι.

9. ΠΙΘΑΝΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΕΣ ΙΔΕΕΣ ΣΕΝΑΡΙΟΥ

Εικαστικά

Σχεδιάστε ένα νέο εξώφυλλο.

Ποια ή ποιες εικόνες θα συμπεριλάβετε σ' αυτό;

Μην ξεχάσετε να αναφέρετε τα βασικά στοιχεία που πρέπει να αναγράφονται (τίτλος, όνομα συγγραφέα και εικονογράφου, εκδόσεις).

Θεατρική Αγωγή

Προτείνεται η τεχνική του διαδρόμου συνείδησης.

Χωρίζονται οι μαθητές σε 2 ομάδες και στέκονται αντικριστά δημιουργώντας έναν διάδρομο. Μια μαθήτρια αναλαμβάνει το ρόλο της ηρωίδας του βιβλίου και καθώς βαδίζει στον διάδρομο ακούγονται οι μαθητές της καθεμιάς ομάδας εναλλάξ, να εκφράζουν τις σκέψεις της για το αν θα πρέπει να συνεχίσει στον στόχο της, τη στιγμή που πέθανε ο Κοσμάς στην είσοδο της σπηλιάς του Κάτω Κόσμου.

Οι σκέψεις μπορούν να εκφραστούν ως εξής:

1η ομάδα: Είσαι ξεροκέφαλη και πεισματάρα.

2η ομάδα: Είσαι γενναία ανεξάρτητη από το τι συνέβη.

1η ομάδα: Ο φίλος σου πέθανε εξαιτίας σου.

2η ομάδα: Σε κάθε μάχη υπάρχουν απώλειες.

1η ομάδα: Τι θα πεις στη μάνα του;

2η ομάδα: Η ένωση του σπαθιού θα συμβάλει στο καλό της ανθρωπότητας.

1η ομάδα: Είσαι τρελή, αν σκέφτεσαι να ξαναμπείς στη σπηλιά.

2η ομάδα: Είσαι πολύ κοντά στον στόχο σου για να τα παρατήσεις τώρα.

Η μαθήτρια ακούει τις θετικές και αρνητικές σκέψεις σε όλη τη διαδρομή της, ώστε να πάρει την τελική της απόφαση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη(φθινόπωρο χειμώνας 1994). «*Αυτοβιογραφικός λόγος: ιστορικοί και μυθιστορηματικοί βίοι στο μυθιστόρημα εφηβείας*», Εντευκτήριο, 28-29.
- Αμπατζοπούλου Φραγκίσκη (2000). *Η γραφή και η βία. Ζητήματα λογοτεχνικής αναπαράστασης*, Αθήνα:εκδ. Πατάκη.
- Abrams M. H.(2007). *Λεξικό Λογοτεχνικών όρων*, Αθήνα:εκδ. Πατάκη,
- Αναγνωστοπούλου Διαμάντη(2004). «*Γυναικεία μυθιστορηματικά πρόσωπα στο σύγχρονο νεανικό μυθιστόρημα*», στο Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, επιμ. Τασούλα Τσιλιμένη, Αθήνα: εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες.
- Anastasopoulou Maria(1991). “*Bildung, awakening and self-redefinition in contemporary Greek women novelists*”, Modern Greek Studies Yearbook 7
- Βασιλαράκης Ι. Ν.(2004). «*Εσωτερικός και μυητικός της ζωής λόγος σε ελληνικά νεανικά μυθιστορήματα μαθητείας των τελευταίων χρόνων. Μια μικρή δειγματική περιήγηση*», στο Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, επιμ. Τασούλα Τσιλιμένη, Αθήνα:εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες
- Bakhtin Mikhail(2014). *Δοκίμια Ποιητικής*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Goethe Johann Wolfgang von(1995). *Τα χρόνια μαθητείας του Βίλχελμ Μάιστερ 1795-1796*, μτφρ. Άγγελος Παρθένης, τόμοι 2, Αθήνα:Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη.
- Εγκύκλιος Υλοποίησης Προγραμμάτων Σχολικών Δραστηριοτήτων 2020-2021*. Αρ.Πρωτ.137053/ΓΔ4/09-10-2020/ΥΠΑΙΘ
- ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό*. (2003). Αθήνα: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο
- ΔΕΠΠΣ-ΑΠΣ Ελληνικής Γλώσσας για το Δημοτικό*. (2021). Αθήνα: Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
- Κανατσούλη Μένη(2004).«*Ανάμεσα στην ελληνικότητα και την πολυπολιτισμικότητα στο σύγχρονο μυθιστόρημα για παιδιά και για νέους*», στο Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, επιμ. Τασούλα Τσιλιμένη, Αθήνα:εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες
- Καστρινάκη Αγγέλα(1995). *Οι περιπέτειες της νεότητας. Η αντίθεση των γενεών στην ελληνική πεζογραφία (1890-1945)*, Αθήνα:εκδ. Καστανιώτη.

Καστρινάκη Αγγέλα(1998). «*Νεαροί καλλιτέχνες στην ελληνική πεζογραφία. Η κουλτούρα του εγωτισμού και κάποιες “ελλείψεις”*», στο Οι χρόνοι της ιστορίας. Για μια ιστορία της παιδικής ηλικίας και της νεότητας (Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου), Αθήνα.

Κιοσσές Σπυρίδων(2008). *Το γυναικείο Bildungsroman στη Νέα Ελληνική Λογοτεχνία: παραδειγματικές αφηγηματικές δομές διαμόρφωσης της μυθοπλαστικής ηρωίδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο*, διδακτορική διατριβή, Βόλος.

Κοκκινάκη Νένα(2004). «*Το μυθιστόρημα της μαθητείας και η ελληνική σύγχρονη εκδοχή του*», στο Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, επιμ. Τασούλα Τσιλιμένη, Αθήνα: εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες.

Κωτόπουλος, Η. Τρ.(2016a). *Δημιουργική γραφή:Πανεπιστημιακές σημειώσεις:Οι λογοτεχνικοί χαρακτήρες-θεωρητικές προσεγγίσεις*.Φλώρινα:Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κωτόπουλος, Η. Τρ.(2016b). *Δημιουργική γραφή:Πανεπιστημιακές σημειώσεις:Η περίπτωση της συγγραφής λογοτεχνικών έργων για εφήβους*.Φλώρινα:Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κωτόπουλος, Η. Τρ.(2016c). *Δημιουργική γραφή:Πανεπιστημιακές σημειώσεις:Η γνωριμία με τους μυθοπλαστικούς ήρωες*.Φλώρινα:Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Κωτόπουλος, Η. Τρ.(2020). *Δημιουργική γραφή:Πανεπιστημιακές σημειώσεις*. Φλώρινα:Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

Lukács György, *Η θεωρία του μυθιστορήματος*, εκδ. Πολύτροπον, Αθήνα.

Μαλαφάντης Κ.(2018). «*Figura in Praesentia Μελέτες αφιερωμένες στον καθηγητή Θανάση Νάκα*» στο Γλωσσολογική βιβλιοθήκη, επιμ. Κώστας Ντίνας, Αθήνα:εκδ. Πατάκη.

Μανέ Σ. (1996). Aleida Assmann, Construction de la mémoire nationale. Une brève histoire de l'idée allemande de Bildung, μετάφραση από τα γερμανικά: Françoise Laroche. Μνήμων, 18, 223–227

Μελισσαράτου Γ.(1998). «*Το πορτρέτο του καλλιτέχνη ως νεαρού Κωνσταντινουπολίτη και τα πορτρέτα Ευρωπαίων συγγενών του*», στο Ο ΕξωΕλληνισμός. Κωνσταντινούπολη και Σμύρνη 1800-1922. Πνευματικός και κοινωνικός βίος (πρακτικά του ομότιτλου επιστημονικού συμποσίου, 30 και 31 Οκτωβρίου 1998, Εταιρεία Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας).

Μητροφάνης Γ. (2004). «*Ειδολογικές διεμβολίσεις στις αφηγηματικές δομές του κοινωνικού μυθιστορήματος για παιδιά της τελευταίας εικοσαετίας*», στο Το σύγχρονο ελληνικό παιδικό-νεανικό μυθιστόρημα, επιμ. Τασούλα Τσιλιμένη, Αθήνα:εκδ. Σύγχρονοι Ορίζοντες.

Νικολαΐδου, Σ. (2016). *Η δημιουργική γράφη στο σχολείο*. Αθήνα: Μεταίχμιο

Πάγκαλος Γ. (2005). *Αρρενωπότητα και Bildungsroman: ένα παράδειγμα συγκριτικής ανάλυσης (Johann Wolfgang Goethe, Wilhelm Meisters Lehrjahre και Στρατής Τσίρκας, Ακυβέρνητες Πολιτείες)*, διδακτορική διατριβή, Θεσσαλονίκη.

Παπαντωνάκης Δ. Γ.&Κωτόπουλος Η. Τ. (2011). *Σκηνικό, Χαρακτήρες, Πλοκή*, εκδ. Ίων, Αθήνα.

Πάτσιου Β. – Δράκου Χρ.(2018). «*Από το Bildungsroman στο μυθιστόρημα Crossover: Το παράδειγμα της Αμαρτωλής πόλης του Μάνου Κοντολέων*», Θεωρήσεις της Παιδικής-Εφηβικής Λογοτεχνίας, Τιμητικός τόμος για τον Καθηγητή Β.Δ. Αναγνωστόπουλο, επιμ. Τ. Τσιλιμένη, Ελ. Κονταξή, Ευαγ. Σηφάκη, Θεσσαλονίκη:εκδ. Τζιόλα.

Σαχίνης Α.(2000). *Η σύγχρονη πεζογραφία μας*, Αθήνα: εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας.

Τσιαμπάση Φ.(2012). *Η αναγνωστική διαδικασία υπό το πρίσμα της θεωρίας της “Αισθητικής Ανταπόκρισης” στο σύγχρονο ελληνικό εξελικτικό μυθιστόρημα (Bildungsroman) της Λογοτεχνίας για παιδιά και νέους*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα.

Τζιόβας Δ.(2007). *Ο άλλος εαυτός. Ταυτότητα και κοινωνία στη νεοελληνική πεζογραφία*, εκδ. Πόλις, Αθήνα.

Travers Martin, *Εισαγωγή στη νεότερη ευρωπαϊκή λογοτεχνία*, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2005

Farinou-Malamatari G.(2020). «*The novel of adolescence written by woman: Margarita Limberaki*», στο Beaton R. (επιμ), *The Greek Novel A.D. 1-1985*, Groom Helm, London, 1988

Χατζόπουλος Γ.(2020). *Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ*, Αθήνα: εκδ. Πατάκη.

Δευτερογενείς πηγές

Buckley Jerome Hamilton(1974). *Season of Youth. The Bildungsroman from Dickens to Golding*, Harvard University Press, Cambridge.

Johann Wolfgang von Goethe(1987). «*Gestalt – Verwandlungs – und Vergleichungslehre*» στο *Schriften zur Morphologie*, επιμ. Dorothea Kuhn, Deutscher Klassiker Verlag, Φρανκφούρτη

Hardin James(1991). *Reflection and action: Essays on the Bildungsroman*, University of South Carolina Press, Columbia.

Wilhelm von Humboldt(1962). *Ideen zu einem Versuch die Grenzen der Wirksamkeit des Staates zu bestimmen*, Freies Geistesleben, Στουτγάρδη.

Friedrich Schiller(1965).*Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen*, Reclam, Στουτγάρδη

Swales Martin(1978). The german Bildungsroman from Wieland to Hesse, Princeton University Press, Princeton.

ΔΙΚΤΥΟΓΡΑΦΙΑ

Αμαρτωλή Πόλη - Μυθιστορήματα / Ληγήματα Ενηλικίωσης - Μάνος Κοντολέων - Έλληνες Συγγραφείς - Παιδική Λογοτεχνία – Λογοτεχνία για Εφήβους – Ελληνική Πεζογραφία – Νεανική Λογοτεχνία - kontoleon.gr

Bildung-Greek.pdf (eaea.org)

Γιώργος Χατζόπουλος: Η φιλία, ο έρωτας και ο θάνατος στο δρόμο της Ανδώς προς την Ανατολή – Πυγολαμπίδες (pigolampides.gr)

Γιώργος Χατζόπουλος: Μου αρέσει να μένω και να πολεμώ για το δίκιο, την αλήθεια και για τα πιστεύω μου (anemosradio.gr)

Έξι (6) λόγιοι που απόλαυσα το “Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ”(του Τριαντάφυλλου Κωτόπουλου) | ΠΕΡΙΟΔΙΚΟ Ο ΑΝΑΓΝΩΣΤΗΣ ΓΙΑ ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΚΑΙ ΤΙΣ ΤΕΧΝΕΣ (oanagnostis.gr)

Η Ανδώ, το θάρρος της και η ενσυναίσθηση για τους «Άλλους» (athensvoice.gr)

Η Ανδώ*... στα Παραμύθια του Σαββάτου! | Cretalive ειδήσεις

Μάζεψε το θάρρος σου Ανδώ: Η ψυχολογική διάσταση του βιβλίου | Ψυχολογία (maxmag.gr)

Μάζεψε το θάρρος σου, Ανδώ, του Γιώργου Χατζόπουλου - Elniplex

Μια ιστορία θάρρους από τον Γιώργο Χατζόπουλο | Typrosthes

«Μυθιστόρημα Ενηλικίωσης: από το Bildungsroman στο Crossover Novel» του Μάνου Κοντολέων (diastixo.gr)

Ο Γιώργος Χατζόπουλος αποκαλύπτει- σχεδόν- τα πάντα για το νέο του βιβλίο! (parallaxi-mag.gr)

Όλα όσα θέλεις να μάθεις για την παιδική κι εφηβική λογοτεχνία σε ένα βιβλίο που μπορείς να παραγγείλεις για το Πάσχα (elculture.gr)

Show, Don't Tell: Tips and Examples of The Golden Rule, <https://blog.reedsy.com/show-dont-tell/>

Στα βήματα των ιπποτικών μυθιστορημάτων • Fractal (fractalart.gr)

<https://thewritingcoach.co.uk/wp-content/uploads/2011/05/Module-Twenty-One-Show-dont-Tell-PDF.pdf>

Το μυθιστόρημα μαθητείας στο διεθνές περιβάλλον – γράφει η Σωτηρία Καλασαρίδου – frear